T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI TİCARET VE FİNANS TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

TÜRKİYE AZERBAYCAN DIŞ TİCARET İLİŞKİLERİ VE AZERBAYCAN TİCARET KÜLTÜRÜNÜN ÖNEMİ

ALİ NURALİYEV
191148015

Danışman
DR.ÖGR. ÜYESİ HÜRİYET BİLGE

MANİSA-2022

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI TİCARET VE FİNANS TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

TÜRKİYE AZERBAYCAN DIŞ TİCARET İLİŞKİLERİ VE AZERBAYCAN TİCARET KÜLTÜRÜNÜN ÖNEMİ

ALİ NURALİYEV
191148015

Danışman
DR.ÖGR. ÜYESİ HÜRİYET BİLGE

MANİSA-2022

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Türkiye Azerbaycan Dış Ticaret İlişkileri ve Azerbaycan Ticaret Kültürünün Önemi” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

26/06/2022

ALİ NURALİYEV

İmza

ÖZET

TÜRKİYE AZERBAYCAN DIŞ TİCARET İLİŞKİLERİ VE AZERBAYCAN TİCARET KÜLTÜRÜNÜN ÖNEMİ

Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ilişkiler mahiyeti gereğince çok boyutlu bir niteliğe sahip olup; iki ülkenin birbirini "kardeş" olarak değerlendirmesi bu ilişkilerin bugününü ve geleceğini etkilemektedir. Söz konusu çok boyutluluğun önemli yönlerinden birisin de ülkeler arası ikili ekonomik ilişkiler oluşturmaktadır. İki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerde karşılıklı yatırımlar ve dış ticaret hacimleri her ne kadar istenilen seviyede olmasa dahi, Azerbaycan'ın bağımsızlığının ilk dönemine göre ciddi bir artıştan söz edilebilmektedir. İki ülke arasında günümüze dek imzalanan stratejik ortaklık ve yatırım anlaşmalarıyla ikili ekonomik ilişkileri pozitif yönde farklı bir boyuta taşınmıştır.

Bu araştırmanın amacı, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin siyasal, ekonomik ve demografik yapısı hakkında bilgi vermek, Azerbaycan dış ticaret kültürünü incelemek, Türkiye ve Azerbaycan arasındaki dış ticaret ilişkilerinin değerlendirilmesi ve Türkiye ile Azerbaycan'ın dış ticaret yoğunluğunun ölçümlenmesidir. Bu kapsamda bu araştırma üç bölümden oluşmaktadır. Araştırmanın birinci bölümünde Azerbaycan hakkında genel bilgiler verilmiştir. İkinci bölümünde Azerbaycan dış ticaret kültürü detaylı bir şekilde incelenmiştir. Üçüncü bölümde Türkiye ile Azerbaycan arasındaki dış ticaret ilişkileri değerlendirilmiştir ve Türkiye ile Azerbaycan arasındaki dış ticaret yoğunluğu analiz edilmiştir.

Sonuç olarak Türkiye ile Azerbaycan'ın ikili ilişkilerinin kardeşlik statüsünde olması iki ülke arasında siyasal, askeri, kültürel ve ekonomik gibi birçok alanda stratejik ortaklıklarda bulunmalarına sebep olmaktadır. Her ne kadar Azerbaycan'ın bağımsızlığının ilk yıllarında iki ülke arasında ekonomik ilişkilerin yerine siyasi ilişkiler daha ön planda olsa da ekonomik ilişkiler özellikle son 10 yılda gelişim göstermiş, gerçekleştirilen çeşitli girişimler sayesinde iki ülke arasında dış ticaret ilişkileri de gelişim göstermiştir. Nitekim bu araştırmada yapılan dış ticaret yoğunluğu endeksi bu sonucu doğrular niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Azerbaycan, Dış Ticaret, Ticaret Kültürü, Dış Ticaret Endeksi

ABSTRACT

TURKEY-AZERBAIJAN FOREIGN TRADE RELATIONS AND THE IMPORTANCE OF AZERBAIJAN TRADE CULTURE

The relations between Turkey and Azerbaijan have a multidimensional nature due to their nature, and the fact that the two countries consider each other as "brothers" affects the present and future of these relations. One of the important aspects of this multidimensionality is the formation of bilateral economic relations between countries. Although mutual investments and foreign trade volumes in the economic relations between the two countries are not at the desired level, it can be mentioned that there has been a serious increase compared to the first period of Azerbaijan's independence. With the strategic partnership and investment agreements signed between the two countries to date, bilateral economic relations have moved to a different dimension.

The purpose of this research is to give information about the political, economic and demographic structure of the Republic of Azerbaijan, to examine the foreign trade culture of Azerbaijan, to evaluate the foreign trade relations between Turkey and Azerbaijan and to measure the foreign trade intensity of Turkey and Azerbaijan. In this context, this research consists of three parts. In the first part of the research, general information about Azerbaijan is given. In the second part of the research, the foreign trade culture of Azerbaijan was examined in detail. In the third part, the foreign trade relations between Turkey and Azerbaijan were evaluated and the foreign trade density between Turkey and Azerbaijan was analyzed.

As a result, the fact that the bilateral relations of Turkey and Azerbaijan are in the status of brotherhood causes them to have strategic partnerships in many fields such a political, military, cultural and economic between the two countries. Although political relations were more important than economic relations between the two countries in the first years of Azerbaijan's independence, economic relations have developed especially in the last 10 years, and foreign trade relations between the two countries have also developed through various initiatives. Indeed, the foreign trade intensity index conducted in this study also confirms this result.

Keywords: Turkey, Azerbaijan, Foreign Trade, Trade Culture, Foreign Trade Index

TEŞEKKÜR

Çalışmamın her aşamasında bana destek olan, bilgi ve deneyimleri ile yol gösteren bilgi ve tecrübesi ile lisansüstü öğrenim hayatımın tüm zorlu aşamalarında maddi manevi her yönden yardımcı olan, tecrübeleri ile beni aydınlatan ve desteğini hiç eksik etmeyen, kendisini tanımaktan büyük onur duyduğum sevgili danışman hocam Sayın Dr.Ögr.Üyesi Hüriyet Bilge'ye, çalışmalarım sırasında manevi desteğini her zaman hissettiğim değerli arkadaşım Fidan Rzazada'ya, öğrenim hayatım boyunca beni maddi ve manevi olarak destekleyen ve hep yanımda olan aileme yürekten teşekkür ederim.

ALİ NURALİYEV
Manisa, 2022

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AHC	Azerbaycan Halk Cephesi
AKP	Azerbaycan Komünist Partisi
akt.	Aktaran
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
BTC	Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı
BTE	Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı
BTK	Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattı
PETKİM	Petrokimya Holding A.Ş.
SOCAR	Azerbaycan Devlet Petrol şirketi
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TANAP	Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı
TPAO	Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı

İÇİNDEKİLER

TEZ VERİ GİRİŞ ve YAYINLAMA İZİN FORMU vi
YEMİN METNİ vii
ÖZET viii
ABSTRACT ix
TEŞEKKÜR x
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ xi
İÇİNDEKİLER xii
TABLOLAR LİSTESİ xiv
GRAFİKLER LİSTESİ xv
GİRİŞ 1
BİRİNCİ BÖLÜM 3
AZERBAYCAN VE AZERBAYCAN EKONOMİSİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER 3
1.1. AZERBAYCAN'IN SİYASAL YAPISI 3
1.1.1. Azerbaycan'ın Anayasal Sistemi 5
1.1.1.1. Anayasa Mahkemesi 5
1.1.1.2. Azerbaycan Anayasa Maddelerine Bir Bakış 6
1.1.2. Azerbaycan'da Siyasal Partiler 8
1.2. AZERBAYCAN'IN EKONOMİK YAPISI 10
Tablo 2: Azerbaycan'ın Yıllara Göre Gayrisafi Milli Hasıla Verileri (2011-2020) 14
1.2.1. Azerbaycan Ekonomisinin Genel Durumu 15
1.2.2.Azerbaycan'ın Dünya Ekonomisindeki Yeri 16
1.2.3 Azerbaycan Ekonomisinin Yeni Yapılanma Süreci 16
1.3. AZERBAYCAN'IN NÜFUS YAPISI 16
1.3.1 Azerbaycan Nüfus Yapısının Özellikleri 18
1.4. TÜRKİYE-AZERBAYCAN ARASINDAKİ SİYASİ İLİŞKİLER 20
1.4.1. Azerbaycan ve Türkiye İkili İlişkilerinde Yakın Coğrafya ve Ortak Kültürün Önemi 26
1.5 AZERBAYCAN TÜRKİYE ARASİNDA DIŞ TİCARETİN ÖNEMİ 27
İKİNCİ BÖLÜM 30
AZERBAYCAN DIŞ TİCARET KÜLTÜRÜ 30
2.1. KÜLTÜR KAVRAMI, ÖZELLİKLERİ VE ULUSLARARASI TİCARETTE KÜLTÜR FAKTÖRÜ 30

2.1.1. Kültür Kavramı 30
2.1.2. Kültürün Özellikleri 31
2.1.3. Uluslararası Ticarette Kültür Faktörü 32
2.2. AZERBAYCAN'DA SOSYAL YAPI 34
2.3. AZERBAYCAN'DA DİNİ YAPI 35
2.4. AZERBAYCAN DİLİ 38
2.5. AZERBAYCAN'DA RENKLER VE KÜLTÜREL ETKİSİ 41
2.6. AZERBAYCAN'DA YEMEK KÜLTÜRÜ 41
2.7. AZERBAYCAN'DA DEĞER, GELENEK VE TUTUMLAR 43
2.8. AZERBAYCAN PAZARINDA KÜLTÜRÜN ETKİSİ 44
2.8.1. Azerbaycan Pazarında Tüketici Tercihleri 45
2.8.2. Azerbaycan Pazarında Reklam ve Promosyon 46
2.8.3. Azerbaycan Pazarında Satış Teknikleri ve Satışa Yönelik Etkenler 47
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 48
TÜRKİYE-AZERBAYCAN DIŞ TİCARET İLİŞKİLERİ 48
3.1. AZERBAYCAN'IN DIŞ TİCARETİ 48
3.1.1. Azerbaycan'ın İhracatı 48
3.1.2. Azerbaycan'ın İthalatı 51
3.1.3. Azerbaycan'ın Dış Ticaret Dengesi 54
3.2. TÜRKİYE-AZERBAYCAN ARASINDAKİ EKONOMİK İLİŞKİLER 55
3.2.1. Türkiye'nin Azerbaycan'daki Yatırımları 55
3.2.2. Azerbaycan'ın Türkiye'deki Yatırımları 60
3.3. TÜRKİYE-AZERBAYCAN ARASINDAKİ DIŞ TİCARET İLİŞKİLERİ 61
3.3.1. Türkiye'nin Azerbaycan'a İhracatı 61
3.3.2. Azerbaycan'ın Türkiye'ye İhracatı 64
3.4. TÜRKİYE İLE AZERBAYCAN'IN DIŞ TİCARET YOĞUNLUĞU 66
SONUÇ 71
KAYNAKÇA 75

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Azerbaycan'ın Yıllara Göre Gayrisafi Yurtiçi Hasıla Verileri (2011-2020) 13
Tablo 2: Azerbaycan'ın Yıllara Göre Gayrisafi Milli Gelir Verileri (2011-2020) 14
Tablo 3: Azerbaycan'ın Yıllara Göre Nüfus Verileri (2012-2021) 17
Tablo 4: Azerbaycan Nüfusunun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı (2021) 17
Tablo 5: Azerbaycan'ın En Fazla İhracatta Bulunduğu İlk 5 Ürün (2020) 48
Tablo 6: Azerbaycan'ın Yıllara Göre İhracat Verileri (2011-2020) 49
Tablo 7: Azerbaycan'ın En Fazla İhracatta Bulunduğu İlk 10 Ülke (2020) 50
Tablo 8: Azerbaycan'ın Bağımsız Devletler Topluluğu Üyesi Ülkelerle Yaptığı İhracat Oranları (2020) 51
Tablo 9: Azerbaycan'ın En Fazla İhtalatta Bulunduğu İlk 5 Ürün (2020) 51
Tablo 10: Azerbaycan'ın Yıllara Göre İthalat Verileri (2011-2020) 52
Tablo 11: Azerbaycan'ın En Fazla İthalatta Bulunduğu İlk 10 Ülke (2020) 53
Tablo 12: Azerbaycan'ın Bağımsız Devletler Topluluğu Üyesi Ülkelerle Yaptığı İhracat Oranları (2020) 53
Tablo 13: Azerbaycan'ın Yıllara Göre Dış Ticaret Dengesi Oranları (2011-2020) 54
Tablo 14: Türkiye'nin Azerbaycan'a Gerçekleştirdiği 2013-2020 Dönemine Ait İhracat Verileri (Bin Dolar) 62
Tablo 15: Azerbaycan'ın Türkiye'ye Gerçekleştirdiği 2013-2020 Dönemine Ait İhracat Verileri (Bin Dolar) 64
Tablo 16: Türkiye'nin Azerbaycan'a Gerçekleştirdiği İhracat ve İthalat Yoğunlaşma Endeksleri 67
Tablo 17: Azerbaycan'ın İhracat ve İthalat Yoğunlaşma Endeksleri 67

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1: Türkiye'nin Azerbaycan'a ve Tüm Dünya Geneline Gerçekleştirdiği İhracat Verileri (2013-2020) 66

Grafik 2: Azerbaycan'ın Türkiye'ye ve Tüm Dünya Geneline Gerçekleştirdiği İhracat Verileri (2013-2020) 68

Grafik 3: Türkiye ve Azerbaycan'ın Birbirlerine Karşı Gerçekleştirdikleri İhracat Yoğunluk Endeksleri..... 71

GİRİŞ

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılması sonrası bağımsızlığını kazanan ülkelerden biri olan Azerbaycan Cumhuriyeti'ni ilk tanıyan ülke Türkiye Cumhuriyeti olmuş; bu tarihten bu yana gerek siyasi gerek sosyo-kültürel gerekse de askeri ve ekonomik alanlarda çeşitli politikalar geliştirmişler ve bu yönde çeşitli işbirliklerine gitmişlerdir.

Türkiye ve Azerbaycan arasında mevcut ikili ekonomik ilişkiler Kasım 1992 tarihinde imzalanan Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması ile başlamış; söz konusu anlaşma uyarınca iki ülke bilhassa zirai ürünlerin işlenmesi, hafif sanayi tesislerinin kurulması ve modernizasyonu, petrokimya ve petrol sanayiinde işbirliği ve ortak girişimler, inşaat, ulaşım, iletişim, madencilik ve turizm gibi alanlarda işbirliği hususlarında kararlara imza atmalarıdır. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ekonomi alanındaki ortak yatırım projeleri ve iş birliği, ilerleyen dönemlerde de imzalanan yeni anlaşmalarla desteklenmiştir. Nitekim Şubat 1994 tarihinde iki ülke arasında imzalanan Dostluğun ve Çok Yönlü İşbirliğinin Geliştirilmesine Yönelik Anlaşma ile Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ekonomik işbirliği yeniden çizilmiştir. Anlaşma ile beraber iki ülke aralarındaki ticaret hacminin potansiyel kaynaklarına paralel bir biçimde artırmayı ve ortak sermaye yatırım projelerinin uygulamaya geçirilmesini ve söz konusu projeleri destekleyecek iletişim ve ulaşım altyapısının oluşturulmasına karar vermişlerdir (Aslanlı, 2018: 17-19).

İlerleyen yıllarda da ikili ekonomik temelli ilişkilerin yasal altyapıları iki ülke arasında imzalanan anlaşmalar kapsamında teşkil olsa da; Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazandığı ilk dönemde Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ekonomik ve ticari alanlardaki işbirlikleri talep edilen seviyeye erişememiştir. Söz konusu ekonomik ve ticari ilişkilerin gelişimi özellikle son 10 yılda artmaya başlamış; iki ülke bilhassa ihtiyaç duyduğu ürün grupları üzerinde dış ticaret işlemlerini gerçekleştirmişlerdir. Nitekim iki ülke arasındaki ilişkilerde siyasi ve askeri etkenler öne çıksa da ve bu etkenler üzerinde daha çok çalışmalarda bulunulsa da, ekonomik etkenin önemi genel itibariyle kabul edilmektedir. Ekonomik ilişkiler gitgide Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerin en sağlam köprülerinden birini teşkil etmektedir (Aslanlı, 2018: 16).

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki dış ticaret ilişkilerinin ve Azerbaycan ticaret kültürünün öneminin inceleneceği bu araştırmanın amacı, Azerbaycan

Cumhuriyeti'nin siyasal, ekonomik ve demografik yapısı hakkında bilgi vermek, Azerbaycan dış ticaret kültürünü incelemek, Türkiye ve Azerbaycan arasındaki dış ticaret ilişkilerinin değerlendirilmesi ve Türkiye ile Azerbaycan'ın dış ticaret yoğunluğunun ölçümlenmesidir.

Türkiye ile Azerbaycan iki farklı devlet olmanın da ötesinde, birbirini "kardeş" olarak tanımlayan iki müttefik ülkedir. "Bir millet iki devlet" anlayışı dahilinde yürütülen ikili ilişkiler öncelikli olarak siyasi, kültürel ve askeri alanlarda kendisini gösterse de; ekonomik alanda da ilişkiler gelişim göstermeye başlamıştır. Bilhassa dış ticaret alanında gelişim gösteren ilişkiler, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin temelini teşkil etmektedir. İkili ekonomik ilişkilere ek olarak bu araştırmada incelenen bir diğer faktör ise Azerbaycan'ın dış ticaret kültürü olmuştur. Nitekim her ne kadar Türkiye ve Azerbaycan kültürel açıdan birbirine benzerlik gösterse de; yine de belli alanlarda farklılıklar gözle görülür bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bu alanlardan biri de dış ticaret olarak ön plana çıkmaktadır. Bu kapsamda bu araştırma, Azerbaycan'ın dış ticaret kültürünün analiz edilmesi ve Türkiye ile arasındaki farklılıkların ortaya konulması, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki dış ticaret ilişkilerinin dış ticaret ve ikili yatırımlar bazında değerlendirilmesi ve Türkiye ile Azerbaycan'ın dış ticaret yoğunluğunu analiz edilmesi bakımından önem arz etmektedir. Bununla birlikte bu araştırmanın alan yazında örnek teşkil eden bir araştırma olması ve sonraki araştırmalara ışık tutması, bu araştırmanın önemini artıran bir diğer faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN VE AZERBAYCAN EKONOMİSİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1.1. AZERBAYCAN'IN SİYASAL YAPISI

19. yy.'da Çarlık Rusya'sı ve 1920 yılında ise Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) egemenliği altına giren Azerbaycan, 30 Ağustos 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiştir.

Bağımsızlığını izleyen dönemlerde Azerbaycan Cumhuriyeti, SSCB'nin dağılması ve Dağlık Karabağ sorunu sebebiyle Ermenistan'la gerçekleştirilen savaş sebebiyle önemli oranda siyasal ve iktisadi istikrarsızlık yaşamıştır. Ancak 1993 ve 1998 yıllarında gerçekleştirilen genel seçimleri kazanan Haydar Aliyev dönemiyle beraber ülkeye istikrar yeniden gelmiştir. Bağımsızlığın ilk 6 yılı dışında Azerbaycan'ı tek başına yöneten Aliyev, 2003 yılında kendisinin yerine oğlu İlham Aliyev'i cumhurbaşkanı adayı olarak göstereceğini ilan etmiş; 15 Ekim 2003 tarihinde yapılan seçimlerde ise İlham Aliyev, geçerli oyların %76,8'ini alarak ülkenin yeni cumhurbaşkanı seçilmiştir (DEİK, 2013: 3-4).

SSCB'nin dağılması sonrasında bağımsızlığını yeniden kazanan Azerbaycan Cumhuriyeti, bağımsızlık sonrasında demokratikleşme sürecine girmiş; bu kapsamda önemli girişimlerde bulunulmuştur. Söz konusu girişimlerden ilki yeni bir anayasanın yapılması olmuştur (Abdullayev, 1998; akt., Rehimli, 2020: 368). 12 Kasım 1995 tarihinde referandum ile kabul edilen anayasaya göre Azerbaycan devleti, demokratik, laik ve üniter bir Cumhuriyettir. Ülke yönetiminde kuvvetler ayrılığı ilkesi benimsenmiştir. Bu kapsamda yasama Milli Meclis'e, yürütme yetkisi Cumhurbaşkanına ve yargı yetkisi de mahkemelere aittir (Rasıkov, 2018: 10).

125 milletvekilinin oluşturduğu ve 5 yılda bir yapılan seçimlerle yenilenen Milli Meclis, kanun kabul etmekle vazifelendirilmiştir. Bununla beraber denetim yetkisi de sınırlıdır. Toplantı zaman ve süresi Anayasa dahilinde saptanmıştır. Hükümete güvenoyu verilmesi ya da verilmemesi biçimindeki parlamenter yetki, anayasa dahilinde sınırlandırılmış ve Milli Meclisin seçilen hükümete güvenoyu vermemesi durumunda ise aynı heyete hükümeti kurma yetkisi Cumhurbaşkanına tanınmıştır (Somuncuoğlu, 2012: 3).

Ön Asya'nın ve Orta Doğu'nun orta yerinde Büyük Kafkas dağlarının ise güneydoğusunda yer alan Azerbaycan Cumhuriyeti, 20. yüzyılın son zamanlarında büyük bir bölümü bağımsızlığına tekrar kavuşmuştur. Yüzölçümü 86.660 kilometre kare olan Azerbaycan sınırları 3660 kilometredir. Azerbaycan'ın komşuları arasında Rusya, Gürcistan, İran, Ermenistan ve Türkiye bulunmaktadır. Azerbaycan'ın büyük bir bölümü Ermenistan ve Rus ordusunun askeri gücü tarafından işgal edilmiş ve çok sayda insan göç etmeye zorlanmıştır. Azerbaycan'ın resmi dili Azerbaycan Türkçesidir. Para birimimiz Manat'dır. Azerbaycan'da en güçlü olduğu doğal kaynaklar; petrol ve doğalgaz olmak üzere birçok doğal kaynak mevcut bulunmaktadır. 1991 yılında bağımsızlığını tekrar kazanan, Azerbaycan Cumhuriyeti devletinin temel esasları arasında demokratik, laik ve üniter bir hukuk devleti olması belirlenmiş olmaktadır. Eski rejimin yerine artık yeni rejim almış ve birçok kurum kökten değişikliğe uğramıştır. Bu değişiklikler arasında en önemlilerinden bir tanesi de Azerbaycan Cumhuriyeti anayasasının kabul edilişidir.

Azerbaycan cumhurbaşkanının 29 Aralık 1998 tarihinde imzalamış olduğu kararname, Azerbaycan Cumhuriyeti yapısında köklü değişikliklere uğratmış ve bu durumun yanı sıra “Devlet Komisyonu” adı altında bir komisyon meydana getirilmiştir. Bu fermanın asıl amaçları arasında demokratikleşme ve ekonomi alanında yeniliklerin meydana getirilmesi, devlet yönetiminin daha da etkin hale getirilmesi, ekonomik yapının üst düzeye çıkarılması ve kalkınma başlıca prensipler arasında yer almaktadır. Bu fermanın imzalanmasından sonra görevini yapamadığı ya da görevi için yeterli olmadığı belirlenen kurum ve kuruluşlar kapatılmış ya da farklılaştırılarak görevlerine devam ettirilmiştir.

1980'li yılların sonlarına doğru Sovyetler Birliği otoritesini artık kaybetmeye başlamış ve arkasında bulunan Sovyetler Birliği'nin dağılıp yok olması ile Sovyet Cumhuriyetleri demokratikleşme evresine geçmiştir. Otoriter bir rejimden, liberal demokratik sisteme geçiş sosyalist bir devletin bir savaşta yenilmeden liberal demokrasiye geçme arzusu tarihte daha önce görülmemiş bir durumdur. Sovyetler Birliği'nin 26 Aralık 1991 tarihinde dağılması sonucu bağımsızlığını yeniden kazanmış olan Azerbaycan Cumhuriyeti de bağımsızlığını elde etmesinden hemen sonra demokratikleşme fikrini hayata geçirmiştir. Demokratik bir sisteme geçişin belki de ilk adımı olarak sayabileceğimiz “Azerbaycan Anayasası” devletin temel unsurlarını belirlemiştir.

Azerbaycan Anayasası 1991 yılından 1995 yılına kadar bir hazırlık evresi geçirmiş ve daha sonrasında seçmenlerin büyük bir çoğunluğunun onayını alarak kabul edilmiştir. (Azerbaycan Gazetesi 10 Kasım 1996)

Cumhurbaşkanına bakıldığında ise hem devletin, hem de yürütmenin başı olduğu görülmektedir. Cumhurbaşkanının, kanunlardan sonra gelen, ancak Bakanlar Kurulunun almış olduğu kararlardan önce gelen "Ferman" adlı yasal kararlar alma yetkisi mevcuttur. Söz konusu kararlar kanun gücündedir ve icrai kimliğe sahiptir. Bu kapsamda Cumhurbaşkanı, yasama yetkisiyle de donatılmıştır. Milli Meclis'te olduğu gibi Cumhurbaşkanı da 5 yıllığına halk tarafından seçilmektedir. 2009 yılında gerçekleştirilen referandum ile bir kişinin ikiden fazla Cumhurbaşkanı seçilemeyeceği koşulu ise kaldırılmıştır. Cumhurbaşkanının her nevi idari kararları almak ve devlet teşkilatlanmasına yön ve biçim verilmesi şeklinde bir yetkiye sahiptir. Bu kapsamda Başbakanı, Bakanları ve diğer devlet görevlilerini atama ve görevden alma yetkisine sahiptir. Anayasa kapsamında Bakanlar Kurulu, Cumhurbaşkanının yüksek icra organıdır ve ona bağlı ve sorumludur. Başbakan ve Bakanların Milli Meclis üyesi olma koşulu yoktur (Somuncuoğlu, 2012: 3).

1.1.1. Azerbaycan'ın Anayasal Sistemi

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nın 131. maddesi uyarınca, Yüksek Mahkeme, hukuk (idari ve ekonomik anlaşmazlıklar dahil), ceza,genel ve ihtisas mahkemelerinin işlemlerine ilişkin diğer davalar için en yüksek yargı organıdır.

Yargıtay, bir temyiz mahkemesi olarak, adaleti kanunla belirlenen usule göre yönetir.

Yüksek Mahkeme, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin başkenti Bakü'de kurulur ve yargı yetkisi Azerbaycan Cumhuriyeti'nin tüm topraklarını kapsamaktadır[1] Azerbaycan Cumhuriyeti Hukuku, Madde 77 bu kapsamı açıklamaktadır.

1.1.1.1. Anayasa Mahkemesi

1991 yılında yayınlanan Bağımsızlık Bildirgesi, Azerbaycan Anayasasına ilham kaynağı olmuştur. Duruma bu açıdan bakarsak, anayasanın en güçlü yönlerinden biri, insan hak ve özgürlüklerini ne ölçüde koruduğudur. Sovyet rejiminin sınırsız merkezi

[1] http://www.supremecourt.gov.az/static/view/26 Erişim: 18.06.2022.

anayasasına karşı devlet otoritesinin yasama, yürütme ve yargı dallarına ayrılması ve yerel yönetim modelinin benimsenmesidir.

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi, Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası ve yetkileriyle ilgili ihtilafları çözmekle sorumlu en yüksek anayasa mahkemesi olarak kurulmuştur. Anayasa Mahkemesi, diğer tüm kuruluşlardan ayrı olarak çalışan, gerçek veya hayali bir kişiye bağlı olmayan özgür bir devlet organıdır. Anayasa Mahkemesinin başlıca amaçları, Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasının üstünlüğünü korumak ve herkesin yasal haklarını korumaktır. 14 Temmuz 1998'de Anayasa Mahkemesi kuruldu. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin mahkemenin yasal dayanağı olan 12 Kasım 1995 tarihli kararıdır (Abdullayev, 2001).

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin uluslararası anlaşmaları, Azerbaycan Anayasası ve diğer yasal mevzuat tüm Azerbaycan Cumhuriyeti, Mahkemenin İç Tüzüğü ve diğer mevzuat ve 23 Aralık 2003 tarihinde kabul edilen Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesini şekillendirmiştir. Anayasanın 86, 88, 102, 103, 104, 107, 130, 153 ve 154, Anayasa Mahkemesinin nasıl kurulduğunu ve işleyişini tanımlamaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasının yüceliği, bağımsızlığı, bütünlüğü ve açıklığı, Anayasa Mahkemesi'nin çalışmalarının temelini oluşturmuştur.

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasının 130. maddesinin 1. fıkrasına göre, Anayasa Mahkemesi dokuz yargıçtan oluşmaktadır.

130. maddeye göre, Ulusal Meclis, Başkanın sunumuna göre yargıçları atamakta olup, yedi yargıç atandıktan sonra Anayasa Mahkemesi yetkisini kullanmaya başlayabilmektedirler. Onbeş yıllık bir süre için atanan yargıçlardan her biri için Anayasa Mahkemesi'nde yalnızca bir kez görev yapma izni verilmektedir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı, Anayasa Mahkemesi Başkanını ve başkan yardımcısını seçme yetkisine sahiptir.

1.1.1.2. Azerbaycan Anayasa Maddelerine Bir Bakış

Azerbaycan Anayasası, "Anayasa değişikliği ancak referandumla mümkündür" ifadesini içeren katı yasal düzenlemelere sahip bir anayasadır (bu ibare Kanunun 152. maddesinde yer almaktadır). Anayasanın 1, 2, 6, 7, 8 ve 21. maddelerini değiştiren 155. maddesine göre, 3. maddenin referandumla dahi değiştirilemeyeceği garanti altına alınmıştır. Bu madde, yönetim tarzının değiştirilemeyeceğini içermektedir.

Bununla birlikte kanunda yer alan diğer maddelerin önem sırasına göre sunumu şu şekilde yapılabilir: Madde 1 - Yetkinin Kaynağı, Madde 2 - Halkın Egemenliği, Madde 6 - Seçmeme Yetkinin Ele Geçirilmesi Yasağı, Madde 7 - Cumhuriyetin Niteliği, Madde 8 - Azerbaycan Devleti Anayasanın üstünlüğü ilkesi Azerbaycan Anayasası tarafından kabul edilmiştir. "Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, Azerbaycan Cumhuriyeti'ndeki en yüksek yasal güç kaynağı ve Yasama Sisteminin temel taşıdır" ifadesi, Anayasa'nın 147. maddesine atıfta bulunmaktadır[2](Mehmetoğlu, 2010).

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası 5 bölümden ibarettir. Anayasa'da toplamda 158 maddeden bulunmaktadır. Anayasanın "Birinci Bölümünde" genel maddelerin ele alındığı görülmektedir. Örneğin devletin yönetim şeklinin tanımı, kimlere halk denildiği, bu bölümde yer almaktadır. Bölümün özeti şu şekide yapılabilir: Egemenliğin kurulması, halkın bağımsızlığı, hakları, Azerbaycan Devletinin yol gösterici ilkeleri, aileler, dinler ve devlet arasındaki ilişkiler gibi konuları kapsayan 23 maddelik bölümdür. Temel Haklar, Görevler ve Özgürlükler ikinci kısımda yer almaktadır. İnsan onuru, eşitlik, özgürlük ve mülkiyet hakları dahil olmak üzere bireysel haklar, vatandaşlığın sorumlulukları ile birlikte bu bölümde tartışılmaktadır. İkinci kısımda; toplam 57 madde bulunmaktadır. "Devlet Hakimiyeti" başlığını taşıyan üçüncü kısımda ise; Devlet organlarının kuruluşu, görev ve yetkilerini içeren 61 maddelik bir düzenleme sunulmaktadır. Devlet erkanının sorumluluk ve yetkilerini takiben yerel yönetimler dördüncü bölümde ele alınmaktadır. Bu bölümde tamamı yerel yönetim olan belediyelerin görev ve yetkilerinin çerçevelendiği 5 madde yer almaktadır. Son olarak beşinci bölümde ise, Hukuk ve içtihat düzenlemeleri yer almaktadır. Bölümün anahatları, anayasa değişikliği süreci, yasal anlaşmalar, uluslararası anlaşmaların hukuki etkisi ve daha fazlası dahil olmak üzere 12 maddelik yasal düzen çerçevesini barındırmaktadır[3](Kazimli, 2006).

Azerbaycan Anayasa'sı bölünmüş bir biçimde yasama, yürütme ve yargı şeklinde işlemektedir. Güç erkleri yönünden ayrımlanan anayasanın, değiştirilen maddeleri ilanen de duyurulmaktadır[4](Temiz ve Güneş, 2020).

[2] Mehmetoğlu, E. (2010). Azerbaycan Anayasasında yürütme erki (Doctoral dissertation, DEÜ Sosyal Bilimleri Enstitüsü).
[3] Kazimli, E. (2006). Azerbaycan Anayasasında Temel Hak ve Özgürlükler. TDKA Avrasya Etüdleri, 191-205.
[4] Temiz, Ö., & Güneş, F. (2020). Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Hukuki Niteliği. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24(2), 959-979.

Asırlık devletlik geleneğini sürdüren Azerbaycan halkı, "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Bağımsızlığı Hakkında" Anayasasında yansıtılan ilkelere dayanarak, tüm topluma ve herkese refah, adalet, özgürlük ve güvenlik dileyerek, geçmişe dönük olarak , şimdiki ve gelecek nesiller, sorumluluğunun bilinciyle ve egemenlik hakkını kullanarak, aşağıdaki niyetlerini resmi olarak beyan eder:

- Azerbaycan devletinin bağımsızlığını, egemenliğini ve toprak bütünlüğünü korumak;

- Anayasa çerçevesinde demokratik bir yapıyı garanti altına almak;

- Sivil toplumun kurulmasını sağlamak;

- Halkın iradesinin bir ifadesi olarak hukukun üstünlüğünü sağlayan yasal, laik bir devlet kurmak;

- Adil ekonomik ve sosyal kurallara uygun olarak herkes için insana yakışır bir yaşam standardı sağlamak;

- Evrensel değerlere bağlı, tüm dünya halklarıyla dostluk, barış ve huzur içinde yaşamak ve bu amaçla etkileşimde bulunmak.

Bu Anayasa, yukarıda belirtilen asil niyetlerle halk oylamasıyla - referandumla - kabul edilecektir[5] maddeleri açıkça görülmektedir.

1.1.2. Azerbaycan'da Siyasal Partiler

1988-1993 yılları arasında Azerbaycan'da bir parti inşa süreci yaşanmıştır. SSCB sonrası dönemde, toplumun siyasi etkisinde bir artış görüldü ve bu da parti oluşum sürecini hızlandırmıştır. Azerbaycan bağımsızlık hareketi, SSCB sonrası dönemde siyasi partiler oluşturmak yerine, tüm vatandaşları içeren Azerbaycan Halk Cephesi olarak bilinen bir grup birey etrafında toplanmıştır. Azerbaycan'da siyasi partiler düzeyinde siyasi örgütlenmenin temeli, bu siyasi kurum kapsamında siyasi birliklerin oluşturulmasını sağlamıştır[6](Bölek, 1999).

Karabağ Nikat Cemiyeti, Azerbaycan Vahid Mübarize İttifakı, Azerbaycan Genç Sosyal Demokrat Teşkilatı ve Jön Türkler Teşkilatı 1990'ların başında

[5] https://azerbaijan.az/information/105
[6] Bölek, U. A. (1999). Bağımsızlık dönemi sonrası Azerbaycan'ında siyasi hayat ve siyasi partiler (Master's thesis, Sakarya Üniversitesi).

kurulmuştur. Halkın Hürriyet Partisi, Azerbaycan Milli Bağımsızlık Partisi, Yeni Azerbaycan Partisi, Azerbaycan Sosyal Demokrat Partisi ve Dirçeliş Partisi'nin kurulması ve Yeni Müsavat Partisi'nin yeniden oluşum kongresi ile ikinci partinin faaliyetleri durdurulmuş, sonra faaliyetine yeniden izin verilmiştir. 1993'e gelindiğinde Azerbaycan'da 30'a yakın siyasi parti, grup ve örgütün yer aldığı bilinmektedir[7](Mövsümov ve Erdil, 2008).

Azerbaycan'daki siyasi partiler birbirleriyle rekabet ve mücadele eden yapılar olarak öne çıkmaktadır. Tarafların toplumsal ihtiyaçlara kıyasla yetersiz mali kaynakları bunun başlıca nedeni olarak görülmektedir. Artık hiçbir partinin rekabetçi bir tabanı veya iktidar partisine meydan okuyacak gücünün olmadığı sanılmaktadır. Bir takım sosyal, politik ve idari yapıların hepsi bunda rol oynamaktadır. Felsefe farklılıkları nedeniyle, Azerbaycan'daki siyasi partiler üç gruba ayrılabilmektedir. Bunlardan ilki neoliberal anti-komünist partileri bulunan sağ kesim partileridir. İkincisi, merkezci bir ahlaka sahip demokratik örgütlerin dahil olduğu gruplardır. Son olarak, sosyalist felsefeye bağlı kalan sol parti gruplarını içermektedir(Bölek, 1999).

1993 yılına kadar Azerbaycan'da reformistler ile muhafazakarlar arasında, sonrasında ise demokratlar ile radikaller arasında bir çatışma hali siyaseten görülmekte ise de, sonraları bu grupların daha demokratik tartışmaları görülmektedir(Mövsümov ve Erdil, 2008).

1.1.3. Azerbaycan Yasama ve Yürütme Organı

Azerbaycan anayasasında yasama ve yürütme erkleri şu şekilde tanımlanmaktadır (Madde 81.; 3. Bölüm):

- *Azerbaycan Devleti demokratik, laik, hukuka dayanan üniter bir cumhuriyettir.*
- *Azerbaycan Cumhuriyeti'nde devlet iktidarı iç meselelerde yalnız hukukla, uluslararası meselelerde ise yalnız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin taraf olduğu uluslararası anlaşmalarla bağlıdır.*
- *Azerbaycan Cumhuriyeti'nde devlet iktidarı kuvvetler ayrılığı ilkesine dayanır:*
  -Yasama erki Azerbaycan Cumhuriyeti Millî Meclisi'ne aittir;

[7] Mövsümov, E., & Erdil, K. (2008). Azerbaycan'da Siyasal Partilerin Demokratikleşme Sürecine Etkileri (Doctoral dissertation, Yüksek Lisans Tezi, Ankara).

-Yürütme erki Azerbaycan Cumhuriyeti Başkanına aittir;

-Yargı erki Azerbaycan Cumhuriyeti mahkemelerine aittir.

- *Yasama, yürütme ve yargı bu Anayasanın maddelerine göre işbirliği içinde faaliyet gösterirler ve kendi yetkileri çerçevesinde bağımsızdırlar.*

Azerbaycan, ülkenin anayasasına göre demokratik, laik ve üniter bir cumhuriyettir. Azerbaycan hükümeti, kuvvetler ayrılığı fikrini benimsemiştir; Yaşama yetkisi Millet Meclisine, idari yetki Cumhurbaşkanına ve yargı yetkisi mahkemelere aittir.

Ulusal Meclis ve Cumhurbaşkanı, Bakanlar Kurulu üyelerini birlikte belirler. Azerbaycan Milli Meclisinin 125 üyesi vardır ve temsilcileri beş yıllığına seçilmektedir.

1.2. AZERBAYCAN'IN EKONOMİK YAPISI

Azerbaycan, dünya çapında "Petrolün Ülkesi" şeklinde anılsa da ekonomik faaliyetleri yalnızca petrol ve doğalgaz ile sınırlı bulunmamaktadır. Azerbaycan'ın belki de en önemli özelliklerinden bir tanesi de tarım ülkesi olmasıdır. Tarım sektörü de günümüzde petrol sektöründen pek de geri kalmayan bir sektördür. Fakat Azerbaycan'ın bağımsız olduğu ilk yıllarda tarımsal üretime yeterli derecede önem verilmemiştir, daha sonraları ise bu eksik giderilmiştir. 20 Eylül 1994 tarihinde Azerbaycan, dünyanın en büyük petrol şirketleri ile imzalamış olduğu anlaşma neticesinde petrol sanayisinde önemli bir paya sahip olmuştur. Günümüzde Azerbaycan'ın ihracatında petrol sektörünün payı yaklaşık olarak %97 civarına ulaşmıştır. Azerbaycan'ın petrole olan bağımlılığını daha da düşürme çabaları oldukça mantıklı bir davranıştır. Bunun yanı sıra Azerbaycan tarım sektörüne yönelmiş ve tarıma da büyük bir ağırlık vermiştir. Azerbaycanın belki de en önemli iki ayağı petrol ve tarımdır. Tarım sektörüne olan katkıları ve tarım sektörünün daha da geliştirmeleri Azerbaycan'ın büyümesinde büyük pay oynamıştır.

Tarımın çok fonksiyonluluğu konseptiyle ilgili Azerbaycan'da ilk müzakereler 2000 yılında yapılmaya başlanmış ve ülkenin Dünya Ticaret Örgütüne (DTÖ) üyelik sürecinde bu kavram önem kazanmıştır. Tarımın çok fonksiyonluluğu, tarımın sadece

gıda ve lif üretiminden ibaret olmadığı, tarımın ekolojik ve sosyal boyutlarının da önemsenmesi gerektiği esasına dayanmaktadır (OECD 2001, Abler 2004).

Tarımın ekolojik boyutu, biyolojik çeşitlilik, çalılık ve orman alanları, kırsal peyzaj, çevre, çayır-mera, yeraltı ve yüzey suları, toprak kaynakları, yaban hayat vb. konularla ilişkilidir. Tarımın sosyal boyutu kapsamında ise, gıda güvencesi, gıda kalitesi ve güvenliği, hayat kalitesinin iyileştirilmesi, tarımsal istihdam, kırsal alanların sosyoekonomik devamlılığı, kültürel mirasın korunması, hayvan refahı, bitki ve hayvan sağlığı vb. konular düşünülebilir (Çukur ve Işın 2008: 186).

Azerbaycan devletinin büyük bir bölümünün köylerde yaşadığını düşünecek olursak, Azerbaycan için tarım oldukça büyük bir öneme sahip bir sektördür. Tarımın birçok yönden ülkeye katkısı bulunmaktadır. Özellikle son zamanlarda tarım ve çevrenin koruma altına alınması ve 2010 yılında Azerbaycan'da "Ekoloji Yılı" ilan edilmesi tarımsallaşma yolunda atılan adımlar arasında yer alabilir. Azerbaycan'da tarımın çok fonksiyonlu olması demek, ülkenin gıda açısından kendini güvence altına alması, hayat şartlarının daha da iyi bir duruma getirilmesi, tarımsal anlamda yükselme ve kırsal alanlardaki sosyal ve ekonomik yönden devamlılığın oluşturulması ve birçok unsuru yanında getirmektedir.

1991 yılında Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla beraber bağımsızlığını elde eden Azerbaycan, çeşitli alanlarda olduğu gibi, ekonomide de ilk yıllarını oldukça sancılı bir şekilde geçirmiştir. Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla beraber uzmanlaşma ve işbölümüne dayanan ekonomik yapılanma sonlanmış, üretim zorluklarına ek olarak Bağımsız Devletler Topluluğu pazarlarını da kaybetmiştir. Ekonominin genel dengeleri açısından gereken reformların gerçekleştirilememesi, devlet bütçesinin büyük bölümünün savaş bütçesine ayrılması, bağımsızlığını takiben topraklarının %20'sinin işgal edilerek o bölgede yaşayan 1 milyondan fazla kişinin göçmen durumuna gelmesi, yabancı sermayenin çekilememesi ve özelleştirmenin sanayi endüstrisinde fiili olarak başlatılamaması gibi olumsuzluklar, Azerbaycan ekonomisini bir darboğaza sürüklemiştir (Oğan, 2001: 57).

1990'ların başında hem Ermenistan ile olan savaş, hem Sovyetler Birliği'nden devralınan sorunlu ekonomik yapı, hem de kuzeyde gerçekleşen Çeçenistan sorunu, Azerbaycan sanayi açısından gerekli ara malların dış alım yoluyla tedarik edilmesini engellemiş; bu durum ise ülkenin ekonomik etkinliklerinin azalmasına yol açmıştır. Yaşanan tüm bu gelişmeler ise Azerbaycan ekonomisini darboğaza sürüklemiştir. (İbrahimli, 2017: 4-5)

1991'den 1994'e kadar olan dönem, bağımsızlıktan sonraki ilk dönem olarak kabul edilebilir. Bu dönemde ihtisas ve işbölümüne dayalı ekonomik yapı, SSCB'nin çöküşü sonucu sona ermiş, Azerbaycan SSCB ile ortak pazarını kaybetmiş, hammadde, yarı mamul, ekipman temini, piyasa, finans ve eski merkezi planlamaya dayalı yönetim nedeniyle neredeyse tüm sektörlerde üretim durmuştur. Eski birlik devletleri arasındaki ekonomik ilişkilerin ortadan kaldırılması da buna etki eden önemli bir faktördür. Bunun yanı sıra, Dağlık Karabağ Savaşı ve Moskova-Çeçenya sorunu ticaret yollarının kapanmasına neden olmuş, bu da Azerbaycan`ı ekonomik abluka durumuna sokmuştur (Aras, 2003; akt., Abbasov, 2021: 30).

1995 yılından itibaren IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kurumların desteğini alan Azerbaycan, çeşitli istikrar programları doğrultusunda gerçekleştirilen işbirliği ile ekonomisinin tekrar yapılandırma yoluna gitmiştir (İbrahimli, 2017: 5).

Ayaz Muttalibov ve Ebulfez Elçibey'in Cumhurbaşkanlıkları döneminde Azerbaycan, yeni bağımsızlığını elde etmiş bir ülkenin yapılanması açısından gereken harcamalarda bulunmuş; bu kapsamda ekonomisini bu yöne doğru entegre etme yönünde çalışmalar gerçekleştirmiştir. Yaşanan savaşın da olumsuz etkileriyle gerçekleşen ekonomik harcamalar, ekonomiyi kötü açıdan etkilemiştir. Haydar Aliyev'in Cumhurbaşkanlığının ilk döneminde savaşın ateşkesle sonuçlanması sonrası ekonomide yeraltı kaynakları aktif bir şekilde kullanılmaya başlanmış ve sahibi olunan bu kaynakların en iyi şekilde değerlendirilmesine çalışılmıştır (Alkan, 2010: 21).

Bu dönemden itibaren enerji sektörü, Azerbaycan dış ticaretinde belirleyici bir unsur halini almıştır. Nitekim Azerbaycan ekonomisinin yükselişe geçmesi, enerji sektöründe gerçekleşen büyüme ile meydana gelmiştir. Halihazırda doğalgaz ve petrolün oluşturduğu enerji sektörü; Azerbaycan'ın ekonomik büyümesinin dinamiği olmakla beraber, yabancı sermayeyi de ülkeye çekmekte, aynı zamanda da ülke ihracatının %90'ını oluşturur hale gelmiştir (DEİK, 2013: 13). Azerbaycan ekonomisinin nerdeyse tamamını petrol, doğal gaz ve ürünlerinin ihracatından oluşmaktadır. Azerbaycan dünya petrollerinin yarısından fazlasını üretir hale gelmiş, yapılan yatırımlarla 20. yüzyılın başında dünyanın bir numaralı petrol üreticisi olmuştur (Gökçe, 2008: 114).

Bununla beraber kamu gelirlerinin büyük bir bölümü ile döviz rezervlerindeki artış yine enerji sektörleri tarafından sağlanmaktadır. Özellikle son dönemde küresel piyasalarda petrol ve doğalgaz fiyatlarının artışı, Azerbaycan ekonomisini oldukça olumlu yönde etkilemiştir. Ancak diğer yandan bakıldığında ise, tek bir sektöre

bağımlı konumda olan Azerbaycan ekonomisi, küresel pazarlardaki fiyat dalgalanmalarına karşı da kırılgan duruma gelmektedir. Bu doğrultuda Azerbaycan hükümeti, ekonominin tek bir sektöre bağlı olması ve dolayısıyla kırılgan olmasına yönelik bir tedbir olarak enerji dışındaki sektörlerin gelişimi ve ekonomideki çeşitliliğin artırılmasına öncelik vermektedir (DEİK, 2013: 13).

Azerbaycan'ın son 10 yıllık Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) verileri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Azerbaycan'ın Yıllara Göre Gayrisafi Yurtiçi Hasıla Verileri (2011-2020)

Yıl	**Toplam GSYİH (milyon dolar)**	**Kişi başına düşen GSYİH (Dolar)**
2011	61.439,9	6.786,6
2012	65.739,2	7.164,4
2013	70.476	7.580,6
2014	73.078	7.761,7
2015	51.302,3	5.383,6
2016	35.587,4	3.692,5
2017	39.322,9	4.039,7
2018	44.853.5	4.567,6
2019	46.318,5	4.676,6
2020	42.356,2	4.247,1

Kaynak: Azerbaycan İstatistik Komitesi. (2022a). *System of National Accounts and Balance of Payments*. https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/?lang=en, (01.03.2022).

Tablo 1'de Azerbaycan'ın son 10 yıllık GSYİH verileri verilmiştir. 2011-2020 dönemi incelendiğinde toplam GSYİH verilerinin dalgalı bir eğilim sergilediği görülmektedir. Buna göre 2011 yılında 61.4 milyar dolar olan GSYİH, 2012 yılında 65,7 milyar dolara, 2013 yılında 70,4 milyar dolara ve 2014 yılında 73 milyar dolara yükselmiştir. 2015 yılında GSYİH'de keskin bir düşüş yaşanmış ve bu yıl GSYİH 51,3 milyar dolara gerilemiştir. 2016 yılında gerileme devam etmiş ve bu yıl 35,5 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılında ufak bir artış yaşanarak 39,3 milyar dolara yükselen GSYİH, 2018 yılında 44.8 milyar dolara ve 2019 yılında 46.3 milyar dolara yükselmiştir. 2020 yılında ise yeniden bir düşüş yaşanmış ve 42.3 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Kişi başına düşen GSYİH verilerine bakıldığında, toplam GSYİH ile paralellik gösterdiği görülmektedir. 2011 yılında 6.786,6 dolar olan kişi başına düşen GSYİH, 2012 yılında 7.164,4 dolara, 2013 yılında 7.580,6 dolara ve 2014 yılında 7.761,7 dolara yükselmiştir. 2015 yılında ise GSYİH oranında keskin bir düşüş yaşanmış ve kişi başına düşen GSYİH bu yıl 5.383,6 dolara gerilemiştir. 2016 yılında yeniden bir düşüş yaşanmış ve bu yıl kişi başına düşen GSYİH 3.692,5 dolara gerilemiştir. 2017

yılında yeniden yükselişe geçen kişi başına düşen GSYİH bu yıl 4.039,7 dolar olarak gerçekleşirken, 2018 yılında 4.567,6 dolar, 2019 yılında ise 4.676,6 dolar olarak gerçekleşmiştir. 2020 yılında ise ufak bir düşüşle 4.247,1 dolara gerilemiştir.

Ülke ekonomilerinin gelişmişlik düzeyini ölçen bir diğer önemli gösterge ise Gayrisafi Milli Hasıladır. Bu kapsamda Azerbaycan'ın son 10 yıllık Gayrisafi Milli Gelir verileri Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Azerbaycan'ın Yıllara Göre Gayrisafi Milli Hasıla Verileri (2011-2020)

Yıl	**Toplam (Milyon Dolar)**	**Kişi Başına**
2011	65.951,6	7.285,0
2012	69.683,9	7.594,3
2013	74.164,4	7.977,4
2014	75.234,7	7.990,8
2015	52.996,8	5.561,5
2016	37.862,8	3.928,6
2017	40.867,9	4.198,5
2018	47.112,9	4.797,8
2019	48.174,2	4.864,0
2020	42.607,2	4.272,2

Kaynak: Azerbaycan İstatistik Komitesi. (2022a). *System of National Accounts and Balance of Payments*. https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/?lang=en, (01.03.2022).

Tablo 2'de Azerbaycan'ın son 10 yıllık gayrisafi milli hasıla verileri verilmiştir. 2011-2020 dönemi incelendiğinde, Azerbaycan'ın gayrisafi milli hasılası 2011 yılında 65.9 milyar dolar olarak gerçekleşmiş, 2012 yılında bu oran 69.6 milyar dolara, 2013 yılında 74.1 milyar dolara, 2014 yılında ise 75.2 milyar dolara yükselmiştir. 2015 yılında keskin bir düşüş yaşanmış ve bu yıl Azerbaycan'ın toplam gayrisafi milli hasılası 52.9 milyar dolara gerilemiştir. 2016 yılında bu düşüş devam etmiş ve Azerbaycan'ın toplam gayrisafi milli hasılası 37.8 milyar dolara gerilemiştir. 2017 yılında ise yeniden artış gerçekleşmiş ve bu yıl Azerbaycan'ın toplam gayrisafi milli geliri 40.8 milyar dolara yükselmiştir. 2018 yılında artış trendi devam etmiş ve bu yıl 47.1 milyar dolara, 2019 yılında ise 48.1 milyar dolara yükselmiştir. 2020 yılında ise bu oran 42.6 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Kişi başına düşen gayrisafi milli hasılanın son 10 yıllık verilerine bakıldığında da, toplam gayrisafi milli hasılaya paralel bir şekilde ilerlediği görülmektedir. 2011 yılında Azerbaycan'ın kişi başına düşen gayrisafi milli hasıla 7.285 dolar olarak gerçekleşirken, 2012 yılında bu oran 7.594,3 dolara, 2013 yılında 7.977,4 dolara ve 2014 yılında ise 7.990,8 dolara yükselmiştir. 2015 yılında toplam gayrisafi milli hasılaya paralel olarak 5.561,5 dolara gerileyen kişi başına düşen gayrisafi milli

hasılaya, 2016 yılında ise 3.928,6 dolara gerilemiştir. 2017 yılında yeniden yükselen kişi başına düşen gayrisafi milli hasıla bu yıl 4.198,5 dolar olarak gerçekleşirken, 2018 yılında bu oran 4.797,8 dolara, 2019 yılında ise 4.864 dolara yükselmiştir. 2020 yılında ise bu oran 4.272,2 dolar olarak gerçekleşmiştir.

1.2.1. Azerbaycan Ekonomisinin Genel Durumu

Azerbaycan Cumhuriyeti, Sovyetler Birliği'nin dağıldığı 1991 yılında siyasi bağımsızlığını kazandığında, merkezi planlı ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçiş yapmıştır. Ülkenin coğrafi konumu, çevresel özellikleri ve önemli enerji kaynağı rezervlerinin tümü, siyasi bağımsızlığını kazandıktan sonra yaşadığı ekonomik değişime önemli ölçüde katkıda bulunmuştur.

Eski Sovyetler Birliği'ndeki şirketlerle ekonomik ilişkiler, siyasi bağımsızlık elde edildikten sonra çözüme kavuşmuş olsa da, Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal etmesiyle başlayan Dağlık Karabağ Savaşı, tüm eski Sovyet ülkelerini etkileyen zor ekonomik duruma ek olarak daha büyük sorunlar doğurdu. Azerbaycan, Sovyetler Birliği'nin son yılları ile 12 Mayıs 1994'te ateşkesin imzalanması arasında topraklarının %20'sini kaybettiği ve 1 milyonu aşkın kişinin göç etmek zorunda kaldığı bir karmaşanın yaşanmasına neden olmuştur. Azerbaycan 1988 yılından itibaren Ermenistan tarafından silahlı saldırılara maruz kalan toprakları, aynı zamanda birçok ekonomik değerini de kaybetmesine yol açmış bu da ülkenin işsizlik sorununun büyümesine neden olmuştur.

2000 yılından itibaren Sovyetler Birliği'nin çöküşüne, uzmanlaşmaya ve işbölümüne dayalı ekonomik yapının sona ermesi, Ermeni işgali ve mülteci sorunu, ülke sanayisi için gerekli ara malı ithalat yollarının kapatılması ve diğer Engellere rağmen, bu yeniliklere hızla uyum sağlayan Azerbaycan, tüm bu darboğazların üstesinden gelmeyi başarmıştır.

Uluslararası kuruluşlar da Azerbaycan'ın ekonomik istikrarı koruma çabalarına ve piyasa ekonomisine geçişine yardımcı olmak üzere faaliyetlere başlamışlardır. Bu çerçevede Azerbaycan ile IMF arasında makroekonomik büyümeyi canlandırmak ve ülkeyi petrol gelirlerine hazırlamak için yardım anlaşmaları yapılmıştır. 1992'de Azerbaycan, Uluslararası Kalkınma Örgütü ve Dünya Bankası'na katılım sağlamıştır.

1.2.2.Azerbaycan'ın Dünya Ekonomisindeki Yeri

1992 yılında iki uluslararası ekonomik örgüt üyeliği sonrası, Azerbaycan petrollerine ilgi artmış bununla birlikte, Sanayide petrol ve türevlerinin getirdiği avantajlı durumunun yanı sıra; demir çelik işletmeleri, metal doğal kaynaklarının çokluğu, tekstil sanayisinin ilerlemesi, Rusya'nın para biriminden ayrılmasıyla milli ekonomisini kuvvetlendirmesiyle birlikte GSMH'sını arttırmıştır. Bununla birlikte tarım ve hayvancılık ile finans sektöründe de güçlü bir yapıya sahiptir.

1.2.3 Azerbaycan Ekonomisinin Yeni Yapılanma Süreci

1992 yılında imzalanan uluslararası sözleşmeleri takiben Azerbaycan devlet bankası tarafından ve onun denetimi ile manat para birimine geçilmesi, hali hazırda hem yer üstü(harım ve hayvancılık) zenginlikleriyle, hem de yer altı (maden ve doğal kaynak) zenginlikleriyle ilerleme kaydeden ülkeler arasında gösterilmektedir. 2000 yılında kurulan Bakü borsası hacmi, ülke zenginliği konusunda fikir vermektedir[8]

1.3. AZERBAYCAN'IN NÜFUS YAPISI

Nüfus belirli bir bölgede, belirli bir zaman dilimi sürecinde yaşayan toplam insan sayısıdır (Aksu, 1998: 219). Nüfus salt bir sayısal bilgi değil, aynı zamanda sosyal yapının da demografik açıdan analiz edilmesidir. Daha detaylı bir anlatımla, belli bir bölgede, belirli bir zaman diliminde yaşamakta olan kişilerin meydana getirdiği kitleye nüfus; bu kitlenin oluşturduğu nüfusun büyüklüğü, yapısı, gelişimini inceleyen bilim dalına da demografi denmektedir. Toplulukların nüfusuna dair veriler temelde nüfus sayımları, nüfusbilim araştırmaları veya kayıtlardan yola çıkarak elde edilmektedir. Bu alanlardan edinilen veriler, hem metot hem de kapsadıkları bilgiler bakımından büyük farklılıklar sergilemekle beraber, bunlar bir toplumun nüfus yapısına yönelik önemli betimsel bilgileri kapsamaktadır (Emiroğlu, 2003: 211). Bu bölümde Azerbaycan'ın nüfus yapısı incelenecektir.

[8] 2006 yılında tasarrufların 250,3 milyon Manatı (yüzde 30,5) milli, 569,2 milyon Manatı (yüzde 69,5) yabancı para şeklinde yatırılmış olduğu bilgisi yer almaktadır.

Tablo 3: Azerbaycan'ın Yıllara Göre Nüfus Verileri (2012-2021)

Yıl	Toplam Nüfus (Bin kişi)	Toplam Yıllık Artış		Toplam Kent-Kır Nüfusu		Toplam Nüfusa Olan Oran (%)	
		Bin kişi	%	Kent nüfusu (Bin kişi)	Kırsal nüfus (Bin kişi)	Kent nüfusu	Kırsal nüfus
2012	9235,1	121,4	1,3	4888,7	4346,4	52,9	47,1
2013	9356,5	120,6	1,3	4966,2	4390,3	53,1	46,9
2014	9477,1	115,9	1,2	5045,4	4431,7	53,2	46,8
2015	9593,0	112,6	1,2	5098,3	4494,7	53,1	46,9
2016	9705,6	104,4	1,1	5152,4	4553,2	53,1	46,9
2017	9810,0	88,1	0,9	5199,0	4611,0	53,0	47,0
2018	9898,1	83,4	0,8	5237,8	4660,3	52,9	47,1
2019	9981,5	85,6	0,9	5273,9	4707,6	52,8	47,2
2020	10067,1	52,0	0,5	5312,0	4755,1	52,8	47,2
2021	10119,1	x	x	5358,5	4760,6	53,0	47,0

Tablo 3'te Azerbaycan'ın son 10 yıllık nüfus verileri yer almaktadır. Buna göre Azerbaycan genel nüfusunun devamlı bir artış trendinde olduğu görülmektedir. 2012 yılında 9,2 milyon kişi olan Azerbaycan nüfusu, 2013 yılında 9,3 milyon kişiye ve 2014 yılında 9,4 milyon kişiye yükselmiştir. 2015 yılında 9,5 milyon olan toplam nüfus, 2016 yılında 9,7 milyon kişiye yükselmiştir. 2017 yılında toplam nüfus 9,8 milyon olarak gerçekleşirken, 2018 yılında artış hızı son 10 yıllık dönemde ilk kez %1'in altına düşmüş ve bu yıl %0,9 olarak gerçekleşerek toplam nüfus 9,89 milyona yükselmiştir. 2019 yılında 9,9 milyon olarak gerçekleşen toplam nüfus, 2020 yılında %0,9 artışla 10 milyon kişiye yükselmiş, 2021 yılında ise son 10 yılın en düşük nüfus artış hızı olan %0,5 ile 10,1 milyon kişi olarak gerçekleşmiştir.

Sosyo-demografik verilerin başka bir önemli göstergesi de, nüfusun yaş ve cinsiyet gruplarına göre dağılımıdır. Bu kapsamda Azerbaycan nüfusunun 2021 yılına ait yaş ve cinsiyet gruplarına göre dağılımı Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4: Azerbaycan Nüfusunun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı (2021)[9]

Yaş Grubu	Cinsiyete Göre Dağılımı (Bin kişi)		Cinsiyete Göre Dağılımı (%)	
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
0	59,2	67,4	46,8	53,2
1–4	270,2	307,0	46,8	53,2

[9] Kaynak: Azerbaycan İstatistik Komitesi. (2022c). Gender Indicators. https://www.stat.gov.az/source/gender/?lang=en, (03.03.2022).

5–9	394,7	454,1	46,5	53,5
10–14	328,3	379,9	46,4	53,6
15–19	291,5	333,0	46,7	53,3
20–24	327,6	362,8	47,5	52,5
25–29	421,8	447,7	48,5	51,5
30–34	473,9	465,5	50,4	49,6
35–39	424,3	411,6	50,8	49,2
40–44	355,0	349,2	50,4	49,6
45–49	314,5	292,1	51,8	48,2
50–54	338,5	304,7	52,6	47,4
55–59	339,8	299,1	53,2	46,8
60–64	292,5	256,8	53,2	46,8
65–69	175,2	143,5	55,0	45,0
70–74	109,4	82,1	57,1	42,9
75–79	49,9	33,5	59,8	40,2
80+	99,0	63,8	60,8	39,2
Toplam	5065,3	5053,8	50,1	49,9

Tablo 4'te Azerbaycan nüfusunun 2021 yılına ait yaş ve cinsiyet gruplarına göre dağılımı verilmiştir. 2021 yılında Azerbaycan'ın toplam nüfusu 10,1 milyon olurken, bunun 5,065 milyonu kadın, 5,053 milyonu ise erkeklerden oluşmaktadır. Toplam nüfus kapsamında en fazla nüfus oranı 939,4 bin ile 30-34 yaş grubuna ait olduğu görülürken, en az nüfus oranı ise 83,4 bin ile 75-79 yaş grubuna ait olduğu görülmektedir. Bu kapsamda Azerbaycan nüfusunun nispeten genç bir nüfus olduğu; 0-4, 5-9 ve 10-14 yaş grubundaki bireylerin sayısının da azımsanamayacak derecede diğer yaş gruplarına göre fazla olduğu ifade edilebilmektedir. Burada dikkati çeken bir başka durum ise yaş grupları ile cinsiyet grupları arasındaki ilişkidir. Toplam nüfus bakımından Azerbaycan nüfusu her ne kadar kadınlar lehine bir ilerleme kaydetse de; genç nüfusta cinsiyet oranının erkekler lehinde olduğu görülmektedir. Bu kapsamda toplam nüfusta her ne kadar kadınlar baskın olsalar da; ilerleyen yıllarda bu durumun erkekler lehine ilerleyeceği görülmektedir.

1.3.1 Azerbaycan Nüfus Yapısının Özellikleri

Geçen yıl ülke nüfusu 85.651 kişi veya yüzde 0,9 artarak 1 Ocak 2020 itibariyle 1.0067.108 kişiye ulaştığı bilgisi istatistiki bir veridir. Bununla birlikte demografi dağılımında Nüfusun %52,8'i kentsel, %47,2'si kırsal, %49,9'u erkek ve %50,1'i kadın olduğu istatistik raporlarından okunmaktadır (Dipnot:11).

İstatistik raporuna göre; ülke nüfusunun %4,6'sı Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde, %22,8'i Bakü'de, %20,3'ü Aran'da, %12,9'u Gence-Kazak'ta, %9,4'ü Lenkeran'da ve %30,0'ı diğer ekonomik bölgelerde yerleşik durumda bulunmaktadır. Ülkede kilometrekareye düşen nüfus 116 kişi iken, Bakü (1072 kişi), Lenkeran (156

kişi), Abşeron (155 kişi) ekonomik bölgelerinde bu rakam ulusal düzeyin üzerinde olduğu belirtilmiştir.

Adalet Bakanlığına bağlı ilçe (il) nüfus müdürlükleri 2019 yılında 141.179 doğum kaydederken, 1.000 nüfusa düşen bu rakam 2018 yılına göre 14,2'den 14,3'e yükseldiği bilgisi yine aynı raporda yer almaktadır. Bebeklerin 3.356'sı ikiz, 108'i üçüz, 8'i dördüz olarak dünyaya geldikleri kaydedilmiştir. Dağlık Şirvan (16.7), Kelbecer-Laçın (16.0), Aran (15.6), Guba-Haçmaz (15.5), Lenkeran (15.4) ve Yukarı Karabağ'da (14, 6) bin nüfus başına doğum kaydedildiği (14, 6) (14.3) bu da doğumların çoğunun ekonomik bölgelerde yaşandığı belirtilmiştir[10].

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmaya başlamasıyla birlikte, 30 Ağustos 1991 tarihinde Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Meclisi bağımsızlık kararı almış, bu karar 18 Ekim 1991 tarihinde yürürlüğe konmuştur. SSCB'deki adıyla rayon vilayet demektir ve ülkede ülke altmış altı adet rayonun yanı sıra bir özerk cumhuriyeti barındırmaktadır. Nahçıvan vilayeti özerk bir cumhuriyettir[11]. Bununla birlikte ülkedeki etnik kimlik yapısı homojen olarak görülmektedir. Ülke genelinde Azeri ve Türk nüfus %92'dir. Bunun yanı sıra diğer etnik kimlikler ve yüzde dağılımları şu şekildedir: yüzde 2'si Lezgi; yüzde 1,3 Rus; yüzde 1,3 Ermeni; yüzde 1,3 Talış; yüzde 0,6 Avar'dır; yüzde 0,3 Tatar; yüzde 0,3 Ukraynalı; yüzde 0.1 Sahur/Gürcü; yüzde 0.1 İngiliz ; yüzde 0.1 Kürt; yüzde 0.1 Yahudi; ve yüzde 0,1 diğer olarak gruplanmıştır.

Eskiden önemli olan iki etnik grup olan Ruslar ve Ermeniler zamanla azalmıştır. Ruslar ve Ermeniler 1959'da sırasıyla yüzde 13,6 ve 12'den 2009'da sırasıyla yüzde 1,61 ve yüzde 0,09'a sabit bir düşüş yaşanmıştır. Sonuç olarak, günümüzde; Azerbaycan çağdaş bir ulus-devlete dönüşmüştür. Nüfus yılda yüzde 0,6 oranında büyümeye devam etmektedir.. Nüfusun yüzde 46'sı köylerde, yüzde 54'ü şehirlerde yaşamaktadır. Genç ve canlı bir topluma sahip olan Azerbaycan'da yaş ortalaması 30'un altındadır. Azerbaycan iyi eğitimli ve donanımlı olan genç bir nüfusa sahiptir[12].

[10] https://www.azstat.org/MetaDataG/ Erişim:20.06.2022
[11] https://www.mfa.gov.tr/azerbaycan-siyasi-gorunumu.tr.mfa
[12] http://www.mfa.gov.tr/azerbaycan-kunyesi.tr.mfa Erişim: 22.06.2022

1.4. TÜRKİYE-AZERBAYCAN ARASINDAKİ SİYASİ İLİŞKİLER

Türkiye ile Azerbaycan halkının her ikisi de Türk milleti olarak uzun dönem boyunca tek bir çatı altında yaşamış; belirli bir dönemden sonra ise aynı millet farklı devletler kurmuşlardır. Safevi Devleti'nin dağılması sonrası oluşan hanlıklar döneminde Azeri Türkleri ile Osmanlılar arasında sınırlı bir etkileşim olmuştur. Çarlık Rusya'sı döneminde Kafkasya'nın Müslüman toplumunu meydana getiren Azerbaycan Türkleri Osmanlı Devleti'nden yana tavır takınmış; 20. yy.'ın başlarında ise Osmanlı Devleti, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasına destek vermiştir. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin varlığının oldukça kısa sürmesi dolayısıyla ikili ilişkiler sınırlı kalmıştır. 1920 yılında Bolşevikler Azerbaycan Halk Cumhuriyetini işgal etmiş; 1922 yılında ise Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne (SSCB) katılmıştır. 1991 yılında SSCB'nin dağılmasına kadar SSCB'ye bağlı kalan Azerbaycan ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki ilişkiler her ne kadar tam anlamıyla kesilmese de oldukça kısıtlı kalmış; bilhassa kültürel ilişkiler geliştirilmiştir (Aslanlı ve Kurban, 2016: 33).

1991 yılında SSCB'nin dağılması sonrası uluslararası arenada yeni bir sistem ortaya çıkmıştır. SSCB'nin dağılmasıyla itibaren Soğuk Savaş sonlanmış, iki kutuplu dünya düzeni yerini tek kutuplu bir sisteme bırakmıştır. SSCB'nin dağılmasıyla birlikte Orta Asya ve Güney Kafkasya'da bulunan Türki Cumhuriyetler, vermiş oldukları milli mücadeleler neticesinde kendi bağımsızlıklarını elde etmişlerdir. Bununla birlikte bağımsızlığın daha yeni edinildiği bölgede meydana gelen iktidar boşluğu, söz konusu bölgede nüfuzunu artırmayı isteyen büyük güçler bakımından fırsat oluşturmuş ve yine bu bölge çıkar çatışmalarının bir odak noktası durumuna gelmiştir. Bu bağlamda 1991 sonrası dönemde toprak kayıpları, zorunlu göçler, artış gösteren Rus baskısı, etnik çatışmalar, ekonomik krizler yaşanmıştır. Bu zorlu süreci zorunlu bir biçimde yaşayan bölge ülkelerinden biri de Azerbaycan olmuştur (Cafersoy, 2001; akt., Yılmaz Arpaçukuru, 2018: 18).

30 Ağustos 1991 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kendi bağımsızlığını ilan etmesine yönelik olarak hazırlanan "Azerbaycan Cumhuriyeti Ali Sovyet Beyannamesi" nin kabulü sonrası, Azerbaycan'ın bağımsızlığının yabancı devletler tarafından tanınması meselesi gündeme gelmiştir. Bu kapsamda SSCB'nin dağılması

ile kendi bağımsızlığını elde eden Azerbaycan'ı ilk tanıyan ülke Türkiye Cumhuriyeti devleti olmuştur (Veliyev, 2017; akt., Babayev, 2019: 46).

Azerbaycan'ın dış politikasında özel bir yeri olan Türkiye, dostluk ve kardeşlik siyaseti çerçevesinde ülkenin sorunlu dönemlerinde yanında yer almıştır. Özellikle bağımsızlık sonrası dönemde ülkenin bağımsızlığının tanınması ve toprak bütünlüğünün sağlanması için uluslararası kamuoyu oluşturmada büyük yardımları olmuştur. Daha sonraki dönemde yürütülen çalışmalarla bu yakınlık stratejik ortaklık düzeyine ulaşmıştır (Yılmaz, 2010: 24). Azerbaycan bağımsızlığın ilk olarak Türkiye tarafından tanınmış, Rusya ve İran destekli Ermenistan'ın kendisine saldırması durumunda yine en çok desteği Türkiye'den görmüştür. Azerbaycan'ın bağımsızlığına kavuşmasından bu yana geçen 20 yılı aşkın süreye göz attığımızda, iki ülke arasındaki ilişkilerin önemli aşamalar katettiği söylenebilmektedir. İlişkiler başlangıçta duygu ve ideoloji yoğunluklu bir dönem geçirmiştir. Bu iki ülke açısından da geçerli olmuştur (Aslanlı ve Kurban, 2016: 34).

Bağımsızlığını yeni elde eden bir devlet olarak Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Türkiye Cumhuriyeti'nden iki beklentisi meydana gelmiştir. Bunlardan birincisi karşılıklı büyükelçiliklerin açılması, ikincisi ise Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının diğer devletler tarafından tanınması için Türkiye Cumhuriyeti'nin arabuluculukta bulunmasıdır. 18 Ekim 1991 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti kendi bağımsızlığını resmen ilan etmesi sonrası 9 Kasım 1991 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti'ni bağımsız bir devlet olarak tanımıştır. Bu tarihten itibaren Türkiye ile Azerbaycan arası ikili siyasi ilişkiler de başlamış olmuştur. 14 Ocak 1992 tarihinde Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçiliği'nin açılmasıyla beraber ikili diplomatik ilişkiler kurulmuş; 2 Kasım 1992 tarihinde ise Ankara'da Azerbaycan Büyükelçiliği faaliyetlerine başlamıştır. Yine aynı tarihte Türkiye ile Azerbaycan arasında ticari, iktisadi, ulaşım ve yasal alanlarda işbirliğinin kurulması amacıyla hazırlanan "İşbirliği ve Dayanışma Anlaşması" imzalanmıştır (Veliyev, 2017; akt., Babayev, 2019: 46).

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını kazandığı ilk yıllarda Azerbaycan Komünist Partisi'nden (AKP) olan ve SSCB desteğini alan Muttalibov bulunmaktadır. Bu doğrultuda Rusya yanlısı bir politika izleyen Muttalibov, 21 Aralık 1991 tarihinde Azerbaycan' adına Bağımsız Devletler Topluluğu'nun (BDT) zemininin oluşumuna katkı sunan "Almatı Bildirisi" ni imzalamıştır. Ancak muhalif partiler tarafından söz konusu bildiriye karşı çıkılmış ve bu bildiri onaylanmamıştır. Karşılıklı

konsoloslukların açılması da Muttalibov döneminde olmuştur. Muttalibov, 26 Şubat 1992 tarihinde gerçekleşen Hocalı katliamı sonrası Mart 1992 tarihinde muhalefetten gelen baskılar sebebiyle istifa etmiştir. Muttalibov'un istifası sonrası Azerbaycan siyaseti yeni bir boyut kazanmış, Azerbaycan Halk Cephesi (AHC) başkanı Elçibey 7 Haziran 1992 tarihinde cumhurbaşkanlığı seçimini kazanmıştır (Cafersoy, 2001; Polat, 2004; akt., Safarov, 2021: 30).

Ebulfez Elçibey'in Cumhurbaşkanlığı döneminde Türkiye-Azerbaycan siyasi ilişkileri yeni bir boyut kazanmış; Azerbaycan'ın dış politikasında Rusya'nın baskın yerini Türkiye almıştır. "Elçibey'in dış politikalarında Türkiye'nin özel bir yeri vardı. Elçibey Atatürk hayranı ve Türk milliyetçisi idi ve bunu her fırsatta dile getirmiştir, Türkiye ile çoktaraflı ilişkilere hız vermiş ve Türkiye'yi Azerbaycan'a stratejik ortak olarak görmüştür (Yılmaz, 2014: 339)."

Dönemin Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Özal'ın "21. yüzyıl Türk yüzyılı olacaktır" ve Başbakan Demirel'in "Adriyatik'ten Çin'e kadar Türk Birliği" gibi söylemleri Türk dış politikasının bu dönemdeki konumunu sergileyen temel söylemlerden olmuştur. Bu durumun bir neticesi olarak Türkiye-Azerbaycan siyasi ilişkileri en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Ancak Elçibey dönemi uzun sürmemiş; yaşanan politik gerilimler, Kelbecer'in işgali, isyanların ortaya çıkması ve sonrasında gelen Huseynov'un askeri darbesi neticesinde Elçibey iktidardan indirilmiştir (Kalafat ve Aslanlı, 2004: 383).

Elçibey'in iktidardan inmesi sonrası yerine Haydar Aliyev geçmiştir.Haydar Aliyev'in iktidarının ilk döneminde Azerbaycan'ın en önemli siyasi aktörlerinden biri Rusya olmuştur.Haydar Aliyev'in iktidarının ilk başlarında Türkiye-Azerbaycan ilişkileri soğumaya başlamış; Elçibey dönemindeki Türkiye'nin ilk sıradaki konumu ikinci sıraya inmiştir. Nitekim "Haydar Aliyev, Türkiye ve Batı ülkeleri ile arasına mesafe koyarak Dağlık Karabağ konusunda Rusya'dan destek göreceğini düşünmüştür. Ancak Haydar Aliyev Rusya'dan beklediği desteği görememiş ve alternatif yollar aramaya başlamıştır (Veliyev, 2017; akt., Safarov, 2021: 33)."

Ancak söz konusu durum 1994 yılından itibaren tamamıyla değişmeye başlamış, bu dönemde Dağlık Karabağ savaşının sonlanması, "Yüzyılın Anlaşması" olarak nitelendirilen petrol anlaşmasından Türkiye'nin de pay alması gibi yaşanan gelişmeler karşılığında ikili ilişkiler en üst seviyeye çıkarılmıştır. Şubat 1994 tarihinde Haydar Aliyev'in Türkiye'ye ziyareti bir dönüm noktası olmuştur (Babayeva, 2013: 66). Aliyev bu ziyaretinde Türkiye'yi 'dost, kardeş ülke' olarak zikretmiş, 'bir millet

iki devlet' sözlerini ilk kez kullanmıştır. Bu ziyaretin içeriğinde ki bir diğer önemli nokta ise Aliyev çeşitli alanlarda iş birliği ve ortaklığı öngören 17 belgeye imza atmıştır (Veliyev, 2017; akt., Safarov, 2021: 33).

Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin olumlu yönlü olarak geliştirilmesinde bilhassa dönemin Cumhurbaşkanı Demirel ve Aliyev arasındaki ikili ilişkiler önemli rol oynamıştır. 1995 yılında Haydar Aliyev'e karşı bir darbe planlanmış, Aliyev'e darbe haberi bizzat Demirel tarafından verilmiştir. Ancak söz konusu darbe olayı Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini gergin bir hale sokmuştur. Nitekim Aliyev'in, kendisine karşı gerçekleşmesi planlanan darbenin ardında Türk İstihbaratının olduğunu düşünmesi neticesinde Türkiye'nin Azerbaycan Büyükelçisi geri gönderilmiştir. Cumhurbaşkanı Demirel'in yakın tavrı ilerleyen dönemde ikili ilişkilerin olumlu yönde gelişiminde etkili olmuştur (Babayeva, 2013).

12 Nisan 1995'te, Türkiye Başbakanı Tansu Çiller'in Bakü ziyareti sırasında Azerbaycan- Türkiye arasında enerji alanında önemli bir anlaşma imzalanmıştır. Buna göre, Hazar petrollerinin konsorsiyumunda Türkiye'nin payı %5 artarak %1.75'ten %6.75'e yükselmiştir. İmza törenin akabinde gerçekleştirilen resmi açıklamalarda enerji konusunda varılan mutabakatların ikili ilişkileri geliştireceği ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü mücadelesinde Türkiye'nin verdiği/vereceği desteği dile getirilmiştir (Şimşir, 2011: 722).

1996 yılından itibaren iki ülke arasındaki diplomatik görüşmeler hız kazanmış; Nisan 1996 tarihinde dönemin başbakanı Yılmaz, resmi bir ziyaret gerçekleştirmek maksadıyla Azerbaycan'a gitmiştir. Haydar Aliyev ile yapmış olduğu görüşmede, Azerbaycan'ın ihtilaflı olduğu Ermenistan ile Türkiye arasındaki Alican sınır kapısının, Ermenistan'ın işgal ettiği Azerbaycan topraklarından çekilmediği müddetçe açılmayacağı teminatını vermiştir (Hürriyet Gazetesi, 1995; akt., Hasanov, 2004: 82-83). Sonraki dönemlerde ilişkiler askeri alanda, Özellikle Haziran 1996'da Ankara'da "Askeri Eğitim, Teknik ve Bilimsel İşbirliği Anlaşması" imzalanmasıyla daha sistemli bir hal almıştır. Bu anlaşmanın ardından da 1997, 1999, 2000, 2001 yıllarında askeri alanda işbirliğine yönelik anlaşmalar imzalanmıştır (Sancak, 2017: 67).

1999 tarihinde Haydar Aliyev, Demirel'in daveti üzerine Türkiye'ye resmi ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyaret esnasında iki ülke arasında farklı alanlarda 16 anlaşma imzalanmış; Haydar Aliyev, Türk Dünyasına sunduğu katkılar dolayısıyla "İstiklal nişanı" na layık görülmüştür. Yaşanan tüm bu gelişmeler Türkiye-Azerbaycan ikili ilişkilerini daha da pekiştirmiştir. 2000 yılında Demirel,

Azerbaycan'a resmi bir ziyaret gerçekleştirmiş, bu ziyaret kapsamında Türkiye, her zaman Azerbaycan'a yönelik destek verdiğini ifade etmiştir. Bilhassa Ocak 2000 tarihinde Rusya'nın Çeçenistan'a destekle suçladığı Azerbaycan üzerindeki Rus baskısının zayıflatılması için Aliyev Ankara'ya ziyarette bulunmuştur. Bu ziyaret, Demirel'in Gürcistan'a giderek "Kafkasya İstikrar Paktı" önerisinde bulunmasına neden olmuştur. Böylelikle Kafkaslarda istikrarın sağlanması ve Rus baskısının azaltılmasında Türkiye'nin inisiyatif aldığı görülmektedir. 2002 yılında ise Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan Cumhurbaşkanlarının Zirve toplantısında 3 ülke arasında terörizmle mücadele, uyuşturucu, silah, insan kaçakçılığı ve ticareti ve diğer suçlarla mücadele için anlaşma imzalanmıştır (Babayeva, 2013).

2003 yılında Haydar Aliyev'in oğlu İlham Aliyev'in Cumhurbaşkanı seçilmesi sonrası dönemde de Türkiye-Azerbaycan ikili ilişkileri en üst düzeyde devam ettirilmiştir. "Yüzünü Batı'ya çeviren ve çok yanlı ilişkilerin öne çıkarıldığı İlham Aliyev döneminde Türkiye, Azerbaycan'ın en yakın müttefiki olarak kabul edilmiş ve bu kapsamda stratejik ortaklık temelli olarak ikili ilişkiler kurulmuştur. İlham Aliyev Cumhurbaşkanı olarak Türkiye'ye ilk resmi ziyaretini Nisan 2004 tarihinde gerçekleştirmiştir (Yılmaz Arpaçukuru, 2018: 36)." Aliyev'in bu ziyaretinde imzalanan çeşitli anlaşmalar kapsamında ikili ilişkiler daha da pekiştirilmiştir. Yine 2004 yılında Kars'ta Azerbaycan Başkonsolosluğu'nun açılması siyasi ve diplomatik ilişkilerde görülen en somut gelişme olarak değerlendirilebilmektedir. 2006 yılında dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in Bakü'yü ziyaretinde ise Bakü-Tiflis-Ceyhan, BTE enerji hatları ve BTK demiryol hattı projelerinin gerçekleşmesi için atılacak veya atılmış adımlar görüşülmüştür (Hasanov, 2007; akt., Babayev, 2019: 48-49).

2007 yılında Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından onaylanarak yürürlüğe giren "Azerbaycan Milli Stratejik Belgesi" kapsamında güvenlik ortamı, ulusal çıkarlar, milli güvenliğe dair tehditler ve milli güvenlik siyasetinin temel esaslarına kapsamlı bir şekilde yer verilmiş, Türkiye ile kurulacak kapsamlı ilişkilerin öneminin altı çizilmiştir. Söz konusu belge uyarınca Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin stratejik ortaklık seviyesinde olduğu; bölgesel projelerin yanında Ermeni meselesinde iki ülkenin çıkar birliği kapsamında hareket ettiği ifade edilmiştir. Yine bu dönemde ikili ilişkilerde Türkiye ile Ermenistan arasındaki kara sınırlarının açılacağına dair haberlerden kaynaklanan kısa süreli bir gerginlik yaşanmış, bu durum dönemin

başbakanı Erdoğan'ın Bakü ziyareti ve Azerbaycan Milli Meclisi'nde yapmış olduğu konuşma ile büyük oranda ortadan kaldırılmıştır (Yılmaz Arpaçukuru, 2018: 36).

Türkiye-Azerbaycan arasındaki mevcut stratejik işbirliği süreci, dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül tarafından Ağustos 2010 tarihinde Azerbaycan'a gerçekleştirilen resmi ziyaret esnasında imzalanan "Türkiye ile Azerbaycan Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması" ve Eylül 2010 tarihinde İstanbul'da gerçekleştirilen Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları 10. Zirvesinde dönemin başbakanı Erdoğan ile Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından yapılan "Türkiye ile Azerbaycan Arasında Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi Kurulmasına İlişkin Ortak Açıklama" ile beraber hız kazanmıştır. İlki Ekim 2011 tarihinde Cumhurbaşkanlığı düzeyinde İzmir'de gerçekleşen Türkiye-Azerbaycan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi'nin ikincisi ise Eylül 2012 tarihinde Azerbaycan'da gerçekleşmiştir (Babayev, 2019: 49). Ayrıca Türkiye ve Azerbaycan ile Gürcistan, İran ve Türkmenistan arasında kurulan üçlü toplantılar, bölgesel istikrar, barış ve refaha katkıda bulunan önemli mekanizmalar arasındadır. Buna ek olarak 2016 yılında Türkiye ve Azerbaycan ile Rusya'nın yer aldığı üçlü toplantı mekanizmasının kurulmasına dair karar alınmıştır (TC Dışişleri Bakanlığı, 2019; akt., Babayev, 2019: 49).

2021 yılında Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Cumhurbaşkanı olarak Ermeni işgalinden kurtarılan Azerbaycan'ın Şuşa kentini ziyareti, Türkiye'nin, Azerbaycan'ın bağımsızlığı, sınır ve toprak bütünlüğüne verdiği güçlü ve kararlı desteği yansıtmaktadır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev ile imzalanan ve askeri, savunma sanayi teknolojileri, enerji, taşımacılık, ekonomik ve insani ilişkilere dek birçok alanda iki ülkenin ilişkilerinin geleceğini şekillendiren "Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Müttefiklik İlişkileri Hakkında Şuşa Beyannamesi", iki ülke ilişkilerini yeni bir boyuta taşımıştır (Veliyev, 2021).

Türkiye ile Azerbaycan'ın bu denli yakın ilişkiler içinde bulunmasının en önemli sebeplerinden biri, ortak çıkarlarının oluşudur. Söz konusu durum, ilişkilerin karşılıklı bağımlılık seviyesinde ilerlemesine sebep olmaktadır. Örnek olarak Azerbaycan'ın enerjisini Batı pazarlarına ulaştırması bakımından en güvenli rota Türkiye'dir. Bu durum aynı zamanda Türkiye'nin üstlenmiş olduğu "enerjide köprü görevi görme" politikasına da hizmet etmektedir. Ayrıca Türkiye'nin Güney Kafkasya'da etkin bir güç olması da Azerbaycan'ın bölgesel menfaatleriyle örtüşür niteliktedir. Bununla beraber hem Türkiye'nin hem de Azerbaycan'ın son dönemde

izlemiş olduğu bağımsız dış politika, iki ülkenin siyasi ilişkilerde yakınlaşma sebeplerindendir. Bu doğrultuda Doğu ile Batı arasında enerji ve taşımacılık hatlarının geliştirilmesi kapsamında "Orta Koridor" un kurulması, Türk Devletleri Teşkilatının etkinliğinin artırılması, Gürcistan'ın egemenliği ile bağımsızlığının güçlendirilmesi, Rusya ve İran gibi bölge ülkeleriyle iyi ilişkilerin tesisi hususunda ortak hareket edilmesi, esasen çıkarların örtüşmesinden kaynaklanmaktadır. Bölgesel nitelikteki projelerin gerçekleşmesi, pratikte iki ülke arasındaki işbirliğinin bir neticesidir. Projelerin hayat bulması, iki ülkenin bulunduğu bölgeyi bir çatışma bölgesi değil, aksine, bir işbirliği bölgesi olarak görmelerinin bir sonucu olarak tezahür etmektedir (Veliyev, 2022).

Sonuç olarak Türkiye-Azerbaycan'ın siyasi ilişkilerine bakıldığında, ikili ilişkilerin çok boyutlu ve stratejik bir düzeyde ilerlediği görülmektedir. Yoğun bir biçimde sürdürülen karşılıklı üst düzey ziyaretler, ilişkilerin arkasında yer alan en önemli itici güç durumundadır. Artık iki ülkenin devlet yetkililerinin göreve geldikten ya da sembolik öneme sahip gelişmelerin yaşanması sonrasında diğer ülkeyi öncelikli olarak ziyaret etmeleri, bir gelenek haline gelmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2022).

1.4.1. Azerbaycan ve Türkiye İkili İlişkilerinde Yakın Coğrafya ve Ortak Kültürün Önemi

Geçmişin ortak kültürel özellikleri iki devlet tek millet sloganıyla bağdaşık görülmektedir. Azerbaycan ile bugüne kadar imzalanan 100'den fazla anlaşmanın büyük bir kısmı mali nitelikteki anlaşmalardan oluşmaktadır. Bu söylemin doğruluğu için Resmi Gazete'de yer alan yazıları filtrelemek yeterli bir yığın çıktı ile mümkündür. Bu iki milleti jeopolitik güçlere dönüştürmek için iki dost ve kardeş ülke arasındaki kültürel örtüşmeler ve ittifakları çağdaş jeopolitik faktörlerle bütünleştirmeye çalışılması gerektiği bir gerçeği kısmen geç keşfedilmiş olarak görülmektedir. Asıl olarak, SSCB'nin dağılma sürecinde topraklarındaki Türk etnik kimlik mensubu birçok ülke gibi Azerbaycan, Türkiye'nin ilgisini çekmekte ne var ki; ortak kültür söyleminin çoğunlukla göz ardı edildiği görülmektedir. Coğrafi avantaj olarak sınır komşusu olmak, Ticari ve kültürel birliktelik için iki ülkeye de avantajlar getirebilecektir.Fakat iki ülkenin birlikte hareketinin Rusya tarafından bir biçimde kışkırtmalara neden olduğu 2021 yılında sonuncusu gerçekleşen Karabağ olaylarında görülmüştür.Cümhuriyet Gazetesinde 30 Eylül 2020 yayınlanan "Karabağ'da BM Devreye Giriyor"başlıklı haberde, Rusya'nın Türkiye'ye "ateşkes için elinden geleni

yap" dediği işlenmektedir[13].(Soğancıoğlu,2022) . İşgal altındaki Karabağ için Azerbaycan toprak bütünlüğünü savunan Türkiye'nin dış aktörlerce uyarılmasının garip bir çıktısını içeren haberler göstermektedir ki; iki ülke ve tek millet sloganı doğrudur ancak Dünya bu sloganı henüz dikkate almamaktadır. Dolayısıyla, ortak kültür bilinci her defasında tekrarlanmalı ve ticari olduğu kadar kültürel faaliyetlere de önem verilmesi gerektiği görülmektedir. Bununla birlikte, ortak değerlerin varlığı her daim bu iki devleti yakınlaştırmak üzere büyük bir tarihi panorama sunmaktadır.

1.5 AZERBAYCAN TÜRKİYE ARASİNDA DIŞ TİCARETİN ÖNEMİ

Azerbaycan ve Türkiye arasında dış ticaret bağlamında bugüne dek yapılmış, iki ülke arasındaki ilişkilerin temelini oluşturacak çok sayıda ikili anlaşma ilanına rastlamak mümkündür. Bununla birlikte üst düzey temaslar ve ziyaretler düzenli bir biçimde ve sıkça gerçekleştirilmektedir (Allahverdiyev ve Göycaylı, 1996).

1997 yılının ilk 3 ayında Azerbaycan'ın Türkiye ile olan dış ticareti 45 milyon dolar (38 milyon dolar ithalat, 7 milyon dolar ihracat) olarak açıklanmıştır. 1996 yılının aynı döneminde toplam dış ticaret hacmi 53 milyon $ olarak (ithalat 44 milyon $, ihracat 9 milyon $) gerçekleştirilmiştir. İki ülke arasındaki dış ticaretin azalmasının en büyük nedeni gümrüklerdeki yüksek vergi oranları olduğundan daha sonraları bu konuda da iyileştirmeler sağlanmıştır.

Türkiye'nin Azerbaycan'a ihraç ettiği ürünlerde, ilk sırayı gıda maddeleri almaktadır. İhraç edilen ürünler; un ve unlu mamuller, eczacılık ürünleri, margarin, buğday, zeytinyağı, ayçiçek yağı, süt ve süt ürünleri, yumurta, makarna, bira, patates, küp ve toz şeker, çikolata ve şekerleme ürünleri, meyve suları, peynir, bisküviler, hazır deri ürünleri, sentetik deterjanlar, sabunlar, duvar kağıtları, vitrifiye malzemeleri, tekstil sanayine yönelik makineler, kauçuk ve plastikten mamul eşya, beyaz eşya, telekomünikasyon ürünleri, elektrik enerjisi vb. Türkiyenin Azerbaycan'dan ithal ettiği ürünler arasında ham alüminyum, pamuk, polietilen, ham deri, pamuk ipliği, yün, ham bakır, alkollü içecekler ve fosfatlı gübreler bulunmaktadır. Bunun dışında bavul ticareti başta olmak üzere iki ülke arasındaki kayıt dışı dış ticaret işlemlerinin daha fazla olduğunu da söylemek mümkün görülmektedir. Azerbaycan ile ikili ekonomik

[13] Gazete haberlerinin bir derlemesi için bkz. Soğancıoğlu, Ş. (2022) İkinci Karabağ Savaşının Türk Basınına Yansımaları: "Cumhuriyet" ve "Sabah" Gazeteleri. Avrasya İncelemeleri Dergisi, 11(1), 89-120.

ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi için çeşitli tarihlerde çeşitli protokoller ve anlaşmalar imzalanmıştır. Bunlar arasında yatırımcılarımız tarafından en önemli kabul edilen "Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması" ve "Türkiye-Azerbaycan Arasında Çifte Vergilendirmenin Önlenmesine Dair Anlaşma" bulunmaktadır. Bu anlaşmalardan birincisi 31 Temmuz 1996, diğeri ise 1 Ocak 1998 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiştir. Geçiş dönemindeki ve yatırıma muhtaç Azerbaycan'a Türk sermayesinin katkısı önemli görülmüştür[14] (Bunyadov, 1989).

Ancak 1998 Rusya krizi sonrası Rublenin devalüe edilmesinin de etkisiyle Rus malları Azerbaycan pazarında mutlak fiyat avantajı sağlamış ve halkın gelir düzeyinin düşük olması nedeniyle fiyat sabit kalmıştır. Fiyat talebi belirlemede en önemli kriterdir (Swietochowski, 1988). Bu gelişmeler sonucunda Türkiye'den mallara olan talep azalmıştır. Bu durum Azerbaycan'da iş yapan türk iş adamlarımızı doğrudan etkilemiştir (Resulzade, 1990).

Türkiye 2000 yılında Azerbaycan'ın en büyük ikinci ithalat pazarı olarak kabul edilmektedir. Toplam ithalatın %11'i ve toplam ihracatının %6'sı Türkiye ile gerçekleştirilmiştir. 1991 yılından itibaren gelişen siyasi ve ekonomik ilişkilere paralel olarak dış ticaret hacmi ve fazlası Türkiye lehine artmaktadır (Allahverdiyev ve Göycaylı, 1996).

1999 yılında Azerbaycan ile ticaretimiz önceki yıllara göre azaldı. 1996, 1997 ve 1998 yıllarında Türkiye, Azerbaycan'ın en büyük mal ithalat pazarı iken, 1999 ve 2000 yıllarında Türkiye Rusya'dan sonra ikinci sırada yer almıştır. İhracatımızın azalmasındaki en önemli etkenlerden biri de taahhüt işlerinin üstlenilmesidir. müteahhit firmalar tarafından büyük ölçüde tamamlanmış ve yeni büyük projelere başlanmamıştır. 2001 ve 2002 yıllarında ihracat yeniden artmaya başlamıştır (Swietochowski, 1988).

Ancak esas olarak önemli nokta Hazar enerjisinin Avrupa'ya ihraç edilmesiyle, Avrupa'nın Rusya'ya veya Orta Doğu devletlerine sürekli bağımlılığı yerine, onu kritik bir alternatif kaynak haline gelme potansiyeli taşımaktadır. Avrupa Birliği bu noktada, Azerbaycan enerjisinin satışından kâr etmektedir. Gürcistan ve Türkiye de bu projelere dahil olarak, artan diplomatik ilişkiler geliştirme, ekonomik faydalar (ortak gelir ve istihdam yaratma gibi) ve Rus enerjisine daha az bağımlılık gibi bir sonuç yaratmaktadır. Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı(TANAP) da bu noktada önemli

[14] T. C.; Başbakanlık; Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı; Azerbaycan Cumhuriyeti; https://www.tika.gov.tr/tr, 20 Aralık, 2004.

görülmektedir. Proje TANAP'ın yanı sıra Azerbaycan'ın tüm enerji projelerinin ana yatırımcısı, İngiltere merkezli bir petrol şirketi olan BP (Askerov vd., 2015) ile düşünüldüğünde iki ülkenin işbirliği hem bölgesel aktör olan ulus devletleri hem de çıkarlarına ilişkin uluslararası aktörler olan ABD, İngiltere, Rusya ve AB üye ülkeleri gibi aktörlerinin odak noktalarını kapsamaktadır. Yani Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ticari ilişkisinin önemi, sadece kendi ülkelerinin akıbetleri ile ilişkili olmayıp global çapta bir etkiyi göstermektedir.

Dolayısıyla, hem Güney Kafkasya'dan hem de Orta Asya'dan enerji kaynaklarının çıkarılması ve geçiş alanlarına ilişkin tarafların işbirliği vektörlerine özel önem verilmektedir. Özellikle enerji sektöründe Azerbaycan-AB ilişkilerinin yasal çerçevesinin temel eğilimlerini ve özelliklerini belirlenmesi genel diyalektik, mantıksal, tarihsel, tanımlayıcı, resmi-hukuksal yaklaşım yöntemlerinin birlikte kullanımını gerektirmektedir. Bu gereklilikler ise, genel siyasi ve ekonomik ilişkiler bağlamının ötesinde, enerji sektöründe işbirliğinin normatif yasal çerçevesinin analizinde ve bu tür bir işbirliğinin yasal çerçevesinin özelliklerinin ana hatlarını belirlemede büyük bir öneme sahiptir(Chernyavsky & Mekhdiev, 2017).

Güney Gaz Koridoru projesinin uygulanmasına karşı çıkan Rusya, Karabağ savaşının yeniden canlanması, en azından enerji alanındaki mevcut işbirliğini engellemesini gerekli kılmayı gerektirmektedir. Rusya'nın Güney Kafkasya'da Batı'ya karşı jeopolitik zaferi de Batıya karşı Azerbaycan Cumhuriyeti ile ortak geçmişiyle de ilişkili olarak okumayı gerektirmektedir (Development Concept "Azerbaijan-2020: A View to the Future", 2012). [15]. Güney Gaz Koridoru projesi, kapsamında Türkiye ve Azerbaycan ülkelerinin ortak mirası, bu iki ülkenin bağımsız ticaretinin uluslararası ilgisi ile büyük bir öneme sahip olduğunu göstermektedir. Güncel olarak, Ukrayna-Rusya savaşı nedeniyle yatırım uygulamak isteyen Batı ülkelerinin bölgeye olan ilgisinin artması da bu sonucu doğrulamaktatır.

[15] Azerbaijan's Gas Exports Increased by 26.6% in the First Quarter of 2019 (2019). Oil. Capital, April 23, 2019. Avail- able at: https://oilcapital.ru/news/ex- port/23-04-2019/na-26-6-uvelichil- eksport-gaza-azerbaydzhan-v-i-kvar- tale-2019, accessed 22.06.2020 (in Rus- sian).

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN DIŞ TİCARET KÜLTÜRÜ

2.1. KÜLTÜR KAVRAMI, ÖZELLİKLERİ VE ULUSLARARASI TİCARETTE KÜLTÜR FAKTÖRÜ

Kültür; önceden yaşamış olan insanların toplumsal bir biçimde meydana getirilen, paylaşılan, öğrenilen ve öğretilen bir bilgi birikimidir. Söz konusu bilgi birikimi ve sistemin bir parçası olma yetisi, eski nesiller tarafından gelecek nesillere aktarılmak üzere nesilden nesle öğretilen bir miras niteliğindedir. Kültür, bir toplumu oluşturan bireyler tarafından farkına varmaksızın edinilen ve sürdürülen bir kavram olmakla beraber, toplumda meydana gelebilecek olan olası kargaşaları da önlemektedir (Melemen, 2017: 57). Bu bölümde kültür kavramı, özellikleri ve uluslararası ticarette kültür faktörü incelenecektir.

2.1.1. Kültür Kavramı

En basit haliyle kültür; insan topluluklarının inanış, gelenek, görenek, davranış, tutum, değer yargıları ve yaşamlarından meydana gelmiş bir bütündür (Taşar Ünalp, 2007: 83-84). Hoftsede'ye göre kültür, bir grubu, diğer gruplardan ayıran umumi olarak programlanmış akıldır. Tayeb kültürü, bir toplulukça edinilmiş ve paylaşılmış olan, o topluluğun maddi ve maddi nitelikte olmayan yaşam tarzlarına etki eden, tarihsel süreç boyunca gelişim sergilemiş değer, tutum ve anlamlar bütünü olarak tanımlamaktadır. Trompenaars ve Hampden-Turner ise kültürü, bir toplumun zamanla karşı karşıya kaldıkları sorunları çözümlemek amacıyla geliştirmiş oldukları bir takım kural ve yöntemler olarak tanımlamaktadır (Yeşil, 2013: 54).

Melemen'e (2017: 58) göre kültür, bir topluluk dahilindeki insanların tutum ve davranışlarını düzenleyerek bir uyum içinde yaşamalarını sağlayan, umumi bir sistemdir. Kültür; toplumun bir üyesi konumundaki bireyin içinde bulunduğu toplum dahilinde iletişim kurması, belli davranış ve olayları yorumlaması ve değerlendirmesine katkıda bulunan değer, fikir ve semboller dizisi niteliğindedir.

2.1.2. Kültürün Özellikleri

Kültür barındırdığı yapısı doğrultusunda bazı temel özelliklere sahiptir. Bu özellikler şu şekilde sıralanabilmektedir (Özkalp, 2009: 87-88):

- Kültür paylaşılan bir unsurdur: Dünyanın çeşitli ülkelerinde kültür; etnisite, din, dil, yaş, bölge, sınıf ve benzeri diğer sosyal etkenler tarafından çeşitlilik sergilemektedir. Örnek olarak Türkiye'nin farklı coğrafi bölgelerinde yetişen farklı bireyler arasında aksan, örf ve adet, damak tatları gibi çeşitli unsurlar bakımından belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Söz konusu farklılıklara rağmen yine bu bireyler, belli sembolleri, dilsel kalıpları, ortak inançları paylaşarak umumi bir kültür meydana getirmektedir.
- Kültür öğrenilebilmektedir: Bir topluluğun üyeleri, ortaklaşa olarak paylaşılan çeşitli özellikleri hayatları boyunca aile, okul ve toplum içinde devamlı olarak öğrenmektedirler. Birey kültürü genellikle doğrudan bir iletişimde aileden ve okullarda, kimi zamanlarda da dolaylı olarak gözlemleyerek ya da taklit edilmek suretiyle öğrenilmektedir.
- Kültür olduğu gibi kabul edilmektedir ve sorgulanmamaktadır: Kültürün öğrenilmiş bir unsur olup; onu kabul eden toplum üyeleri onu nadir bir biçimde sorgulamaktadır. Bir kültürün üyesi olarak bireyler, birçok kültürel tutum ve davranışı düşünmeden uygulamaya koymakta, benimsemekte ve bu tutum ve davranışları normal olarak kabul etmektedir. Bununla birlikte hiçbir kültür kendini çekişme ve değişmelerden soyutlayamaz. Hemen hemen bütün kültürlerde farklı sosyal sınıflar, toplumsal cinsiyetler, kuşaklar arası çatışmalar mevcuttur. Kültürün iç ve dış etkenlere karşı açık olmadığı, tutarlı ve değiştirilemez bir bütün olduğu ve bireylerin eleştiriden yoksun ve edilgen olduklarına yönelik varsayımı ise kültürel determinizm tehlikesine sebep olmaktadır. Kültürel determinizm; kültürün değişmez ve çok güçlü olduğu ve bu durumun bir sebebi olarak ise üyelerinin de onun bir nevi esiri olduğu düşüncesidir.
- Her kültür aynı zamanda bir denetim sistemidir: Belli davranış ve hayat şekillerini onaylayan ya da reddeden kültür; aynı zamanda insan ilişkileri ile davranışları düzenleyen değer ve normları da korumaya çalışmakta, bu kapsamda ödül ve cezalar ile bu değer ve normları uygulamaya koymaktadır. Bu hususta karşımıza kültürün düzenleyici ve baskıcı rolü çıkmaktadır. Kültürün sahip olduğu anlam ve

normlar sistemi, birbirleriyle çatışan çıkar ve amaçlar arasında genellikle tarafsız bir nitelik sergileyemez. Kültür, belli bir sosyal düzen oluşturmakta ve bunu meşrulaştırmaktadır. Bu şekilde kültür, kimi gruplara diğer gruplardan daha çok yarar sağlamaktadır. Bu sebepten ötürü kültürün, farklı eşitsizlikleri geçmişten günümüze devam ettiren bir boyuta sahip olduğunu görmezden gelmemek gerekmektedir. Örnek olarak erkek egemen bir kültürde erkekler daha avantajlı konumda olurken, aynı zamanda kadınlar aleyhine olan düzeni de meşru bir hale getirmeye çalışmaktadır.

- Kültür bir gereksinimi karşılamaya yöneliktir: Kültür, üyelerinin sorunlarını çözümlemek amacıyla rehberlik etmektedir. Kültür, mutlaka bir gereksinimin giderilmesine yönelik olarak ortaya çıkmıştır (Özkalp, 2009: 87-88).
- Kültür değişime uğrayabilmektedir: Kültürel değişim, bir toplumda yer alan maddi ve manevi kültür modelinin başka bir modele dönüşüm süreci şeklinde ifade edilmektedir. Bir toplumun kültürü hiçbir surette durağan bir niteliğe sahip değildir. Hayat şartlarının değişim sergilemesi, bilgi ve teknolojide yaşanan değişimler veya farklı kültürlerle olan etkileşim, sosyal ve kültürel değişime de neden olabilmektedir. Farklı kültürlerin birbiriyle etkileşime geçmesi, değer, norm, inanç, sembol ve dillerin değişimine ve bu kültürlerin kaynaşmasına neden olmaktadır. Kültürel değişim, farklı kültürler ile olan ilişki ve etkileşim neticesinde tabii bir şekilde meydana gelebileceği gibi, bir toplumun başka bir toplum üzerindeki baskısı veya bir toplumda yer alan hakim güçlerin farklı bir kültür modelini zorla kabul ettirmesi de söz konusu olabilmektedir (Göktuna Yaylacı, 2014: 33-34).
- Kültür, küreselleşmeden etkilenmektedir: Küreselleşme ile beraber daha çok birey, gitgide kendi kültürünü diğer kültürlerle mukayese etme imkanını elde etmişlerdir. Küresel markaların radikal bir biçimde yayılımı ve başarı elde etmeleri, özellikle Batı kültürünün dünya üzerinde hakim kültür haline gelmesine neden olmuştur.

2.1.3. Uluslararası Ticarette Kültür Faktörü

Uluslararası ticaretin her türünde dikkat edilmesi gereken önemli hususlardan biri de ülkeler arası kültürel farklılıklardır. Nitekim her ülkenin dini, dili, siyasal yapısı, idari biçimi, yasal yapılanması gibi unsurları birbirinden farklılıklar sergileyebilmektedir. Bu sebepten ötürü farklı bir ülke ile ticarette bulunurken, söz

konusu ülkenin kültürel yapısı tüm boyutlarıyla değerlendirilmelidir. Pazar araştırmaları salt ürün temelli olmamalı, o ülkenin ve insanlarının kültürel yapıları da analiz edilmelidir. Aksi durumda en başarılı işletmelerin bile farklı kültürel yapılara sahip ülkelere ve toplumlara gerçekleştirdikleri ticaret faaliyetlerinde başarısız olmaları kaçınılmazdır (Hüseyinova, 2006: 74).

Uluslararası ticarete etki eden ve ekonomik nitelikte olmayan etkenlerin saptanması ve söz konusu etkenlerin uluslararası ticareti hangi açıdan etkilediğinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu hususta bilhassa ülkelerin kültürel açıdan barındırdıkları benzerlikler ile yaptıkları uluslararası ticaret faaliyetleri arasındaki ilişki önem arz etmektedir.

Kültürel benzerlik veya yakınlığın uluslararası ticareti hangi yönden etkilediği ve söz konusu etkileşimin uluslararası ekonomik ve ticari ilişkilerde ne gibi durumlara sebep olabileceği iyi bir şekilde analiz edilmelidir. Kültür faktörü, uluslararası ticareti tercihler ve/veya ticari maliyetler ile etkileyebilmektedir. Örnek olarak birbirine yakın iki kültürü barındıran ülkeler, daha çok ve derin ticari faaliyetlerde bulunabilmektedirler. Bu durumun bir sebebi, iki yakın kültüre sahip ekonomilerden birinde arz edilen ürün/hizmete yönelik talep ve zevklerin birbirine yakın olması ve bu doğrultuda ticari maliyetlerin de düşüklüğüdür. Benzer talep ve zevklerin oluşmasında kültürel yakınlık önemli bir faktör niteliğindedir. Nitekim Henrisch, kültürel açıdan benzerlikler, birey ve toplumlarda birbirine benzer nitelikte adalet, ceza, karar alma gibi süreçlerin oluşumuna katkıda bulunmaktadır. Bu sebepten ötürü kültürel açıdan benzerlik ile uluslararası ticaret arasında kurulan teorik ilişkilerden biri, birey ve toplumların tercihlerinin yaygınlaşması aracılığıyla oluşmaktadır. Kültürel benzerlik, tüketici tercihlerinde yakınlaşmaya neden olurken; bu durum ise aynı zamanda uluslararası ticaret ilişkilerinin gelişimine neden olmaktadır. Bu kapsamda bir ülkenin norm ve değerlerinin söz konusu ülkede ticarette bulunma maliyetini etkilediği ifade edilebilmektedir (Arslan, 2014: 91).

Bu açıdan değerlendirildiğinde Linder'ın "tercihlerde benzerlik hipotezi" de bu hususa işaret etmektedir. Linder modeli hemen hemen tamamen talebe yönelik bir model olup; tüketici tercih ya da taleplerine dayanmaktadır. Linder'a göre birbirinden farklı siyasal, sosyal ve kültürel benzerlikler, aynı zamanda uluslararası ticaretin de yönünü belirleyecektir. Örnek olarak birbirine benzer nitelikte dil ve kültürün, İskandinav ülkeleri arasındaki ticareti de olumlu yönde etkilemesi beklenmektedir. Kültürel farklılıklar ise uluslararası ticarette olması gereken olumlu etkileşimi

kompleks bir duruma getirebilmekte, güveni ve iyi ilişkileri de olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Böylelikle işlem maliyetleri artacak ve uluslararası ticaret faaliyetlerinin oluşma ihtimalini de azaltabilecektir. Bununla birlikte ülkeler arası ticaret ve ekonomik işbirliği de, kültürel benzerlikle ilişki içindedir. Nitekim aynı kültürel kimliğe sahip olan birey ve toplumların birbirlerine güven duymaları ve iletişim durumunda olmaları daha kolay ve etkilidir (Uğur ve Uğur, 2014: 6).

Bu kapsamda değerlendirildiğinde, uluslararası ticaret ve iktisat literatürü dahilinde kültürel benzerliklerin, uluslararası ticareti olumlu olarak etkilediği görüşü ön plana çıkmaktadır. Bununla birlikte salt kültürel benzerlikler baz alınarak gerçekleştirilen ticaret ise pazarı oldukça sınırlı bir hale getirmektedir. Bu sebepten ötürü yeni pazarlara açılacak olan işletmelerin doğru stratejiler saptayarak kültürel farklılıkları yönetmeleri, pazar sorununu çözerek uluslararası ticareti olumlu yönde artırıcı bir etki oluşturacaktır.

2.2. AZERBAYCAN'DA SOSYAL YAPI

Her toplumsal yapının büyük oranda kendisine has bir sosyal yapısı bulunmaktadır. Bir toplumun sosyal yapısı, sosyal ilişki, grup ve kurumların işleyişi ve karşılıklı etkileşimi temelinde şekillenen bütünleyici bir sistem niteliğindedir (İsmayıl, 2010: 25). Sosyal yapı bir toplumun nüfus ve aile yapısını da kapsayan çok boyutlu bir yapıdır. Başka bir ifadeyle sosyal yapı; "kendisini meydana getiren parçaların birtakım düzen, etkileşim ve süreçler dahilinde bir araya gelmelerinden oluşan fiziksel, sosyal ve kültürel etkenlerin dinamik bir bütünüdür (İsmayıl, 2010: 25-26)".

Her toplum açısından bir temel teşkil eden sosyal yapı, söz konusu bireyin ait olduğu toplumun içindeki konumunu, hareketliliğini ve toplumsal sınıfları belirlemektedir. Hemen hemen her birey, aynı zamanda toplumun temel yapı taşı olarak sayılan aile biriminde yaşamaktadır. Bununla birlikte aile kavramı ise toplumdan topluma farklılık sergilemektedir. Kimi toplumlarda aile anne, baba ve çocuktan meydana gelirken; kimi toplumlarda ise söz konusu aile üyelerinin dışında kalan aile bireyleri de bu kapsama dahil olmaktadır (Erden Özsoy, 2018: 40).

Genel itibariyle aile, temellerinde akrabalık ilişkilerinin bulunduğu bir sosyal birimdir. Özellikle Batı kültürünün sahip olduğu çekirdek aile anlayışı, kimi kültürlerde ise kan ve evlilik bağının bulunduğu her üyeyi aile kapsamında

değerlendirmektedir. Bu durum ülkelerin ekonomik ve ticari kültürlerini de etkilemektedir. Nitekim kimi ülkelerde nepotizme dayalı akraba kayırmacı tutum ve davranışlar oldukça doğal karşılanırken; kimi ülkelerde ise bu durum bir etik ihlal sorunu olarak değerlendirilmektedir.Aile bağlarının oldukça kuvvetli olduğu ülkelerde bir işletme ticarette bulunurken, gerek paranın aile içinde kalması, gerek daha güvenli olacağı fikrinden hareketle uzak bir bağ da bulunsa aynı aile üyesine ait işletmeyle ticarette bulunmaya yönelecektir.Nitekim "aile bağlarının güçlü olması, sıkı bir işbirliğine teşvik edici bir unsuru oluşturmaktadır (Deniz, 1999; akt., Hüseyinova, 2006: 52)".

Azerbaycan'da aile tiplerine bakıldığında geniş aile yapısına sahip ailelerin sayısının fazla olduğu söylenebilir. Akrabalık bağları kuvvetli olan Azerbaycan ailesinde anne, baba, çocuklar, evlenen oğulların eşleri, büyük anne ve büyük babanın yaşadığı, erkeğin liderliğinin egemen olduğu, yaşlı erkeğin sorumlulukları üstlendiği bir aile kültürü mevcuttur (Musayev, 2010).

Azerbaycan'ın sosyal yapısı incelendiğinde Türkiye ile benzer nitelikte olduğu; bu kapsamda aile kavramına oldukça önem verildiği görülmektedir. Türk kültüründe genel itibariyle görülmekte olan aileye atfedilen önem, Azerbaycan'da da kendisini göstermektedir. Azerbaycan'da da Türkiye'de olduğu gibi istihdamda nepotizme rastlamak mümkündür (Bardakçı, 2014: 61).

2.3. AZERBAYCAN'DA DİNİ YAPI

Genel itibariyle toplumsal davranışlarda; din, inanış ve inançların etkisi oldukça büyük bir oranda hissedilmektedir. Nitekim din kavramı, toplumların kültürlerinde önemli bir yere sahiptir. Yıllar boyunca toplumların birbirlerinden etkilenmeleri, toplumların dinsel alışkanlıklarını da belirli oranlarda etkilemiştir. En ilkel toplumlardan en gelişmiş olanlarına dek hemen hemen bütün topluluklarda din kavramı bulunmaktadır. Din; hangi davranışın doğru, hangisinin yanlış, hangi davranışın uygun, hangisinin ise uygun olmadığını belirleyen temel kültürel değerleri oluşturmaktadır. Aynı zamanda din, bireyin kişiliğini ve karakterini etkileyen düzenleyici bir güç olması bakımından sosyo-kültürel bir kontrol aygıtı ve kurumu olma niteliğine sahiptir (Özer, 1998; Deniz, 1999; akt., Hüseyinova, 2006: 45-46, 47).

Din ve dinsel inanışlar, bir toplumun ulusal ve manevi değerlerini teşkil eden, toplumlar arasında varlığını sağlayan, diğer toplumlardan ayıran ve toplum içinde sorumluluk taşımasını sağlayan bir olgudur. Din ve inanç, bireye sunmuş olduğu değerler aracılığıyla onu uygarlıklar ve kültürler arasında kendisini ifade etme fırsatı sunmaktadır (Murselov, 2016: 49).

Din; yaşamın her safhasında olduğu gibi bireylerin iktisadi ve ticari faaliyetlerinde de etkilidir. Bununla birlikte her dinin iktisadi ve ticari konulara yönelik bakış açısı, içinde bulunulan döneme ve toplumlara göre de değişiklik sergileyebilmektedir. Dinin iktisadi ve ticari etkinliklere bakış açıları farklılık sergileyebildiği gibi iktisadi ve ticari yaşamı teşkil eden alanlardan biri durumundaki tüketime olan yaklaşımların da birbirlerinden farklı olduklarını söylemek mümkün durumdadır. İlahi dinler; iktisadi ve ticari faaliyetlerde olduğu gibi tüketim konusunda da (bilhassa nelerin tüketilip nelerin tüketilmeyeceğiyle ilişkili olarak) kimi temel esaslar üzerinde durmaktadırlar (Köroğlu, 2012: 65).

İnsanın var olduğu her dönem ve yerde kaçınılmaz biçimde mevcudiyetini sürdüren din; gerek bireysel gerekse de toplumsal düzlemdeki etkisini kültürler ve medeniyetlerin de aracılığıyla devam ettirmektedir. Tarihsel süreç boyunca dinlerin, insanlığın var olduğu her yerde onunla etkileşim halinde olduğu dikkate alındığında, iktisadi ve ticari yaşamlarının da din faktörünün etkisinden pay almaları kaçınılmazdır (Oğuzhan, 2019: 128).

Tüketici karar alma sürecini etkilemesi bakımından din kültürel açıdan olduğu kadar, kendi iç disiplini kapsamında da belirleyici bir konuma sahiptir. Kültür kapsamında inanışların belirlemiş olduğu değer ve normların kaynağı olsa da, din, kültürden daha bağımsız, tabi olan toplum açısından daha katı bir disiplini de kapsamaktadır. Başka bir ifadeyle, dinin, insanların zihinsel yapısını meydana getirmesinin en önemli yansıması, toplumların kültürü üzerinde kendini sergilemektedir. Nitekim din; toplumsal yapıyı yönlendiren bir üst sistem olarak, bilhassa ilkel toplumlarda kültüre etki ederek şekillendirmektedir (Topoğlu ve Gökdeniz, 2019: 65).

Genel olarak din ve inançlar, toplumsal davranışlarda etkisi hissedilen bir konumdadır. Bu nedenle uluslararası pazarlara açılan işletmeler, bulundukları pazarlardaki tüketicilerin neden belirli davranış kalıpları dahilinde davrandıklarını araştırmalı (Reeser, 1973; akt., Hüseyinova, 2006: 73) ve pazarlama stratejilerini o şekilde yürütmelidirler.

Ticari açıdan değerlendirildiğinde bir işletme, girdiği pazardaki hakim dinin kurallarına uygun olarak hareket etmeli, pazarlama stratejilerini bu yönde oluşturmalıdırlar. Bir işletmenin kendi pazarındaki çalışma düzeni ile yeni girdiği pazardaki çalışma düzeni arasında farklılıklar oluşabilmektedir. Örnek olarak İslam dininin hakim olduğu bazı ülkelerde tatil günleri Perşembe ve Cuma olarak kabul edilirken; İsrail'de ise Cuma ve Cumartesi günleri olarak kabul edilmektedir. Diğer ülkelerde ise tatil günleri Cumartesi ve Pazar şeklinde belirlenmiştir. Bununla birlikte dinin etkisi, o pazardaki tüketicilerin tüketim alışkanlıklarına da etki etmektedir. Örnek olarak birçok Müslüman ülkesinde domuz eti ve domuz ürünleri içeren gıda maddeleri ile alkollü içecekler tüketilmez iken; Hindistan'da da Hindu dininin baskın olduğu bölgelerde sığır etinin tüketimi dini inanışa aykırı bir davranış olarak görülmektedir. Bu kapsamda uluslararası ticarette bulunacak işletmeler, açılacakları dış pazarlardaki dinin rolünü ve tüketim üzerindeki etkisini araştırmalı ve buna göre hareket etmelidirler.

Azerbaycan'da dinin, toplum üzerindeki Sovyet baskısının kaybolması itibariyle meydana gelen boşluğu dolduran bir unsur görevi gördüğü söylenebilmektedir. Ancak temel itibariyle din olgusunun, Azerbaycan toplumunda aidiyet hissini güçlendiren bir unsur olarak algılandığı ifade edilebilmektedir. Bu kapsamda Azerbaycan toplumunun kendi dinine dönüşü, İslam'ın sosyal yaşam sahalarında yeniden ortaya çıkması, herhangi bir olaydan daha görünür ve dikkat çekici olmuştur (Taştan, 2003: 27).

Azerbaycan toplumu, uzun yıllar boyunca İran'ın etkisi altında bulunması ve sonrasında da Sovyetler Birliğinin 70 yıllık etkisi sebebiyle farklı inanç ve dinlerin benimsenmiş bir topluluktur. Söz konusu farklılıklar, mezhepler bakımından da kendisini sergilemektedir (Bardakçı, 2014: 60). Azerbaycan'da farklı etnik yapıya ait gruplar yaşamaktadır. Söz konusu etnik gruplar da kendilerine has dini inanç, mezhep ve inanışlara sahiptir. Azerbaycan dahilinde ilahi dinlerden başta Müslümanlar olmak üzere, Hıristiyanlar ve Yahudiler yaşamakta olup; nüfusun genel bölümünü Müslümanlar oluşturmaktadır (İslam Ansiklopedisi, 1991; akt., İsbandiyarov, 2019: 16). Azerbaycan'ın etnisite yapısı değerlendirildiğinde, Azerbaycan kökenli olanların %90'ından fazlasının Müslüman olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Rus ve Alban gibi farklı din ve inanışlara sahip etnik kimliklerin de varlığı dikkate alındığında, ülkede İslam dışında diğer dinlerin de benimsendiği söylenebilmektedir (Bardakçı, 2014: 60).

Her ne kadar Sovyetler döneminde toplam nüfustaki Müslüman çoğunluk Sünni olsa da (İslam Ansiklopedisi, 1991; akt., İsbandiyarov, 2019: 16-17); Tarihsel süreçte İran'a olan yakınlık sebebiyle İslamiyet'i benimseyen Azerbaycan çoğunluğu Şiiler meydana getirmektedir (Bardakçı, 2014: 60). Günümüzde Azerbaycan'ın Müslüman nüfusunun %85'i Şii, %15'i de Sünni'dir. Bununla birlikte %3-4 oranında Hıristiyan ve küçük bir bölümü de Yahudilerden oluşmaktadır. Bu oranlara karşın Azerbaycan'daki dini bağlılık düzeyi yüzeysel bir seviyede olması sebebiyle, pratikte taraftar oranları daha düşüktür (İsbandiyarov, 2019: 17). İki ülkeninde seküler yönetim biçimiyle yönetilmesinden dolayı dini faktörlerin dış ticarete etkisi hakkında herhangi bir şey söyleyemeyiz.Hali hazırda iki devletinde çoğunluk nüfusunun müslüman olmasından kaynaklı dinin dış ticarete çok büyük bir etkisi yoktur.

2.4. AZERBAYCAN DİLİ

Kültürel farklılıkların belirlenmesinde dil önemli bir yere sahiptir. Nitekim dil, o toplum kültürünün hayat bulduğu ve ifade edildiği bir araç konumundadır. Dil, bir kültüre yönelik nitelik ve değerleri yansıtmaktadır (Gegez, 2008). Sözel ve sözsüz iletişimin sağlanması hususunda dil, önemli bir araç niteliğindedir. Sözel iletişim kapsamına konuşma ve yazı girmektedir. Konuşma dilinde seçilen kelimeler ve telaffuzu ise konuşana dair bazı ipuçları vermektedir (Erden Özsoy, 2018: 40).

Örnek olarak İngilizce, İngiliz ve Amerikan topluluklarında önemli bir yere sahip olan sınai ve ticari etkinlikler sebebiyle zengin bir sınai ve ticari kelime haznesine sahip durumdadır. Bununla beraber endüstriyelleşme konusunda geri durumda olan birçok toplumda kendi kültürel yapılarına ait çok sayıda kelime bulunurken; ticari ve sınai etkinliklere dair kelimeler ise oldukça sınırlıdır. Bu duruma örnek olarak Eskimoların kar kelimesi için kullandıkları kelimelerin sayıca ve anlamca farklılıkları verilebilmektedir. Bu durumun sebebi ise karın, Eskimo toplumunda oldukça önemli bir yere sahip olması ve bu durumun neticesinde farklı kar biçimlerinin vurgulanması gereğidir (Altınbaşak, vd., 2008: 129). Bununla birlikte bir ülkenin resmi dilinin, her zaman için o ülkenin her bölgesinde konuşulan dili ifade etmediği de unutulmamalıdır. Dünya genelinde ortalama 100 resmi dil bulunurken, konuşulan dil sayısı ise 3 bin kadardır. Örnek olarak Hindistan'ın resmi dilinin Hintçe olmasına

rağmen, İngilizce de ülke genelinde özellikle eğitimli kesimde yaygın olarak konuşulmaktadır (Erden Özsoy, 2018: 40). Aynı zamanda bir ülke birden fazla resmi dile sahip olabilmektedir. Bu durum o ülkedeki kültürel çeşitliliği de göstermektedir. Örnek olarak Belçika'nın Fransızca, Flamanca ve Almanca olmak üzere üç resmi dili bulunmaktadır ve bu dillerin kullanıldığı bölgelerde birçok sosyo-politik farklılıklar gözle görülebilmektedir (Hüseyinova, 2006: 68).

Uluslararası ticaret bakımından değerlendirildiğinde ise dil, önemli bir pazarlama unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Kültürün en önemli parçası olan dil, kültürü kuşaktan kuşağa taşıyan en etkili iletişim aracıdır. Dil, uluslararası ticaret kültürünün etkili bir öğesidir (Kural, 2021: 17).

Uluslararası pazarlama açısından değerlendirildiğinde, dil konusu işletmelerin ve girişimcilerin dikkat etmesi gereken önemli konulardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Marka isminden, pazarlama araştırması çalışmalarına, tutundurmadan paketlemeye dek birçok pazarlama etkinliği dil ile yakından ilişki sahibidir. Uluslararası pazarlarda etkinlikte bulunmak isteyen işletmelerin girecekleri toplumun ve ülkenin dilini bilmesi ve bu bilgiye göre hareket etmesi, uluslararası ticarette atılacak en önemli adımlardan biri durumundadır (Erden Özsoy, 2018: 40).

Yapılan çeşitli araştırmalarda, aynı ya da benzer dili paylaşan ülkelerin genel olarak benzer kültürel yapılara sahip oldukları da ifade edilmektedir.

Rauch (2001) göre tarihi bağ ve dil farklılıkları; uluslararası ticareti belirleyen önemli göstergeler arasında yer almaktadır. Rauch, uluslararası ticaretin formel nitelikte olmayan sınırlarını vurgularken; kültürel ve dilsel farklılıkları da ön plana çıkarmaktadır. Ona göre sınırlar arasında işleyen sosyal ve iş ağı bilgi maliyetini azaltmakta ve böylelikle uluslararası ticaret üzerinde pozitif etkilere sahip olabilmektedir. Frankel ve arkadaşları (1997), benzer dile sahip ülkelerin, bu özelliğe sahip olmayan ülkelere göre kendi aralarında %55 oranında daha fazla ticaret hacmine sahip olduklarını vurgulamışlardır (Arslan, 2014: 92).

Beden dili, göz kontağı, jest ve mimikler gibi sözsüz iletişim araçları, en az sözel iletişim kadar önemlidir. Aynı kültüre ait olan bireyler birbiriyle iletişimde bulunurken kullanmış oldukları sözsüz iletişimi anlayabilirken; diğer yabancı kültürlerden olan insanlar ise söz konusu sözsüz iletişimi anlayamamakta, hatta yanlış anlamalara sebebiyet verebilmektedir (Erden Özsoy, 2018: 40). Dış ticaret yapan bir Çinlinin, normal bir konuyu anlatırken dil alışkanlığından dolayı yüz hareketleri ve yüksek ses tonu ile konuşması bu durumun, onun dil alışkanlığından kaynaklı

olduğunu bilmeyen karşı taraf iş insanını zor durumda bırakabilmektedir (Kural, 2021: 17).

Kültürel benzerliklerin küresel pazarlarda ticari faaliyetlerde bulunmayı kolaylaştırması bakımından, bir işletmenin ilk defa dış pazarlara açılırken kendi dilini konuşan ülkelere yoğunlaşması kolaylık sağlayacaktır. Örnek olarak Türkiye merkezli şirketler için Türki Cumhuriyetler, diğer kültürlere göre girilmesi ve tutunması daha kolay pazarlar olarak algılanabilmektedir (Erden Özsoy, 2018: 40).

Azerbaycan'ın resmi dili Azerbaycan dili olup; aynı zamanda Azerbaycan Türkçesi olarak da ifade edilmektedir. Bununla beraber Türkçe ile arasında bazı aksan, kelime ve gramer farklılıkları bulunmaktadır. Yine de bu farklılıklara rağmen Türkçe ile karşılıklı olarak anlaşabilme niteliğine sahiptir. Ayrıca Azerbaycan toplumunda Azerbaycan diline ek olarak Rusça ve Farsça da iyi seviyede bilinmektedir. Günümüzde ise İngilizce de öğrenilmekte ve yaygınlaşmaktadır (Zeynallı, 2018: 31).

Bilhassa pazarlamada kullanılan bazı kelimeler, günlük konuşma dilinde farklı anlamlara geldiği için sorun oluşturabilmektedir. İşaret ve hareketler her kültüre göre özel anlamlar ifade edebilirler. Örneğin baş ve işaret parmağı ile yapılan bir '0' işareti, Amerikalılar tarafından mükemmel, Japonlar tarafından para, Fransızlar tarafından değersiz, sıfır olarak algılanırken, Brezilya da küfür anlamına gelmektedir (Hüseyinova, 2006: 68).

Dil konusunda toplumlar arasında oluşan farklılıklara verilebilecek en iyi örnekler belki de Türkçe ile Azerbaycan türkçesi arasındaki farklılıklar verilebilmektedir. İki toplum birbirlerine oldukça yakın bir dil kullansa da, aynı şekilde yazılıp farklı anlamlar için kullanılan kelimelerin varlığı bu duruma örnek olarak gösterilebilmektedir. Söz konusu durum bilhassa iki ülke arasında bir ticari faaliyette bulunulması halinde iki tarafın da dikkatli olması gereken önemli bir faktör olarak ön plana çıkmaktadır (Bardakçi, 2012: 116).

Azerbaycan Türkçesi ile Türkçe her ne kadar birbirine benzer niteliklere sahip olsa da, iki dil arasında sorunlar çıkarabilecek birçok sayıda kelime yer almaktadır. Söz konusu kelimeler, aynı kökene sahip iki toplum arasına farklı kültür ve ülkelerin girmesiyle oldukça farklı anlamlara farklı biçimde kullanılmaya başlanmıştır. Örnek olarak "sexi" kelimesi Türkçede erotik bir anlama gelirken; Azerbaycan diline ise Rusçadan geçmiş olup, tornacı ya da tamirci anlamlarına gelmektedir (Bardakçı, 2012: 34).

2.5. AZERBAYCAN'DA RENKLER VE KÜLTÜREL ETKİSİ

Renklerin sosyal açıdan etkileri kimi zaman yaşanan olaylar veya toplumsal yapı üzerinde önemli oranda etkiler oluşturabilen yapıların ve bireylerin tercih ettiği renklerin yansıması olarak da toplum kapsamında kendisine yer bulabilmektedir (Bardakçı, 2012: 84).

Pazarlama bakımından değerlendirildiğinde kimi zaman renklerde yer alan kimi nitelikler, pazarlama faaliyetlerinin yönlendirilmelerinde önemli bir rol oynayabilmektedir. Örnek olarak Yunanistan'da kapılar genellikle mavi renge boyanmaktadır ve böylelikle kendilerini "kötü ruhlar" dan koruduklarını düşünmektedirler. Bu bilgiye sahip olan kapı pazarlaması yapan bir işletme açısından önemli bir bilgi olabilmektedir. Ancak bu durum İsrail için tam aksi bir niteliktedir. Nitekim İsrail halkı açık mavi ve beyaz renklere milli bir anlam yüklemiş olup; milli duyguların ticari etkinliklerde istismarını olumlu karşılamamaktadırlar (Çekinmez, 2010: 9).

Dünya genelinde olduğu gibi Azerbaycan'da da toplumun renklere yaklaşımı ve bakış açıları oldukça farklılık göstermektedir. Türkiye ile karşılaştırıldığında, Azerbaycan'da tüketicilerin daha koyu tonlu renkleri tercih ettikleri; evlerin boyalarından giyim ve kuşama dek koyu tonların kullanıldığı görülmektedir. Bu durum Azerbaycan toplumu nezdinde kabul görülen renklerin daha çok koyu tonlu renkler olduğu görülmektedir (Bardakçı, 2012: 122). Örnek olarak Azerbaycan'a otomobil satışında bulunan bir marka ilk etapta sarı, kırmızı ve yeşil renkli otomobilleri satma girişiminde bulunmuş; Azerbaycan toplumunun araba rengi tercihlerinin siyah ve beyaz olması sebebiyle uzun süre elindeki arabaları satamamıştır. Bu kapsamda otomobil üreticisinin Azerbaycan toplumunun renk tercihini bilmemesi veya göz ardı etmesi neticesinde büyük bir maddi zarar oluşmuştur (Melemen, 2017: 210).

2.6. AZERBAYCAN'DA YEMEK KÜLTÜRÜ

Uluslararası ticari faaliyetlerde bulunan işletmelerin karşılaştıkları konulardan biri ise, farklı kültürlere sahip diğer işletmelerin yeme içme alışkanlıklarının farklı oluşudur. Toplumların yeme içme kültürleri ve ikram anlayışları her ne kadar değişim

ve gelişim sergilese dahi, her toplumun kendine özgü bir yemek kültürü bulunmaktadır. Bu nedenle ticarette bulunulan ülkenin veya topluluğun yeme içme kültürü bilinmeksizin yapılan bir ikram, kimi zaman olumsuz bir tepkiyle karşı karşıya kalınmasına neden olabilecektir. Örnek olarak Müslüman bir müşteriye, domuz ürünü veya alkol içeren bir ürün hediye etmek veya ısmarlamak ters bir tepkiyle karşı karşıya kalınmasına yol açabilmektedir.

Ticarette bulunurken karşı tarafın mutfağına, örf ve adetine, inanışlarına, gelenek ve görenekleri ile ağız tadına uygun bir ikram ise söz konusu işletmeyi oluşabilecek kimi olumsuzlukları ortadan kaldırarak tercih edilen bir işletme haline gelebilmektedir (Melemen, 2017: 92). Mc Donald's, Hindistan'da soya fasulyesinden yapılan 'vege-burger' adında bir ürünü piyasaya sunmuş ve başarılı olmuştur. Ayrıca Mc Donald's yine aynı nedenle Hindistan pazarında 'Big Mac' yerine 'Mihrace Mac' adında koyun etinden yapılmış bir ürünü piyasa sürmüştür (Melemen, 2017: 80).

Azerbaycan yemek kültürü kapsamında değerlendirildiğinde, günün hemen her saatinde çay tüketiminin yoğun bir şekilde gerçekleştirildiği görülmektedir. Azerbaycan kültüründe çay, hediyelik şeker, çikolata veya reçel ile beraber tüketilmektedir. Türkiye'de de görülen "kıtlama" şekli Azerbaycan'da da sıklıkla görülebilmektedir (Bardakçı, 2012: 123). Azerbaycan toplumunda çay kültürü o denli yaygın bir hal almıştır ki; ülkedeki kafe kültürü tamamıyla çaydan oluşmaktadır denilebilir (Bardakçı, 2014: 61).

Azerbaycan'ın yemek kültürü genel itibariyle Türkiye'ye benzemekle beraber; yalnızca yağ kullanımı daha fazla, ekmek tüketimi ise daha azdır. Bununla birlikte Azerbaycan toplumundaki en sık görülen beslenme alışkanlığı ise tatlı yiyeceklere yönelik taleptir. Hemen hemen her öğünde tatlı bir yiyecek sofralarda bulunmaktadır. Et tüketimi de oldukça fazla olup; söz konusu yiyecekler genellikle kebap biçimindedir. Bilhassa özel günlerde şaşaalı yemek masaları ve yemeğin gösterişine önem atfedilmektedir. Bununla birlikte Azerbaycan'da Rus nüfusun da bulunması ve çeşitli gıda maddelerinin Rusya'dan gelmesi sebebiyle, helal ve helal olmayan gıda ayrımına gidildiği görülmektedir (Bardakçı, 2014: 61).

İki devlet bir millet tanımını belirleyen en önemli hususlardan biri şüphesiz yemek kültürümüzdür.Bilhassa, Azerbaycan pazarında faaliyet gösteren Türk restoranlarının fazlalığı göz önünde bulundurulması gereken ilk faktörlerdendir. Yemek kültürümüzün benzer,damak zevkimizin yakın olması sebebi ile Türk iş adamları veya işletmecileri restoran veya cafe gibi işletmelerde kendi ticaretlerini

rahatlıkla ilerletmeyi başarıyorlar. Bu yakınlık nedeni ile Azerbaycan'da Türk restoranlarının sayısı fazlasıyla artmış ve gıda ürünlerine olan talep önceki yıllara nazaran yükselme kaydetmiştir. Bu da Azerbaycan Devleti ile Türkiye Devleti arasında dış ticaret rakamlarının yükselmesine sebep olmuştur.

2.7. AZERBAYCAN'DA DEĞER, GELENEK VE TUTUMLAR

Ticaret kültürü bakımından değerlendirildiğinde, önem arz eden bir diğer konu da değerler ve geleneklerdir. Toplumların sahip olduğu değer ve gelenekler, o toplumdaki doğru ve yanlış tutum ve davranışların da belirlenmesine katkıda bulunmaktadır. Nitekim dünya üzerindeki her toplum, kendilerine has kimi değer ve geleneklere sahiptirler.

Melemen (2017: 88) göre değer ve geleneklerin görülmesi oldukça zordur. Kültür kavramının önemli bir unsurunu meydana getiren değerler, yaptırıma sahip olan kurallar sistemini belirtmektedir. Her kültür, sosyal düzeni sağlayan, toplumu oluşturan bireylere yol gösterici nitelikte olan, doğru ve yanlışı, iyi ve kötüyü belirleyen kural, standart ve fikirlere sahiptir. Toplum içindeki bireylerin tutum ve davranışlarının belirlenmesine katkıda bulunan bu kural, standart ve fikirler, değer olarak ifade edilmektedir. Değerler, mükafatlandırma ve cezalandırma mekanizmalarıyla korunmaktadır. Değerlere uygun davranılan bireyler ödüllendirilirken, değerlere uygun olmayan bireyler ise genellikle cezalandırılmaktadır (Melemen, 2017: 88).

Azerbaycan toplumu da, diğer Türk Cumhuriyetlerinde olduğu gibi değer ve geleneklerine uygun bir biçimde davranmayı ve bu yönde tutum sergilemeyi tercih etmektedir. Azerbaycan'da düğün, bayram, iş görüşmeleri ve aile ilişkileri gibi çeşitli sosyal hayata yönelik genel tutum ve davranışlar, Türkiye ile benzerlik göstermektedir. Toplum genelinde hediyeleşme önemli bir yere sahiptir. Bilhassa doğum günleri, Nevruz Bayramı ve Yılbaşı hediyeleşmenin yoğun olduğu ve toplumun değer verdiği özel günler olarak ön plana çıkmaktadır (Bardakçı, 2012: 125-126).

Ancak farklı kültürler söz konusu olduğunda hediye vermek önemli ve dikkat gerektiren bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim farklı kültürler arasında hediyeleşmek, farklı anlamlara denk gelebilmektedir. Zira art niyet olmaksızın verilen

bir hediye yanlış anlaşılmalara yol açabilmektedir. Bu kapsamda uluslararası ticaret bakımından değerlendirildiğinde hediyeleşme davranışının özel bir konumda olduğu dikkati çekmektedir. Verilecek olan hediyenin dikkatli ve itinalı bir şekilde seçimi önem arz etmektedir. Nitekim farkına varmaksızın yapılan küçük hatalar karşı taraf için yanlış anlamalara sebebiyet verebilmektedir. Uluslararası iş dünyasında doğru yer ve zamanda verilen hediye, işletmenin olumlu bir izlenim elde etmesini sağlayacaktır. Bu kapsamda verilecek olan hediyenin, karşı tarafın kültüründe hangi anlamları taşıdığı araştırılmalıdır. Zira hediyeyi veren kişi tarafından gayet masum kabul edilen bir hediye, hediyeyi alan kişi tarafından söz konusu hediyenin rengi, sayısı, ambalajı gibi çeşitli nitelikler bakımından oldukça farklı anlamlara gelebilmektedir.

2.8. AZERBAYCAN PAZARINDA KÜLTÜRÜN ETKİSİ

Globalleşen ve uluslararası bir düzlemde faaliyette bulunan işletmelerin dışa açılmalarına yönelik zorlukların ortadan kalkması ve ülkeler arası sınırların nispeten yok olmaya başlaması, bu işletmelerin yeni pazarlar aramalarına ve girecekleri pazarların kültürlerini öğrenme noktasındaki baskıları da beraberinde getirmiş bulunmaktadır (Ehtiyar, 2003: 66). Bu durumun sebebi, küresel işletmelerin ev sahibi ülkelerde karşı karşıya kalacakları zorlukların en önemlisi olan kültürel farklılıkların neden olduğu olumsuz etkilerin bertaraf edilerek söz konusu işletmelere yönelik zorlayıcı engellerin minimize edilmesidir.

Bilhassa kültürel çevre, bu pazarları meydana tüketicilerin, uluslararası ticaret planlayan işletmelerin ve uluslararası pazarlama süreci dahilinde bulunan reklam ajansları, medya ve Ar-Ge platformları gibi unsurların üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Bununla birlikte işletmeler uluslararası pazarlara girerlerken genellikle teknoloji, siyasi ve hukuki çevreyi değerlendirmeye almaktadırlar. Bu kapsamda çoğunlukla kültür ya ihmal edilmekte ya da çok önem verilmeyerek üzerinde sıklıkla durulmamaktadır. Halbuki kültürel çevre, uluslararası pazarlama kapsamında hiç de küçümsenmeyecek seviyede bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır (Gegez, vd., 2003: 87).

2.8.1. Azerbaycan Pazarında Tüketici Tercihleri

İstikrarlı bir ekonomik yapıya sahip olan Azerbaycan, genel olarak ortalama hayat standartlarının mevcut bulunduğu bir ülke niteliğindedir. 2021 yılı verilerine göre kişi başına düşen GSYH'sı 4.000 doların üzerinde olan (Azerbaycan İstatistik Komitesi, 2022) Azerbaycan'da GİNİ katsayısı ise 0.47'dir. İşsizlik oranı yüzde 4,5 ve fakirlik oranı yüzde 3,5 olup; asgari ücret 130 dolar ve ortalama ücret ise 310 dolardır (Yunusov, 2021: 32).

Azerbaycan toplumu genel olarak tasarrufa değil, tüketime yönelmiş bir toplum olup; tüketim pazarına sunulan ürün ve hizmetler toplumun gelir düzeyine göre uyarlanmıştır. GİNİ katsayısı değerinden de görüldüğü üzere, gelir dağılımı eşitsizliğinin ideal seviyeden uzak bir ülke olması, farklı gelir gruplarını ve buna bağlı olarak da farklı tüketici gruplarını meydana getirmektedir. Ancak gelir düzeyini dikkate almaksızın toplumun tüketime yönelik kültürel anlayışına bakılırsa, tüketim anlayışının genel olarak tasarruf odaklı değil tüketim odaklı, gösteriş psikolojisini içeren, statü odaklı bir tüketim kalıbının ön planda olduğu dikkati çekmektedir (Yunusov, 2021: 32).

Azerbaycan'da üç temel tüketici grubu bulunmaktadır. Bunlar;

- Nüfusun büyük bir bölümünü oluşturan dar gelirli tüketici grubu;
- Azerbaycan nüfusunun küçük bir bölümünü oluşturan ancak gitgide sayısı artan, sabit bir gelire sahip olmayan ve orta sınıf olarak adlandırılan tüketici grubu;
- Gelir bakımından yüksek düzeyde gelir sahibi olan, lüks tüketim mallarına talebi yüksek olan ve "Yeni Azerbaycanlılar" olarak adlandırılan tüketici grubudur (Bardakçı, 2014: 62).

Kırsal ve dağlık alanlarda yaşamakta olan kesim genel olarak hayvancılık ve tarımsal faaliyetlerle ilgilenmektedir. Geçim kaynakları bu faaliyetlerden oluşan toplumun bu kesimi genellikle düşük ve orta gelir düzeyine sahip kesimi oluşturmaktadır. Söz konusu kesim bilhassa giyim ve kuşam gibi tüketim faaliyetlerinde abartıya kaçmayan, lüks tüketim eğilimi düşük, yaşadıkları bölgede üretimi yapılan hizmet ve ürünleri tüketen kesimdir (Quliyev, 2012).

Kentlerde yerleşik kesim ise, dünyadaki diğer metropollerde yaşayan tüketici gruplarının tüketim davranışlarıyla paralellik sergilemektedir. Kentlerde yaşayan tüketici gruplarını, kırsal bölgelerde yaşayan tüketici gruplarından ayıran temel

nitelikler; onların eğlenceye yönelik tüketim talepleri, daha çok ithal mal ve hizmetlere ve lüks tüketime yönelik eğilimleridir. Azerbaycan'da gözden kaçırılmayacak seviyede bir üst gelire sahip sınıfın varlığı, ülkede her alanda yüksek nitelikli ürün ve hizmetin var olmasına neden olmaktadır. Toplumun kültürel özelliklerinde muhafazakarlık ağırlıklı olsa da; alkol ve tütün tüketiminin de yüksekliği dikkati çekmektedir. Bilhassa alkol ve tütün ürünlerinin temini ithalat yoluyla sağlanmakta olup, ülke genelinde her fiyat kategorisine uygun ürünler bulunabilmektedir (Yunusov, 2021: 33).

Dar gelirli ve orta sınıfa ait tüketiciler genellikle düşük fiyatlı Türk, Rus ve İran malı ürünleri satın alırken, "Yeni Azerbaycanlılar " olarak adlandırılan ve yüksek gelir sahibi tüketici grubu ise lüks tüketim mallarına yönelmektedir (Somuncuoğlu, 2012: 26). Azerbaycanlı tüketiciler fiyatlara karşı duyarlılık sergilemekle beraber, önemli oranda marka bilincine sahip bir tüketim toplumunu oluşturmaktadır (Bardakçı, 2014: 62).

Sonuç olarak Azerbaycan toplumunda tüketici satın alma davranışlarına bakıldığında üç tür tüketim şeklinin mevcut olduğu görülmektedir. Bunlar rasyonel, planlı ve sembolik tüketim davranışlarıdır. Bu kapsamda alt ve orta sınıf gelir grubuna ait tüketiciler satın alma davranışlarında daha planlı ve rasyonel olarak davranırlarken; yüksek gelir düzeyine sahip tüketicilerin ise sembolik tüketim davranışları gösterdikleri görülmektedir. Ancak salt yüksek gelir düzeyine sahip tüketici grubuna sahip tüketicilerin de sembolik tüketimde bulunduklarını söylemek yanlış olacaktır. Nitekim düşük gelir düzeyine sahip olan tüketicilerin de, dış çevreye tüketim davranışları aracılığıyla mesaj vermeleri, ait oldukları çevre tarafından kabul görmeleri açısından lüks tüketim mallarına yönelebilmekte ve sembolik tüketim gerçekleştirebilmektedirler (Quliyev ve Aliyev, 2020: 267).

2.8.2. Azerbaycan Pazarında Reklam ve Promosyon

Ülke genelinde reklam ve promosyon çalışmaları genel olarak medya araçlarıyla gerçekleştirilmektedir. Ülkede yayınlanmakta olan Azerbaycan dili ve Rusça gazeteler günlük, İngilizce gazeteler ise haftalık bir şekilde yayınlanmaktadır. Bu durum, basılı yayın organlarının çok okunması ve satılması sebebiyle bilhassa orta

sınıf tüketici grubuna ulaşmak adına iyi birer reklam ve promosyon kanalı olmasına neden olmaktadır. Ülke genelinde çeşitli ulusal ve uluslararası televizyon ve radyo kanallarının varlığı, aynı zamanda reklam ve promosyon araçlarının bu kanallar aracılığıyla da gerçekleşmesine katkıda bulunmaktadır. Bununla birlikte reklam ve tanıtım kanalları henüz tam olarak gelişmiştir demek tam olarak mümkün değildir. Reklam kanalları gazete, televizyon, sokak ve caddelerdeki ilan panolarıyla sınırlıdır. Sokaklardaki ilan panoları bilhassa Bakü'de reklam ve promosyon açısından yaygınlıkla kullanılmaktadır (Somuncuoğlu, 2012: 26).

2.8.3. Azerbaycan Pazarında Satış Teknikleri ve Satışa Yönelik Etkenler

Azerbaycan'la ticaret hususunda kişisel ilişkiler önemli rol oynamaktadır. Bu kapsamda uzun mesafeli iletişim araçlarından telefon ve e-posta yerine, karşılıklı görüşmelerde bulunarak ilişkilerde bulunmak daha etkili olmaktadır. Bu sebepten ötürü Azerbaycan'la dış ticaret faaliyetlerinde bulunmak isteyen işletmelerin özellikle kişisel ilişkilere yoğunlaşması önem arz etmektedir. Bununla beraber işletme yetkililerinin dağıtım kanallarını teşkil etmek maksadıyla ülkeye ziyaret gerçekleştirmeleri de yararlıdır. Azerbaycan'a gerçekleştirilecek iş ziyaretleri, aynı zamanda iş yapılacak olan işletmelerin mali durumlarının da gözlenmesi bakımından önemlidir (Bardakçı, 2014: 64).

Azerbaycan'da tüketiciler genel olarak ödeme türü olarak büyük oranda nakit ödemeyi tercih etmektedirler. Dış ticarette kullanılan diğer ödeme şekli ise akreditifli ödemedir. Azerbaycan'daki özel bankalar, ticari bankacılık sektöründeki toplam mevduatın yaklaşık olarak sadece yüzde 15'ine sahip olup; bankacılık sistemi kamu bankalarının egemenliği altındadır. Bununla birlikte kredi kartı kullanımı da henüz yeteri kadar yaygın hale gelmemiştir. Bu sebepten ötürü ülkede e-ticaret de yeterince gelişmemiştir. Bu kapsamda doğrudan pazarlama yöntemi olarak bilhassa yüz yüze satış yöntemi kullanılmaktadır. Ülkedeki iktisadi ve teknolojik gelişmelerle beraber dağıtım maliyetlerinde azalmanın ve bu nedenle e-ticaret satışlarının da artacağı ön görülmektedir (Somuncuoğlu, 2012: 26).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE-AZERBAYCAN DIŞ TİCARET İLİŞKİLERİ

Türkiye ile Azerbaycan arasında var olan dostluk temeline dayalı ilişkiler, iki ülkenin karşılıklı olarak yapmış olduğu girişimler dahilinde ekonomik ve ticari boyuta da taşınmıştır. Siyasi açıdan birbirinin destekçisi konumundaki iki ülke, aynı zamanda ekonomik ve ticari alanlarda da kurmuş oldukları işbirlikleri doğrultusunda birbirlerine destek olmaktadırlar. Bu bağlamda Azerbaycan'ın bağımsızlığını elde edişinden bu yana çeşitli anlaşma ve protokoller imzalanmıştır (Ülkü, 2000: 41).

Azerbaycan devletinin sahip olduğu bağımsızlığını yeni elde etmesi, uzun yıllar Ermenistan işgali altında kalması gibi mevcut şartları ile Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin nitelikleri uyarınca, ikili ilişkilerin siyasal, askeri ve kültürel yönlerinin daha yoğun olarak ön plana çıktığı bilinmektedir. Ancak uluslararası sistemde önemi gittikçe artan ekonomik faktör, iki ülke ilişkilerinin de en önemli yönlerinden birini oluşturmaktadır. Söz konusu ekonomik faktör, Türkiye-Azerbaycan arasında genellikle olumlu yönde ilerleyişi ile öne çıkmış; bilhassa 2000'li yılların ikinci yarısından bu yana iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerde olumlu bir tablo söz konusu olmaya başlamıştır (Aslanlı, 2020).

Bu bölümde Azerbaycan'ın dış ticareti ve Türkiye-Azerbaycan arasındaki dış ticaret ilişkileri incelenecektir.

3.1. AZERBAYCAN'IN DIŞ TİCARETİ

Bu bölümde Azerbaycan'ın dış ticaretini oluşturan ihracat ve ithalat verileri incelenecektir.

3.1.1. Azerbaycan'ın İhracatı

Azerbaycan'ın 2020 yılında en fazla ihracatta bulunduğu ilk 5 ürün Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5: Azerbaycan'ın En Fazla İhracatta Bulunduğu İlk 5 Ürün (2020)

Ürün Grubu	**İhracat (Bin ABD Doları)**
Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların ürünleri, bitümenli maddeler	11.981.306,1
Yenilebilir meyve ve kuruyemişler, narenciye	353.062,9
Yenilebilir sebzeler ve bazı kökler ve yumrular	254.448,4
İnciler, değerli taşlar, değerli metaller ve mamulleri	208.455,5
Plastik ve mamulleri	164.629,2

Kaynak: Azerbaycan İstatistik Komitesi. (2022d). *Trade*. https://www.stat.gov.az/source/trade/?lang=en, (22.03.2022).

Tablo 5'te Azerbaycan'ın 2020 yılında en fazla ihracatta bulunduğu ilk 5 ürün gösterilmiştir. Bu kapsamda en fazla ihraç edilen ürünün 11.9 milyar dolar ile mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların ürünleri, bitümenli maddeler ürün grubuna ait ürünlerin oluşturduğu görülmektedir. Bunu sırasıyla 353 milyon dolarla yenilebilir meyve ve kuruyemişler, narenciye ürün grubu, 254.4 milyon dolarla yenilebilir sebzeler ve bazı kökler ve yumrular ürün grubu, 208.4 milyon dolarla inciler, değerli taşlar, değerli metaller ve mamulleri ve 164.6 milyon dolarla plastik ve mamulleri izlemektedir. Azerbaycan'ın son 10 yıllık ihracat verileri Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6: Azerbaycan'ın Yıllara Göre İhracat Verileri (2011-2020)

Yıl	**İhracat (Milyon dolar)**
2011	26.570,9
2012	23.908,0
2013	23.975,4
2014	21.828,6
2015	12.729,1
2016	13.457,6
2017	15.320,0
2018	19.489,1
2019	19.635,2
2020	13.740,6

Kaynak: Azerbaycan İstatistik Komitesi. (2022d). *Trade*. https://www.stat.gov.az/source/trade/?lang=en, (22.03.2022).

Tablo 6'da Azerbaycan'ın son 10 yıllık ihracat verileri gösterilmiştir. Bu kapsamda ihracat verilerinde 2011-2015 döneminde devamlı düşüş yaşanırken, 2015-2019 döneminde devamlı bir artış yaşanmıştır. 2020 yılında ise yeniden bir düşüş yaşandığı görülmektedir. Bu kapsamda 2011 yılında 26.5 milyar dolarlık bir ihracat gerçekleşirken, 2012 yılında bu oran düşerek 23.9 milyar dolar olarak gerçekleşmiş, 2013 yılında ise ufak bir artışla 23.97 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2014 yılında ufak bir düşüş yaşanmış ve bu yıl ihracat oranı 21.8 milyar dolara gerilemiş, 2015 yılında ise sert bir düşüş yaşanarak 12.7 milyar dolara gerilemiştir. 2016 yılında ise yeniden artış trendi yakalanmış ve bu yıl ihracat oranı 13.4 milyar dolara, 2017 yılında

15.3 milyar dolara, 2018 yılında 19.4 milyar dolara ve 2019 yılında 19.6 milyar dolara yükselmiştir. 2020 yılında ise bu oran 13.7 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Azerbaycan Ekonomisi doğal kaynak zenginliğine bağlı ihracat gelişimi göstermektedir.2015-2020 yıllarında ihracat rakamlarında sert düşüşün sebebi 2014 yılından sonra petrol fiyatlarında yaşanan düşüş ve Azerbaycan para birimi olan Manat`ın değer kaybetmesi ülke ihracatını ve dış ticaret dengesini kötü yönden etkilemiştir.

2020 yılında Azerbaycan'ın en çok ihracatta bulunduğu ilk 10 ülke Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7: Azerbaycan'ın En Fazla İhracatta Bulunduğu İlk 10 Ülke (2020)

Ülke	**2020 (Bin Dolar)**
İtalya	4.172.239,6
Türkiye	2.597.776,6
Rusya	709.390,1
Yunanistan	523.303,2
Hırvatistan	470.818,9
Gürcistan	461.924,6
Hindistan	456.784,4
İsrail	437.500,1
Çin	432.760,5
Ukrayna	353.045,3
Almanya	234.109,3

Kaynak: Azerbaycan İstatistik Komitesi. (2022d). *Trade*. https://www.stat.gov.az/source/trade/?lang=en, (22.03.2022).

Tablo 7'de 2020 yılında Azerbaycan'ın en çok ihracatta bulunduğu ilk 10 ülke gösterilmiştir. Bu kapsamda 2020 yılında en çok ihracatta bulunulan ülke 4.1 milyar dolarla İtalya olurken, onu sırasıyla 2.5 milyar dolarla Türkiye, 709.3 milyon dolarla Rusya, 523.3 milyon dolarla Yunanistan, 470.8 milyon dolarla Hırvatistan, 461.9 milyon dolarla Gürcistan, 456.7 milyon dolarla Hindistan, 437.5 milyon dolarla İsrail, 432.7 milyon dolarla Çin, 353 milyon dolarla Ukrayna ve 234.1 milyon dolarla Almanya'nın izlediği görülmektedir.

Azerbaycan'ın 2020 yılında Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) üyesi ülkelerle yaptığı ihracat rakamları Tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8: Azerbaycan'ın Bağımsız Devletler Topluluğu Üyesi Ülkelerle Yaptığı İhracat Oranları (2020)

Ülke	**Toplam İhracat (Bin Dolar) (2020)**
Bağımsız Devletler Topluluğu	1.306.095,3
Rusya	709.390,1
Ukrayna	353.045,3
Belarus	164.915,5
Kazakistan	25.919,7
Özbekistan	23.130,7
Türkmenistan	18.909,6
Tacikistan	5.171,3
Moldova	3.780,2
Kırgızistan	1.832,9

Kaynak: Azerbaycan İstatistik Komitesi. (2022d). *Trade*. https://www.stat.gov.az/source/trade/?lang=en, (22.03.2022).

Tablo 8'de Azerbaycan'ın 2020 yılında BDT üyesi ülkelerle yaptığı ihracat oranları gösterilmiştir. Buna göre 2020 yılında BDT üyesi ülkelerle toplam 1.3 milyar dolar tutarında bir ihracat gerçekleşirken, ülke bazında incelendiğinde en fazla ihracatın 709.3 milyon dolarla Rusya'ya gerçekleştiği görülmektedir. Rusya'yı sırasıyla 353 milyon dolarla Ukrayna, 164.9 milyon dolarla Belarus, 25.9 milyon dolarla Kazakistan, 23.1 milyon dolarla Özbekistan, 18.9 milyon dolarla Türkmenistan, 5.1 milyon dolarla Tacikistan, 3.7 milyon dolarla Moldova ve 1.8 milyon dolarla Kırgızistan'ın izlediği görülmektedir.

3.1.2. Azerbaycan'ın İthalatı

Azerbaycan'ın 2020 yılında en fazla ithalatta bulunduğu ilk 5 ürün Tablo 9'da gösterilmiştir.

Tablo 9: Azerbaycan'ın En Fazla İhtalatta Bulunduğu İlk 5 Ürün (2020)

Ürün Grubu	**2020 (Bin Dolar)**
Nükleer reaktörler, kazanlar, makineler ve mekanik cihazlar ve bunların aksamı	1.565.795,5
Elektrikli makine ve teçhizat; bunların aparat parçaları	970.393,4
Demiryolu veya tramvay vagonları dışındaki araçlar ve bunların aksamları	810.258,1
Demir ve çelikten ürünler	572.636,2
İlaç ürünleri	377.145

Kaynak: Azerbaycan İstatistik Komitesi. (2022d). *Trade*. https://www.stat.gov.az/source/trade/?lang=en, (22.03.2022).

Tablo 9'da Azerbaycan'ın 2020 yılında en fazla ithalatta bulunduğu ilk 5 ürün gösterilmiştir. Bu kapsamda 2020 yılında Azerbaycan'ın en fazla ithal ettiği ürün

grubu nükleer reaktörler, kazanlar, makineler ve mekanik cihazlar ve bunların aksamı olurken, bunu sırasıyla 970.3 milyon dolarla elektrikli makine ve teçhizat ve bunların aparat parçaları, 810.2 milyon dolarla demiryolu veya tramvay vagonları dışındaki araçlar ve bunların aksamları, 572.6 milyon dolarla demir ve çelikten ürünler, 377.1 milyon dolarla ilaç ürünlerinin izlediği görülmektedir. Azerbaycan'ın son 10 yıllık ithalat verileri Tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 10: Azerbaycan'ın Yıllara Göre İthalat Verileri (2011-2020)

Yıl	**İthalat**
2011	9.756,0
2012	9.652,9
2013	10.712,5
2014	9.187,7
2015	9.216,7
2016	8.489,1
2017	8.783,3
2018	11.465,9
2019	13.667,5
2020	10.730,7

Kaynak: Azerbaycan İstatistik Komitesi. (2022d). *Trade*. https://www.stat.gov.az/source/trade/?lang=en, (22.03.2022).

Tablo 10'da Azerbaycan'ın son 10 yıllık ithalat verileri gösterilmektedir. Bu kapsamda ithalat verilerinde dalgalı bir trendin yaşandığı görülmektedir. 2011 yılında Azerbaycan'ın toplam ithalatı 9.7 milyar dolar olarak gerçekleşirken, 2012 yılında bu rakam 9.6 milyar dolara gerilemiş, 2013 yılında ise 10.7 milyar dolara yükselmiştir. 2014 yılında tekrar gerileyerek 9.1 milyar dolar olarak gerçekleşirken, 2015 yılında 9.2 milyar dolara yükselmiş, 2016 yılında ise 8.4 milyar dolara gerilemiştir. 2017 yılında 8.7 milyar dolar olarak gerçekleşen Azerbaycan'ın toplam ithalatı, 2018 yılında 11.4 milyar dolara, 2019 yılında ise 13.6 milyar dolara yükselmiştir. 2020 yılında ise yeniden bir düşüş yaşanmış ve bu yıl Azerbaycan'ın toplam ithalatı 10.7 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Azerbaycan'ın 2020 yılında en çok ithalat yaptığı ilk 10 ülke Tablo 11'de gösterilmiştir.

Tablo 11: Azerbaycan'ın En Fazla İthalatta Bulunduğu İlk 10 Ülke (2020)

Ülke	**2020 (Bin Dolar)**
Rusya	1.962.155,7
Türkiye	1.563.048,0
Çin	1.413.824,5
Amerika Birleşik Devletleri (ABD)	635.917,0
Almanya	583.473,6
Fransa	448.192,7
Ukrayna	418.455,1
İtalya	396.214,2
İran	300.615,4
Japonya	195.111,7
Güney Kore	178.579,7

Kaynak: Azerbaycan İstatistik Komitesi. (2022d). *Trade*. https://www.stat.gov.az/source/trade/?lang=en, (22.03.2022).

Tablo 11'de Azerbaycan'ın 2020 yılında en çok ithalatta bulunduğu ilk 10 ülke gösterilmiştir. Bu kapsamda 2020 yılında en çok ithalatta bulunulan ülke 1.9 milyar dolarla Rusya olurken, onu sırasıyla 1.5 milyar dolarla Türkiye, 1.4 milyar dolarla Çin, 635.9 milyon dolarla ABD, 583.4 milyon dolarla Almanya, 448.1 milyon dolarla Fransa, 418.4 milyon dolarla Ukrayna, 396.2 milyon dolarla İtalya, 300.6 milyon dolarla İran, 195.1 milyon dolarla Japonya ve 178.5 milyon dolarla Güney Kore'nin izlediği görülmektedir. Azerbaycan'ın 2020 yılında BDT üyesi ülkelerle yaptığı ithalat oranları Tablo 12'de gösterilmiştir.

Tablo 12: Azerbaycan'ın Bağımsız Devletler Topluluğu Üyesi Ülkelerle Yaptığı İhracat Oranları (2020)

Ülke	**2020 (Bin Dolar)**
Bağımsız Devletler Topluluğu	2.801.712,0
Rusya	1.962.155,7
Ukrayna	418.455,1
Belarus	148.248,2
Kazakistan	116.107,8
Türkmenistan	89.865,2
Tacikistan	66.4
Özbekistan	59.187,7
Moldova	4.041,6
Kırgızistan	3.584,3

Kaynak: Azerbaycan İstatistik Komitesi. (2022d). *Trade*. https://www.stat.gov.az/source/trade/?lang=en, (22.03.2022).

Tablo 12'de Azerbaycan'ın 2020 yılında BDT üyesi ülkelerle yaptığı ithalat oranları gösterilmiştir. Buna göre 2020 yılında BDT üyesi ülkelerle toplam 2.8 milyar dolar tutarında bir ithalat gerçekleşirken, ülke bazında incelendiğinde en çok ithalatın

1.9 milyar dolarla Rusya'dan gerçekleştiği görülmektedir. Rusya'yı sırasıyla 418.4 milyon dolarla Ukrayna, 148.2 milyon dolarla Belarus, 116.1 milyon dolarla Kazakistan, 89.8 milyon dolarla Türkmenistan, 66.4 milyon dolarla Tacikistan, 59.1 milyon dolarla Özbekistan, 4 milyon dolarla Moldova ve 3.5 milyon dolarla Kırgızistan'ın izlediği görülmektedir.

3.1.3. Azerbaycan'ın Dış Ticaret Dengesi

Azerbaycan'ın son 10 yıllık dış ticaret dengesi verilerine bakıldığında, her yıl dış ticaret fazlası verildiği, ancak bu oranın 2016-2018 dönemi hariç her yıl düşüş sergilediği görülmektedir. Azerbaycan'ın son 10 yıllık dış ticaret dengesi oranları Tablo 13'te gösterilmiştir.

Tablo 13: Azerbaycan'ın Yıllara Göre Dış Ticaret Dengesi Oranları (2011-2020)

Yıl	**Dış Ticaret Dengesi (Milyon Dolar)**
2011	16.814,9
2012	14.255,1
2013	13.262,9
2014	12.640,9
2015	3.512,4
2016	4.968,5
2017	6.536,7
2018	8.023,2
2019	5.967,7
2020	3.009,9

Kaynak: Azerbaycan İstatistik Komitesi. (2022d). *Trade*. https://www.stat.gov.az/source/trade/?lang=en, (22.03.2022).

Tablo 13'te Azerbaycan'ın son 10 yıllık dış ticaret dengesi gösterilmektedir. Buna göre 2011 yılında 16.8 milyar dolar oranında bir dış ticaret fazlası verilirken, 2012 yılında bu oran 14.2 milyar dolara, 2013 yılında 13.2 milyar dolara, 2014 yılında 12.64 milyar dolara, 2015 yılında ise 3.5 milyar dolara kadar gerilemiştir. 2016 yılında yeniden yükselme trendi yakalayan dış ticaret dengesi, bu yıl 4.9 milyar dolar olarak gerçekleşirken, 2017 yılında bu oran 6.5 milyar dolara, 2018 yılında ise 8 milyar dolara yükselmiştir. 2019 yılında yeniden düşüş yaşanarak 5.9 milyar dolara gerileyen dış ticaret fazlası, 2020 yılında ise 3 milyar dolara gerilemiştir.

3.2. TÜRKİYE-AZERBAYCAN ARASINDAKİ EKONOMİK İLİŞKİLER

Azerbaycan Cumhuriyeti, bağımsızlığını elde ettikten sonra birçok ülke ile serbest ilişkilerde bulunmaya başlamıştır. Bu ülkelerden biri de Türkiye Cumhuriyetidir. Türkiye ile Azerbaycan arası oluşan ilişkilerin başında ise ekonomik odaklı ilişkiler gelmektedir.

Azerbaycan'ın bağımsızlığını elde etmesinden bu yana Türkiye ile ekonomik ve ticari işbirliğini sağlamak üzere çeşitli anlaşmalar imzalamışlardır. Bu kapsamda başta "Ekonomik ve Teknik İşbirliğinin Geliştirilmesi Anlaşması" (1992), "Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması" (1994), "Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması" (1994), "Gümrük Alanında İşbirliği ve Karşılıklı Yardımlaşma Anlaşması" (2004), "Uzun Vadeli Ekonomik ve Ticari İşbirliği Anlaşması" (2008), "Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması" (2010) ve "Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi Kuruluşuna Dair Ortak Açıklama" (2013) olmak üzere 40'tan fazla ekonomik ve ticari işbirliği anlaşmaları imzalanmıştır (Latifli, 2016: 27; Eyvazov, 2019: 14).

Türkiye-Azerbaycan arasındaki ekonomik ilişkilerinin hukuksal dayanağının en önemli belgesi, 1 Kasım 1992 tarihinde imzalanan "Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması" dır. Söz konusu anlaşmaya göre taraflar, mevcut olanaklar dahilinde iki ülke arasındaki uzun vadeli, istikrarlı ve dengeli ticari ilişkilerin geliştirilmesi, çeşitlendirilmesi ve ekonomik işbirliğinin yaygın hale getirilmesi açısından gerekli adımların atılması kararlaştırılmıştır. Anlaşmanın 2. maddesi uyarınca tarafların, kendi ülkelerinde ihracat ve ithalatta uygulanacak gümrük vergi, resim, harçlar ve diğer işlemlerde birbirlerini en fazla kayıran ülke ilkesini tatbik edecekleri saptanmıştır. Aynı zamanda söz konusu anlaşma dahilinde iki ülkenin sanayide ortak yatırımlar yapılacağı, inşaat, ulaştırma ve telekomünikasyon, madencilik ve turizm alanlarında işbirliğinin daha da geliştirileceği belirtilmiştir (Aslanlı, 2018: 17).

3.2.1. Türkiye'nin Azerbaycan'daki Yatırımları

Türkiye'nin yurtdışı alandaki sermaye yatırımları dahilinde önemli bir yere sahip ülkelerden en önemlileri arasında Azerbaycan yer almaktadır. Türkiye, Azerbaycan'ın bağımsızlığını elde etmesinden hemen sonra ikili düzeyde siyasal ve

iktisadi ilişkileri başlatmış; 1994 yılından itibaren de Azerbaycan'a yönelik sermaye yatırımları hız kazanmıştır (Aliyev, 2017: 112).

Bağımsızlığını elde etmesinden sonraki evrede Azerbaycan ekonomisi bakımından Türk yatırımcıları, stratejik bir önem arz etmektedir. Azerbaycan'da bilhassa enerji dışı sektördeki en büyük yatırımcı ülkenin Türkiye olması; ekonomik açıdan enerji sektörüne büyük oranda bağlı durumdaki Azerbaycan açısından stratejik bir öneme sahip olmuştur. Bağımsızlığının ilk döneminde Türkiye, Eximbank aracılığıyla Azerbaycan'a ciddi oranda kredi desteği sunmuştur (Dikkaya, 1999: 6). Bağımsızlığını elde ettiği yıldan bu yana, Türk iş insanları Azerbaycan'a yatırımda bulunarak, her iki ülkenin iktisadi açıdan gelişimine katkıda bulunma bilinci ile önemli girişimlerde bulunmaktadırlar. Nitekim Türkiye, Azerbaycan'daki yabancı sermaye yatırımları içindeki en büyük yatırımcılardan biri durumundadır (Aliyev, 2007; akt., Hüseynov, 2009: 113).

Azerbaycan'da faaliyet gösteren 2500 yabancı şirketin, 800'den fazlası Türk sermayelidir. Bunlardan 380'inin tamamı Türk sermayeli, 370'i Azerbaycan-Türkiye ortaklığı, 60'ı ise temsilciliktir. Türk firmalarından 300'den fazlası fiili olarak faaliyet göstermektedir. Azerbaycan'ın devlet bütçesi içinde Türk sermayesinin %6 oranında bir paya sahip olduğu da görülmektedir (Ahmedov, 2006: 130).

Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası iktisadi olarak geçiş dönemine giren Azerbaycan'ın dış yatırım ihtiyacını karşılayan Türk firmaları, genel itibariyle ticaret, taahhüt, hizmetler ve enerji sektörlerinde yoğunlaşmış bulunmaktadır (Hüseynov, 2009: 113, 114). Nitekim Azerbaycan'a petrol sektörü haricinde en fazla yabancı sermaye Türkiye'den gelmiştir (Aliyev, 2007; akt., Hüseynov, 2009: 113). Azerbaycan'da yer alan Türk şirketleri genel olarak sınai tesis inşası, sınai yatırımları, kimya, petrokimya, telekomünikasyon, ulaştırma, enerji, pazarlama ve fırıncılık alanlarında etkinlikte bulunmakta olup; bilhassa mobilya, inşaat malzemeleri, mutfak eşyaları, ayakkabı, konfeksiyon, sıhhi tesisat malzemeleri satışına yönelik olan Türk şirketleri Azerbaycan'da büyük ilgi görmektedir (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2000: 99). Azerbaycan'da enerji dışı sektörlerde Türk yatırımlarının tutarının 2,2 milyar dolara yaklaştığı ifade edilmektedir (Hüseynov, 2009: 118).

Azerbaycan'a yönelik en büyük Türk yatırımı Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Nitekim Azerbaycan'ın yabancı sermayeye açılan petrol ve doğalgaz sahalarında gerçekleştirilen uluslararası konsorsiyumların dördünde TPAO bulunmaktadır. TPAO, Azerbaycan'ın petrol ve

doğalgaz rezervlerinin işletilmesi için hazırlanan ve toplam yatırım hacmi 11 milyar dolar olan (Azeri, Çırak ve Güneşli) projede yüzde 6,5, 4.1 milyar dolar olan Şah Deniz projesinde yüzde 9, 2.5 milyar dolar olan Kürdaşı sahasında yüzde 5, 10 milyar dolar olan Araz-Alov-Şerq sahasında ise yüzde 10 oranında pay almıştır (Ahmedov, 2006: 130).

Türk yatırımlarının sektörel dağılımı şu şekildedir (Hüseynov, 2009: 118-120; TÜSİAB, 2004; akt., Ahmedov, 2006: 131-132):

- Sanayi Sektörü: Azerbaycan sanayi sektörünün karakteristik niteliğini belirleyen en önemli unsur, ülkenin sahip olduğu enerji kaynaklarıdır. Bu durumdan ötürü ülkenin sanayi sektörü, petro-kimya, kimya ve makine imalat alanlarında önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Bu doğrultuda Azerbaycan sanayi sektörünün temelini, petrol çıkarma teknolojileri ve bu teknolojiye yönelik olarak makine yapımı oluşturmaktadır. Azerbaycan sanayi sektöründe bulunan Türk firmaları metal işleme, alüminyum, boya, kablo, akü gibi alt sanayi dallarında montaj ve üretim faaliyetleri yürütmektedirler (Yakubov, 2006: 98). Azerbaycan'ın sanayi sektörü dahilindeki Türk yatırımlarının Azerbaycan'da bu sektörde yer alan toplam işletme sayısına oranı yüzde 19 olup; yatırım hacmi bakımından yaklaşık 600 milyon dolardır. Bu işletmelerde ise yaklaşık 20 bin çalışan istihdam edilmektedir (Aras ve Süleymanov, 2012; akt., Tutak, 2014: 110).
- Ticaret Sektörü: Azerbaycan'ın ticaret sektöründeki Türk yatırımları genellikle gıda, konfeksiyon, mobilya ve dayanıklı malların satışında yoğunlaşmış durumdadır. Ticaret sektöründeki Türk yatırımlarının Azerbaycan'da bu sektörde yer alan toplam işletme sayısına oranı yüzde 30 olup; yatırım hacmi ise 500 milyon dolardır. Bu işletmelerde ise yaklaşık 15 bin çalışan istihdam edilmektedir (Aras ve Süleymanov, 2012; akt., Tutak, 2014: 110).
- Hizmet Sektörü: Azerbaycan'ın hizmet sektöründeki Türk yatırımları genel itibariyle sağlık, eğitim, otel, restoran, banka ve sigorta hizmetlerinde yoğunlaşmış durumdadır. Hizmet sektöründeki Türk yatırımlarının Azerbaycan'da bu sektörde yer alan toplam işletme sayısına oranı yüzde 26 olup; yatırım hacmi ise 400 milyon dolardır. Bu işletmelerde ise yaklaşık 10 bin çalışan istihdam edilmektedir (Aras ve Süleymanov, 2012; akt., Tutak, 2014: 110). Azerbaycan bankacılık sektörü, yabancı sermaye girişine açık bir

sektör olup; bu kapsamda Türk şirketleri de Azerbaycan'ın bankacılık ve finans sektörüne yatırımda bulunmaktadır. Bankacılık sektörüne yatırım gerçekleştiren sermaye sahipleri ilk olarak yatırımda bulunulacak ülkedeki para politikalarına, finansal hizmetlere, Merkez Bankası'nın işleyişi ile halkın sektöre yönelik talep durumu kapsamında davranmaktadırlar. Azerbaycan'da bulunan Türk sermayeli bankalar, müşterek ve ortak işletmeler olarak faaliyette bulunmakta olup; deneyimleriyle ülke ekonomisine katkı sunmaktadırlar. Yakın ilişkiler kapsamında Türk yatırımcılar, Azerbaycan pazarında kendisine rahatlıkla yer bulabilmektedir. Bu kapsamda Azerbaycan'da faaliyette bulunan Türk sermayeli bankalara, Ziraat Azerbaycan Bankası ASC; T.C. Ziraat Bankası'nın ortaklığıyla kurulan Azer-Türk Bankası, Koç Holding'e bağlı olan Yapı Kredi Bankası ile Azersun Holding'e bağlı olarak faaliyette bulunan Azerbaycan Sanayi Bankası örnek olarak sunulabilmektedir (TC Ekonomi Bakanlığı, 2015). Hizmet sektörü kapsamındaki diğer yatırım alanları ise perakende sektöründeki Ramstor ve Migros Türk ile eğitim ve sağlık hizmetleri, restoranlar ve otellerdir. Bu kapsamda sayılabilecek yatırımlar arasında "Merkezi Klinik Hastanesi, Avrupa Otel, Günay Anadolu Sigorta, Medical Center, Natavan İş Merkezi" bulunmaktadır (İsmayılov, 2007: 54).

- Ulaşım ve Haberleşme Sektörü: Azerbaycan'ın ulaşım ve haberleşme sektöründeki Türk yatırımları telekomünikasyon, otomotiv, ulaşım ve basın ve yayın alanlarında faaliyette bulunmaktadır. Türk yatırımcıları Azerbaycan telekomünikasyon sektöründe önemli yatırımlara sahiptir. Bağımsızlığını elde etmesi sonrasında Azerbaycan telekomünikasyon sektöründe altyapı çalışmaları gerçekleştirerek ülke ekonomisine büyük katkıda bulunan Türk şirketleri, günümüzde de çalışmalarını devam ettirmektedir. Azerbaycan telekomünikasyon sektöründe ilk sıralarda kendisine yer bulan "Azercell Telekom MMC" şirketi Türkiye merkezli "Turkcell İletişim Hizmetleri A.Ş." ile Azerbaycan İletişim Bakanlığı ortaklığıyla 1996 yılında kurulmuştur. Azercell Telekom şirketi, 1996 yılından bu yana Azerbaycan pazarında önemli bir yatırımcı rolünü üstlenerek, sektörde büyük başarılar elde etmiştir (Aliyev, 2017: 151). Ulaşım ve haberleşme sektöründeki Türk yatırımlarının Azerbaycan'da bu sektörde yer alan toplam işletme sayısına oranı yüzde 10 olup; yatırım hacmi ise 470 milyon dolardır.

- İnşaat sektörü: İnşaat sektörü dahilinde müteahhitlik, inşaat ve dekorasyon malzeme satışı alanlarında faaliyet gösterilmektedir. Azerbaycan'da Türk müteahhitlerinin üstlenmiş oldukları projeler genel itibariyle Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı dahilinde gerçekleştirilmiştir (Tayanç, 2011: 170). Bununla birlikte Türk müteahhitlik firmaları tarafından üstlenilen diğer önemli projeler arasında "Bakü Uluslararası Havaalanı, Bakü-Supsa Petrol Boru Hattının Batı Güzergahı, Başkanlık sarayları, Milli Meclisin restorasyonu, Merkez Bankası Binası, orduevi binası inşası, Bakü Tersanesi, Coca-Cola Fabrikası, UNOCAL Binası, Bakü Eğlence Merkezi binası, Türk Büyükelçiliği, Ramstore Binaları, Bakü Sahil Projesi, Azer Yapı Market Binası, Hazar Eğitim Merkezi, Karadağ Doğalgaz Kompresör İstasyonu, Avrupa Oteli inşası, Sangaçal terminali tank rezervuar işi, ISR Plazanın inşası, Nahcivan Havaalanı inşası, Severnya Kombine Elektrik Santrali ve Azerbaycan Devlet Petrol Şirketinin tesisleri, kara yollarının inşası, baraj yapımı, elektrik santralleri inşası ve modernizasyonu," sayılabilmektedir. Türk inşaat şirketleri aynı zamanda Azerbaycan'daki karayollarının modernizasyonuna yönelik çalışmalar da yürütmektedir. Bu kapsamda Büyük İpek Yolu projesinin bir bölümünü teşkil eden Alet-Gazimemmed bölgeleri arasındaki karayolunun inşası, Türk sermayeli şirketler tarafından gerçekleştirilmiştir. Aynı şekilde Hazar Denizi'nin denizyolu taşımacılığı açısından daha etkin bir biçimde değerlendirilmesi maksadıyla planlanan Bakü Ticaret Limanının inşasında da Türk firmaları etkin bir biçimde yer almaktadır (DEİK, 2001: 22-24; Karaca, Aydoğdu ve Bozkırlı, 2016: 37, 58). İnşaat sektöründeki Türk yatırımlarının Azerbaycan'da bu sektörde yer alan toplam işletme sayısına oranı yüzde 11 olup; yatırım hacmi ise 360 milyon dolardır. Bu işletmelerde ise yaklaşık 6 bin çalışan istihdam edilmektedir.
- Tarım ve Hayvancılık Sektörü: Tarım ve hayvancılık sektöründeki Türk yatırımlarının Azerbaycan'da bu sektörde yer alan toplam işletme sayısına oranı yüzde 4 olup; yatırım hacmi ise 100 milyon dolardır. Sektörde istihdam edilen çalışan sayısı ise 3 bin civarındadır (Tutak, 2014: 111).
- Petrol Sektörü: Toplam sermaye transferinin yüzde 97.1'lik kısmı Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) tarafından gerçekleştirilmiştir. Azerbaycan'ın yabancı sermayeye açılan petrol ve doğal gaz sahasında yapılan uluslararası konsorsiyumların dördünde TPAO yer almaktadır

(Abdullayev, 2005; akt., Hüseynov, 2009: 119). Ayrıca Pet Holding ve Atilla Doğan isimli iki özel Türk Şirketi, Azerbaycan Devlet Petrol şirketi (SOCAR) ile oluşturdukları ortak şirketler ile karada petrol çıkarmaktadırlar. Ayrıca TPAO, Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi'nde yüzde 6.53, Şahdeniz doğalgazını Gürcistan-Türkiye sınırına kadar taşıyacak Güney Kafkasya Doğal Gaz Boru Hattı Projesinde ise yüzde 9 hisseye sahiptir.

3.2.2. Azerbaycan'ın Türkiye'deki Yatırımları

Son dönemde karşılıklı yatırımlar konusuna farklı bir boyut eklenmiş olup; Azerbaycan'dan Türkiye'ye gerçekleştirilen yatırımlarda da önemli oranda bir artış görülmektedir (Süleymanov, Bulut ve Rahmanov, 2017: 35). Nitekim Azerbaycan'ın yurtdışında en çok yatırımda bulunduğu ülke Türkiye olup (Bloomberg HT; akt., Sarıalioğlu, 2017: 37); Türkiye'de yatırımda bulunan Azerbaycan kaynaklı yaklaşık 2 bin ticari işletme bulunmaktadır (Sarıalioğlu, 2017: 37). Bu işletmelerin toplam sermayesi 3 milyar dolardan fazladır. Söz konusu tutar dahilinde Azerbaycan sermayesinin oranı ise yüzde 85'in üstündedir (Hüseynov, 2009: 123).

Türkiye'de bulunan Azerbaycan sermayeli işletmelerin başlıca faaliyet alanları; toptan ve perakende ticaret, inşaat, gayrimenkul, ulaştırma, haberleşme ve depolama hizmetleri, imalat sanayi, otel ve restoranlar, diğer sosyal ve kişisel hizmet faaliyetleri, ziraat, avcılık, ormancılık, madencilik ve taş ocakçılığı, gaz ve su, elektrik, eğitim hizmetleri, mali aracı kuruluşları şeklinde sıralanabilmektedir (TC Ekonomi Bakanlığı, 2017; akt., Sarıalioğlu, 2017: 37).

Gerçekleştirilen yatırımların bilhassa gemicilik ve enerji sektörleri, yeni rafineri inşası, TANAP'ın ortaklaşa bir biçimde inşası gibi büyük miktarda sermaye gerektiren sektörlerde gerçekleştirilmesi, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin stratejik niteliğinin de bir göstergesidir (Süleymanov, Bulut ve Rahmanov, 2017: 35).

Azerbaycan'ın Türkiye'deki en önemli yatırımları SOCAR Turkey Enerji A.Ş. ve TANAP Doğalgaz İletim A.Ş. aracılığıyla gerçekleştirilmektedir (TC Ekonomi Bakanlığı, 2017; akt., Sarıalioğlu, 2017: 38). SOCAR'ın Türkiye'nin köklü petrol şirketlerinden PETKİM'in yüzde 51'ini alması, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki iktisadi ilişkilerin farklı bir boyut edinmesine zemin hazırlamıştır. SOCAR'ın Türkiye'de gerçekleştirdiği yatırımlar salt PETKİM'i satın almasıyla sınırlandırılmamaktadır. PETKİM'in yüzde 51 hissesini alması ile şirketin

kapasitesinin artırılmış ve dünya standartlarındaki teknolojik altyapı yatırımları hızlı bir biçimde gerçekleştirilmiştir (Süleymanov ve Hasanov, 2013: 24). Yine SOCAR tarafından 6,3 milyar dolar yatırım bedeliyle İzmir'in Aliağa ilçesindeki PETKİM Petrokimya kompleksinde inşa edilen STAR rafinerisinin 2018 yılında açılması, Azerbaycan'ın Türkiye'deki yatırımından bir diğeridir (Azerbaycan Cumhuriyeti Türkiye Büyükelçiliği, 2022).

Türkiye ile Azerbaycan'ın ortak girişimiyle hayata geçirilen bir diğer önemli proje ise hem Türkiye hem de AB ülkelerinin enerji güvenliğinin sağlanması ve ekipman çeşitlendirmesinde önemli bir role sahip olan TANAP projesidir. TANAP projesi dahilinde Türkiye'ye yönelik ilk gaz sevkiyatı 2018 yılında gerçekleşmiş olup; ilk etapta 16 milyar metreküp olan boru hattının taşıma kapasitesinin kademeli olarak 24 metreküp ve 31 metreküpe çıkarılması beklenmektedir (Azerbaycan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği, 2022).

Azerbaycan tarafından Türkiye'ye yönelik yapılan yatırımlar yaklaşık 10 milyar dolara ulaşmış olup (Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2017); toplam yatırımların 20 milyar doları aşacağı belirtilmektedir (Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2015).

3.3. TÜRKİYE-AZERBAYCAN ARASINDAKİ DIŞ TİCARET İLİŞKİLERİ

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ikili ilişkiler çok boyutluluk sergilemektedir. Söz konusu çok boyutluluğun önemli taraflarından birini de ikili ekonomik ilişkiler oluşturmaktadır. İki ülke arasındaki ikili ilişkilerde karşılıklı bir şekilde gerçekleştirilen yatırımlar ve ikili ticaret hacmi tam olarak istenilen seviyede olmasa bile, Azerbaycan'ın ilk dönemlerine oranla ciddi bir artıştan bahsedilebilmektedir. Nitekim Azerbaycan, Türkiye'nin en büyük dış ticaret ortaklarından biri durumundadır (Aslanlı, 2018: 15, 23). Bu bölümde Türkiye ile Azerbaycan arasındaki dış ticaret ilişkiler Türkiye'nin Azerbaycan'a ihracatı ile Azerbaycan'ın Türkiye'ye ihracatı olmak üzere iki bölümde incelenecektir.

3.3.1. Türkiye'nin Azerbaycan'a İhracatı

Türkiye'nin Azerbaycan'a yönelik 2013-2020 dönemine ait ihracat verileri incelendiğinde, toplam ihracat verilerinin dalgalı bir eğilim gösterdiği görülmektedir. İki ülke arasında karşılıklı anlaşmaların varlığına rağmen Türkiye'nin Azerbaycan'a

yönelik ihracatı, Türkiye'nin diğer dış ticaret ortaklarına oranla daha düşük kaldığı bir diğer dikkat çeken unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Tablo 14'te Türkiye'nin Azerbaycan'a gerçekleştirdiği 2013-2020 dönemine ait ihracat oranları gösterilmiştir.

Tablo 14: Türkiye'nin Azerbaycan'a Gerçekleştirdiği 2013-2020 Dönemine Ait İhracat Verileri (Bin Dolar) [16]

Yıl	**Ülke**	**Miktar (Bin Dolar)**
2020	Toplam	169.637.755
	Azerbaycan	2.085.340
2019	Toplam	180.832.722
	Azerbaycan	1.788.397
2018	Toplam	177.168.756
	Azerbaycan	1.701.927
2017	Toplam	164.494.619
	Azerbaycan	1.476.522
2016	Toplam	149.246.999
	Azerbaycan	1.387.886
2015	Toplam	150.982.114
	Azerbaycan	2.092.207
2014	Toplam	166.504.862
	Azerbaycan	3.061.218
2013	Toplam	161.480.915
	Azerbaycan	3.174.497

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu. (2022). *Dış Ticaret*. https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104&dil=1, (22.03.2022).

Türkiye'nin Azerbaycan'a gerçekleştirdiği 2013-2020 dönemine ait ihracat rakamları Tablo 13'te gösterilmiştir. Buna göre 2013-2020 döneminde en fazla ihracat 3,1 milyar dolarla 2013 yılında gerçekleşirken, en az ihracat ise 1,3 milyar dolarla 2016 yılında gerçekleşmiştir.

[16] TÜİK İstatistikleri kapsamında 2013-2022 dönemi verilerine ulaşılırken; Azerbaycan İstatistik Komitesi kapsamında 1992-2020 dönemi verilerine ulaşılmıştır. Bu kapsamda her iki ülkeden ortaklaşa elde edilen veriler olan 2013-2020 dönemine ait 8 yıllık veriler incelenmiştir.

Grafik 1: Türkiye'nin Azerbaycan'a ve Tüm Dünya Geneline Gerçekleştirdiği İhracat Verileri (2013-2020)

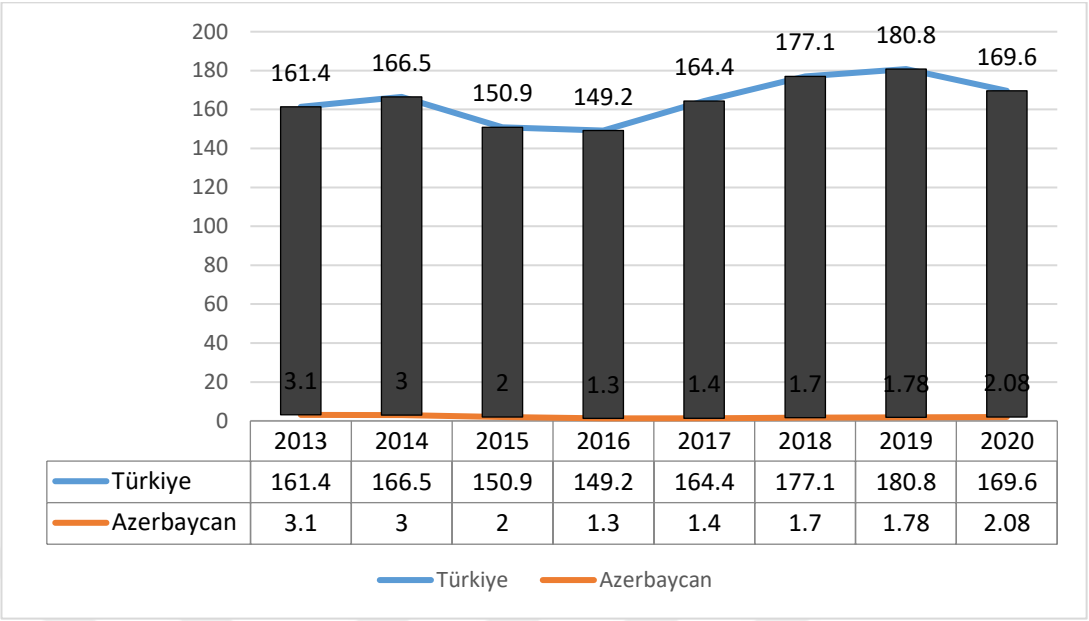

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Türkiye	161.4	166.5	150.9	149.2	164.4	177.1	180.8	169.6
Azerbaycan	3.1	3	2	1.3	1.4	1.7	1.78	2.08

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu. (2022). *Dış Ticaret*. https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104&dil=1, (22.03.2022).

2013 yılında Türkiye'nin Azerbaycan'a toplam ihracat oranı 3,1 milyar olarak gerçekleşirken; Türkiye'nin toplam ihracatındaki payı ise yüzde 1,96 olmuştur. 2014 yılında Türkiye'nin Azerbaycan'a toplam ihracat oranı bir önceki yıla göre ufak bir düşüş göstermiş ve 3 milyar dolar olarak gerçeklemiş; Türkiye'nin toplam ihracatındaki payı ise yüzde 1,83'e gerilemiştir. 2015 yılında Türkiye'nin Azerbaycan'a toplam ihracat oranı yaklaşık 1 milyar dolar oranında gerileyerek 2 milyar dolara ve toplam ihracatındaki payı ise yüzde 1,38'e gerilemiştir. 2016 yılında bu gerileme devam ederek Türkiye'nin Azerbaycan'a toplam ihracatı 1.3 milyar dolar ve Türkiye'nin toplam ihracatındaki payı yüzde 0,92 olarak gerçekleşmiş; 2017 yılında ise Türkiye'nin Azerbaycan'a toplam ihracatı ufak bir artış göstererek 1,4 milyar dolara yükselmiş, ancak Türkiye'nin toplam ihracatındaki payı yüzde 0,89'a gerilemiştir. 2018 ve 2019 yıllarında da bu artış devam etmiş ve Türkiye'nin Azerbaycan'a toplam ihracatı 1,7 milyar dolara, 2019 yılında ise 1,78 milyar dolara yükselmiştir. 2018 yılında Türkiye'nin Azerbaycan'a ihracatının Türkiye'nin toplam ihracatına olan payı yüzde 0,96'ya ve 2019 yılında ise yüzde 0,98'e yükselmiştir. 2020 yılında yeniden 2 milyar dolar bandına yükselen Türkiye'nin Azerbaycan'a yönelik ihracatı bu yıl 2,08 milyar dolarak gerçekleşirken; Türkiye'nin toplam ihracatındaki payı ise yüzde 1,22'ye yükselmiştir.

3.3.2. Azerbaycan'ın Türkiye'ye İhracatı

Azerbaycan'ın Türkiye'ye yönelik 2013-2020 dönemine ait ihracat verileri incelendiğinde, toplam ihracat verilerinin dalgalı bir eğilim gösterdiği görülmektedir. Türkiye'nin Azerbaycan'a ihracatı ile değerlendirildiğinde Azerbaycan'ın Türkiye'ye ihracatının daha yüksek olduğu dikkat çeken bir unsurdur. Tablo 15'te Azerbaycan'ın Türkiye'ye gerçekleştirdiği 2013-2020 dönemine ait ihracat oranları gösterilmiştir.

Tablo 15: Azerbaycan'ın Türkiye'ye Gerçekleştirdiği 2013-2020 Dönemine Ait İhracat Verileri (Bin Dolar) [17]

Yıl	Ülke	Miktar (Bin Dolar)
2020	Toplam	13.740.567
	Türkiye	2.597.776
2019	Toplam	19.635.202
	Türkiye	2.862.688
2018	Toplam	19.489.068
	Türkiye	1.825.980
2017	Toplam	15.319.977
	Türkiye	1.393.786
2016	Toplam	13.457.592
	Türkiye	1.185.663
2015	Toplam	12.729.138
	Türkiye	1.477.256
2014	Toplam	21.828.608
	Türkiye	502.492
2013	Toplam	23.975.416
	Türkiye	525.985

Kaynak: Azerbaycan İstatistik Komitesi. (2022d). *Trade*. https://www.stat.gov.az/source/trade/?lang=en, (22.03.2022).

Azerbaycan'ın Türkiye'ye gerçekleştirdiği 2013-2020 dönemine ait ihracat oranları Tablo 15'te gösterilmiştir. Buna göre 2013-2020 döneminde en fazla ihracat 2,8 milyar dolarla 2019 yılında gerçekleşirken, en az ihracat ise 502,4 milyon dolarla 2014 yılında gerçekleşmiştir.

[17] TÜİK İstatistikleri kapsamında 2013-2022 dönemi verilerine ulaşılırken; Azerbaycan İstatistik Komitesi kapsamında 1992-2020 dönemi verilerine ulaşılmıştır. Bu kapsamda her iki ülkeden ortaklaşa elde edilen veriler olan 2013-2020 dönemine ait 8 yıllık veriler incelenmiştir.

Grafik 2: Azerbaycan'ın Türkiye'ye ve Tüm Dünya Geneline Gerçekleştirdiği İhracat Verileri (2013-2020)

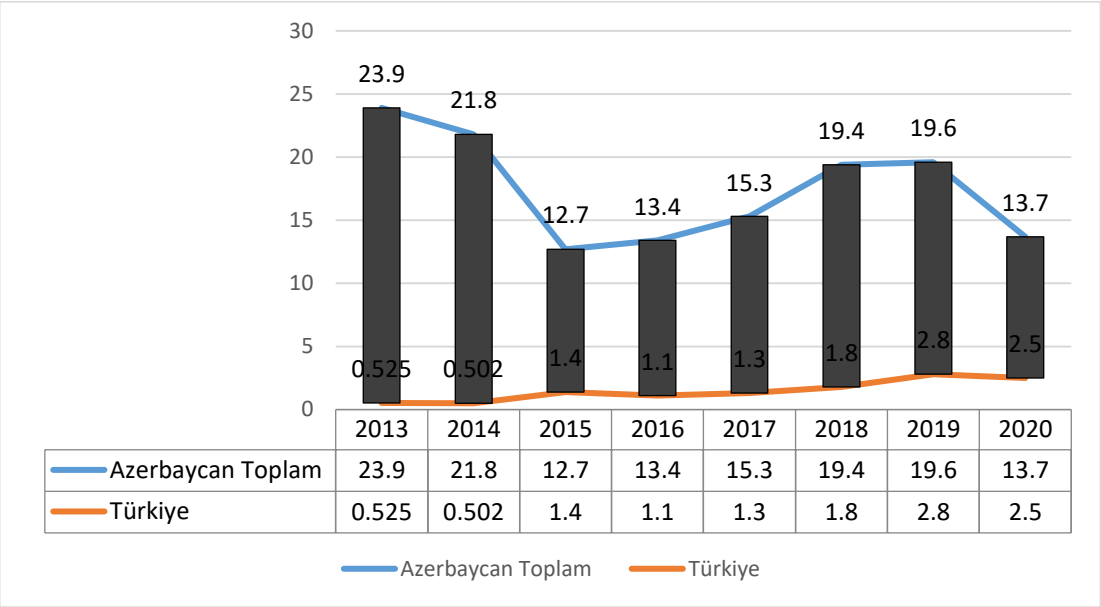

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Azerbaycan Toplam	23.9	21.8	12.7	13.4	15.3	19.4	19.6	13.7
Türkiye	0.525	0.502	1.4	1.1	1.3	1.8	2.8	2.5

Kaynak: Azerbaycan İstatistik Komitesi. (2022d). *Trade*. https://www.stat.gov.az/source/trade/?lang=en, (22.03.2022).

2013 yılında Azerbaycan'ın Türkiye'ye toplam ihracat oranı 525,9 milyon dolar olarak gerçekleşirken; Azerbaycan'ın toplam ihracatındaki payı ise yüzde 2,19 olmuştur. 2014 yılında Azerbaycan'ın Türkiye'ye toplam ihracat oranı bir önceki yıla göre ufak bir düşüş göstermiş ve 502,4 milyon dolar olarak gerçeklemiş; Azerbaycan'ın toplam ihracatındaki payı ise yüzde 2,30'a yükselmiştir. 2015 yılında Azerbaycan'ın Türkiye'ye toplam ihracat oranı yaklaşık 1 milyar dolar oranında artarak 1,4 milyar dolara ve toplam ihracatındaki payı ise yüzde 11,6'ya yükselmiştir. 2016 yılında ufak bir gerileme gerçekleşerek Azerbaycan'ın Türkiye'ye toplam ihracatı 1,1 milyar dolara gerilemiş ve Azerbaycan'ın toplam ihracatındaki payı yüzde 8,81 olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılında ise ufak bir artış yaşanmış ve bu yıl Azerbaycan'ın Türkiye'ye ihracatı 1,3 milyar dolar olarak gerçekleşirken, toplam ihracatındaki payı ise yüzde 9,09 olarak gerçekleşmiştir. 2018 ve 2019 yıllarında da bu artış devam etmiş ve Azerbaycan'ın Türkiye'ye ihracatı 2018 yılında 1,8 milyar dolara, 2019 yılında ise 1 milyar dolar artarak 2,8 milyar dolara yükselmiştir. Buna paralel olarak 2018 yılında Azerbaycan'ın Türkiye'ye ihracatının Azerbaycan'ın toplam ihracatına olan payı yüzde 9,36'ya ve 2019 yılında ise yüzde 14,57'ye

yükselmiştir. 2020 yılında Azerbaycan'ın Türkiye'ye ihracatı 2,5 milyar dolar bandına gerilerken; Azerbaycan'ın toplam ihracatındaki payı ise yüzde 18,9'a yükselmiştir.

3.4. TÜRKİYE İLE AZERBAYCAN'IN DIŞ TİCARET YOĞUNLUĞU

İlk olarak Brown (1947) tarafından alan yazına kazandırılan, sonradan Kojimoto (1977) ve Kunimoto (1977) tarafından geliştirilen ticaret yoğunluğu endeksleri; bir ülkenin belli bir ülke veya ülke grubuyla meydana getirmiş olduğu dış ticaret faaliyetlerinin dünya ortalamasına göre hangi düzeyde olduğunu açıklamayı amaçlamaktadır. Ticaret yoğunluk endekslerinin değer aralığı 0 ile +∞'dur. Endeks değerinin birden büyük olması, ülkeler arası ticari ilişkilerin yoğun olduğunu göstermektedir. Endeks hesaplamaları ülkelerin mukayese edilmesine olanak tanırken, ülke büyüklüklerinden etkilenmektedir. İhracat yoğunlaşma endeksi (XI_{ij}) ve ithalat yoğunlaşma endeksi (MI_{ij}) (Tash vd. 2012; akt., Alpdoğan, Akal ve Hasanov, 2020: 21):

$$XI_{ij} = \frac{X_{ij}/X_i}{M_j/(M_w - M_i)}$$

Denklemde yer alan

- X_{ij} = i ülkesinin j ülkesine ihracatı
- X_i = i ülkesinin ihracatı
- M_j = j ülkesinin ithalatı
- M_w = Dünya toplam ithalatı
- M_i = i ülkesinin ithalatını ifade etmektedir.

$$MI_{ij} = \frac{M_{ij}/M_i}{X_j/(X_w - X_i)}$$

Denklemde yer alan

- M_{ij} = i ülkesinin j ülkesinden ithalatı
- M_i = i ülkesinin toplam ithalatı

- X_j = j ülkesinin toplam ithalatı
- X_w = Dünya toplam ihracatını ifade etmektedir.
- X_i = i ülkesinin ihracatını ifade etmektedir.

Tablo 16: Türkiye'nin Azerbaycan'a Gerçekleştirdiği İhracat ve İthalat Yoğunlaşma Endeksleri

Yıllar	**İhracat Yoğunluk Endeksi**	**İthalat Yoğunluk Endeksi**
2012	1,64	8,45
2013	1,61	8,23
2014	1,57	7,78
2015	1,55	7,22
2016	1,49	7,10
2017	1,56	6,62
2018	1,52	7,50
2019	1,44	13,08
2020	1,42	13,32
2021	1,38	13,55

Tablo 16'da Türkiye'nin ihracat ve ithalat yoğunlaşma endekslerinin hesaplamaları verilmiştir. Buna göre son 10 yıllık verilere bakıldığında, 2012 yılında 1,64 olan ihracat yoğunluk endeksinin, 2021 yılında 1,38'e gerilediği; ithalat yoğunluk endeksinin ise 2012 yılında 8,45 olduğu, bu oranın 2021 yılında 13,55'e yükseldiği görülmektedir.

Tablo 17: Azerbaycan'ın İhracat ve İthalat Yoğunlaşma Endeksleri

Yıllar	**İhracat Yoğunluk Endeksi**	**İthalat Yoğunluk Endeksi**
2012	8,36	13,64
2013	8,22	13,28
2014	7,32	13,83
2015	6,96	13,91
2016	7,24	14,94
2017	6,77	15,61
2018	7,71	15,09
2019	13,43	14,34
2020	13,77	14,73
2021	14,73	15,32

Tablo 17'de Azerbaycan'ın ihracat ve ithalat yoğunlaşma endekslerinin hesaplamaları verilmiştir. Buna göre son 10 yıllık verilere bakıldığında, 2012 yılında 8,36 olan ihracat yoğunluk endeksinin, 2021 yılında 14,73'e yükseldiği; ithalat yoğunluk endeksinin ise 2012 yılında 13,64 olduğu, bu oranın 2021 yılında 15,32'ye yükseldiği görülmektedir.

Türkiye ile Azerbaycan'ın ihracat yoğunluk endeksi ile ithalat yoğunluk endeksi mukayese edildiğinde; Türkiye'nin Azerbaycan'a göre ihracat yoğunluk endeksinin daha düşük olduğu, ithalat yoğunluk endeksinin de benzer olarak nispeten daha yüksek olduğu ancak birbirine yakın olduğu görülmektedir.

Grafik 3: Türkiye ve Azerbaycan'ın Birbirlerine Karşı Gerçekleştirdikleri İhracat Yoğunluk Endeksleri

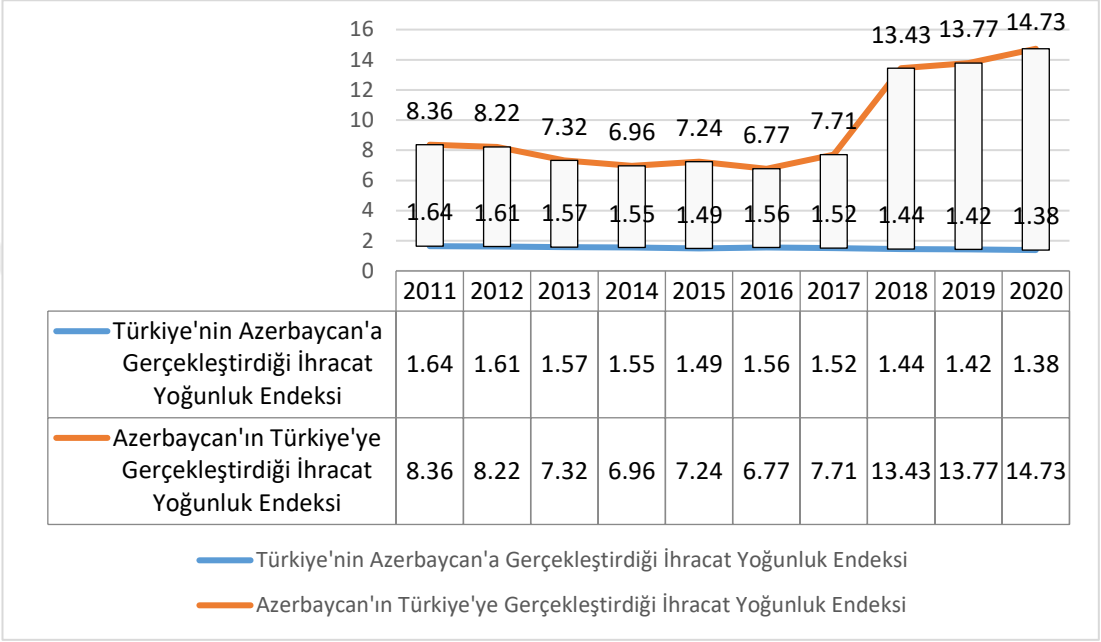

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Türkiye'nin Azerbaycan'a Gerçekleştirdiği İhracat Yoğunluk Endeksi	1.64	1.61	1.57	1.55	1.49	1.56	1.52	1.44	1.42	1.38
Azerbaycan'ın Türkiye'ye Gerçekleştirdiği İhracat Yoğunluk Endeksi	8.36	8.22	7.32	6.96	7.24	6.77	7.71	13.43	13.77	14.73

Kaynak: Azerbaycan İstatistik Komitesi. (2022d). *Trade*. https://www.stat.gov.az/source/trade/?lang=en, (22.03.2022).

Grafik 3'te Türkiye ve Azerbaycan'ın birbirlerine karşı gerçekleştirdikleri ihracat yoğunluk endeksleri verilmiştir. Buna göre Türkiye'nin Azerbaycan'a gerçekleştirdiği ihracat yoğunluğu Azerbaycan'ın Türkiye'ye gerçekleştirdiği ihracat yoğunluğuna göre nispeten daha stabil bir halde iken; Azerbaycan'ın Türkiye'ye gerçekleştirdiği ihracat yoğunluğu 2012-2018 dönemi arasında dalgalı bir eğilim sergilediği, 2019 yılından itibaren hızlı bir artış gösterdiği görülmektedir.

2013 yılında 525,9 milyon dolardan başlayan Türkiye'nin Azerbaycan'a olan ihracatı Grafik 1'den de anlaşılacağı üzere giderek düşüş sağlamış bunun sonucu olarak da Grafik 3'te görülen Türkiye'nin Azerbaycan'a gerçekleştirdiği ihracat yoğunluğunun da azaldığı görülmektedir. Temel işlevsel ilişkiler açısından ele alındığında 2012 yılında Azerbaycan ile Türkiye arasında TANAP projesi anlaşması imzalanmış olmasına rağmen ihracat yoğunluğunun Türkiye açısından azaldığı görülmektedir. Bu temel bağlamda, Türkiye'nin ihracat azalması, beklenenin aksine

bir tabloyu sergilemektedir. Esas olarak silah yatırımına yoğunlaşan Azerbaycan'ın temel gıda ve inşaat demir çelik gibi ürün gruplarında bir değişikliğin varlığından söz etmek çok mümkün görülmemektedir. Ancak bu tarihlerdeki düşüş, Azerbaycan'da yapılan inşaat projelerinin taahhüt ve teslim tarihlerinden anlaşılabilmektedir. Teslim tarihi gelen projelerden dolayı Türkiye'nin Azerbaycan'a olan ihracat düşüşünü anlaşılabilir kılmaktadır. Bununla birlikte, ihracat yoğunluğunda en yüksek gelir kaleminin Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde 2013-2017 arasında çoğunlukla stabil ancak ufak düzeylerde düşüşle kendini göstermektedir. 2017 yılı sonrasında ise Türkiye'nin Azerbaycan'a gerçekleşen ihracat oranı, aşağı ve yukarı yönlü olarak dalgalı bir görünümle sergilendiği görülmektedir. 2019 yılı boyunca 13 ortak askeri tatbikat yapmaları, askeri malzeme alımlarıyla yükselmiş görünmektedir. İki ülke arasındaki bağ, Dağlık Karabağ bölgesinin Azerbaycan zaferi ile yeniden Azerbaycan Cumhuriyeti sınırlarına dahil olduğu 2020 yılı sonrasında, ticaret hacminin özellikle Türkiye'nin ihracatı yönünde artışın gerçekleşmeye devam edeceğini göstermektedir. Bununla birlite Türkiye'nin Azerbaycan'dan gerçekleşen ihracatının 2013'ten 2019 yılına dek istikrarlı bir biçimde arttığı, 2019'dan 2021 yılına dek ise kısmen azaldığı görülmektedir.

Grafik 4: Türkiye ve Azerbaycan'ın Birbirlerine Karşı Gerçekleştirdikleri İthalat Yoğunluk Endeksleri

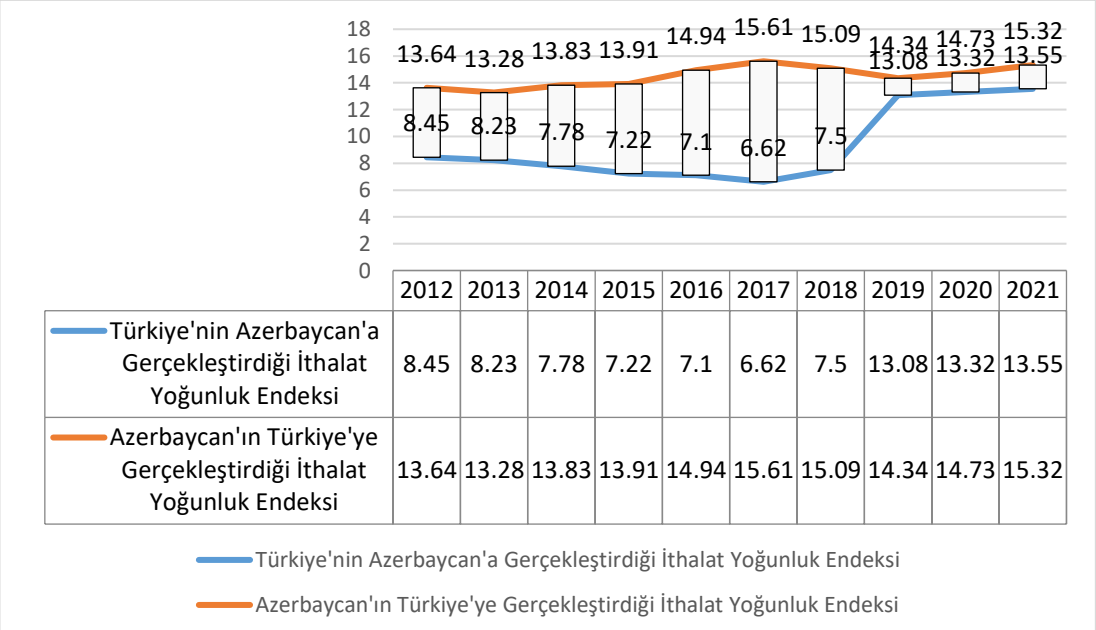

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Türkiye'nin Azerbaycan'a Gerçekleştirdiği İthalat Yoğunluk Endeksi	8.45	8.23	7.78	7.22	7.1	6.62	7.5	13.08	13.32	13.55
Azerbaycan'ın Türkiye'ye Gerçekleştirdiği İthalat Yoğunluk Endeksi	13.64	13.28	13.83	13.91	14.94	15.61	15.09	14.34	14.73	15.32

Kaynak: Azerbaycan İstatistik Komitesi. (2022d). *Trade*. https://www.stat.gov.az/source/trade/?lang=en, (22.03.2022).

Grafik 4'te Türkiye ve Azerbaycan'ın birbirlerine karşı gerçekleştirdikleri ithalat yoğunluk endeksleri verilmiştir. Buna göre Türkiye'nin Azerbaycan'a gerçekleştirdiği ithalat yoğunluğu Azerbaycan'a nispeten daha düşük bir değer gösterirken; Azerbaycan'ın Türkiye'ye gerçekleştirdiği ithalat yoğunluğu ise Türkiye'ye göre daha yüksek bir değer göstermektedir. 2012-2018 döneminde arada yüksek bir fark bulunurken, 2019 yılında aradaki fark en düşük seviyeye gerilemiş, 2020 yılından itibaren aradaki fark tekrar açılmaya başlamıştır.

SONUÇ

Türkiye ve Azerbaycan kültürel açıdan olduğu kadar, coğrafi açıdan da birbirine yakın iki "kardeş" ülke durumundadır. Nitekim Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan ülke Türkiye'dir. Söz konusu kardeşlik gerek siyasal, gerek kültürel, gerek askeri, gerekse de ekonomik alanda kendisini artarak göstermektedir.

Azerbaycan, sahip olduğu yüksek katma değerli enerji kaynakları sayesinde ekonomik ivme kazanmakla beraber, aynı zamanda bu kaynakları dış ticareti kapsamında da değerlendirmeyi başarmış bir ülkedir. Nitekim Azerbaycan'ın 2020 yılında en fazla ihracatta bulunduğu ilk ürünlerin başında 11,9 milyar dolarla mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların ürünleri, bitümenli maddeler gelmektedir. Dış ticarete konu söz konusu bu ürün, Türkiye ile olan ihracatında da ön plana çıkmış bir ürün olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak şu da dikkati çekmektedir ki, Türkiye her ne kadar Azerbaycan'ın dış ticaretinde önemli bir ülke olsa da; en fazla ihracatta bulunulan ilk 10 ülke değerlendirildiğinde Türkiye'nin İtalya'nın gerisinde 2. sırada yer aldığı görülmektedir. Bu durum, Azerbaycan enerjisinin Avrupa pazarına İtalya üzerinden dağıtımının gerçekleşmesi ile açıklanabilmektedir.

Azerbaycan'ın 2020 yılında en çok ihracatta bulunduğu diğer ülkeler ise sırasıyla Rusya, Yunanistan, Hırvatistan, Gürcistan, İsrail, Çin, Ukrayna ve Almanya olarak gerçekleşmiştir. Azerbaycan'ın eski Sovyetler Birliği ülkelerini teşkil eden Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) üyesi ülkeleri ile olan ihracat ilişkilerine bakıldığında 2020 yılında BDT ülkeleri ile 1,3 milyar dolar oranında ihracat gerçekleştirirken; bu ülkeler arasında en yüksek payı 709,3 milyon dolarla Rusya almıştır. Azerbaycan'ın Türkiye'ye yönelik ihracatına bakıldığında ise ihracat verilerinin incelenen dönemde dalgalı bir eğilim sergilediği görülmektedir. Bununla birlikte Azerbaycan'ın Türkiye'ye ihracatı ile Türkiye'nin Azerbaycan'a yönelik ihracatı mukayese edildiğinde, Azerbaycan'ın Türkiye'ye ihracatının daha yüksek olduğu dikkati çekmektedir.

Azerbaycan'ın ithalatına bakıldığında ise 2020 yılı için en fazla ithalatta bulunduğu ürünün 1,5 milyar dolarla nükleer reaktörler, kazanlar, makineler ve mekanik cihazlar ve bunların aksamı ürün grubuna ait olduğu görülmektedir. Toplam ithalat verilerinin ise dalgalı bir eğilim sergilediği görülmekle birlikte, Azerbaycan'ın en fazla bulunduğu ülkenin Rusya olduğu, Türkiye'nin ise ihracatta olduğu gibi 2.

sırada geldiği görülmektedir. Azerbaycan'ın 2020 yılında en çok ithalatta bulunduğu diğer ülkeler ise sırasıyla Çin, ABD, Almanya, Fransa, Ukrayna, İtalya, İran, Japonya ve Güney Kore olduğu görülmektedir. BDT ülkeleri ile gerçekleştirilen ithalat oranlarına ve ülkelerin sıralarına bakıldığında ise BDT ile toplam ithalat oranının 2,8 milyar dolar olduğu; ilk sırada Rusya'nın geldiği görülmektedir. Rusya'yı Ukrayna, Belarus, Kazakistan, Türkmenistan, Tacikistan, Özbekistan, Moldova ve Kırgızistan'ın izlediği dikkati çekmektedir.

Bu araştırmada Türkiye ile Azerbaycan'ın dış ticaret yoğunluğu analiz edilmiştir. Türkiye'nin Azerbaycan'a gerçekleştirdiği ihracat yoğunluk endeksleri ile ithalat yoğunluk endekslerine bakıldığında her ikisinin de 1'den büyük olması sebebiyle yoğun bir ilişki olduğu; ancak Türkiye'nin Azerbaycan'dan gerçekleştirdiği ithalat yoğunluğunun ihracatına göre daha fazla olduğu görülmektedir. Bu kapsamda Türkiye'nin Azerbaycan'dan ithalatının daha yoğun bir biçimde gerçekleştiği görülmektedir.

Esas olarak Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti iki kardeş ülke olarak anılacak kadar ortak kültürel değerlere sahip görünmektedir. Ancak bu ortak bağlar, birçok pazarlama taktiğinde sunulan kültüre göre hedefli yönlendirme ve reklam taktiklerinin uluslararası düzeyde ve küresel kavramlarla ele alındığı literatürden anlaşılacağı üzere derinleşmenin bir adımı olarak kabul görmesine rağmen, satış hedeflerinin beklenen düzeyde olmadığı sonucu açıkça görünmektedir.

Türkiye açısından ihracat performansı giderek yükselen bir değerde ile Azerbaycan'ın Türkiye ürünlerini tercih etme noktasında farklı düşünceye sahip olduğu görünmektedir. Bu durum Türkiye'nin ürün yelpazesini arttırdıkça değişebilecek bir olguyu sunmaktadır. Bununla birlikte, Rusya ile Azerbaycan arasındaki yıllara dayanan ortaklığı da görmezden gelmek mümkün görülmemektedir. Hali hazırda uluslararası bir aktör olan Rusya ile iyi ilişkiler kurması gerekliliği de anlaşılmaktadır. Bu bağlamda ticaret, iyi ilişkilerin geliştirilmesi anlamında ülkeler arasında kullanılacak bir uluslararası denge politika aracı olarak da görülebileceğinin bir göstergesi olarak kabulünü göstermektedir. Bununla birlikte, coğrafi avantaj gereği yakın ülkelerle ticaret anlaşmaları, hizmet ve/veya ürünü satın alan ülkenin lojistik vb. konularda maliyeti düşürme anlamını da doğurmaktadır. Dolayısıyla, teknolojik ürünler ve katma değerli ürünleri piyasaya sunmakta Türkiye'den daha aktif olan Rusya ve İsrail ile Azerbaycan'ın bu ürünleri tercih etme belirteçlerinden biri olduğunu da unutmamak gerekmektedir.

Azerbaycan ve Türkiye arasında genel anlamda stabil ürünlerin olduğu ancak bu ürünlere yenilerinin eklenmesi halinin 2019 yılı itibari ile arttığını da çalışmanın Grafik 3 ve Grafik 4'te görüldüğü üzere Türkiye'nin Azerbaycan'a olan ihracatının teknoloji kaleminin faaliyete girmesi ile arttığı sunulmaktadır. Bu da ortak kültüre dayalı ilişkide ancak, ihtiyaç doğrultusunda tercihlerin yapılması noktasında karar eyleminin Azerbaycan için Türkiye seçeneği sunulduğunda, seçimin bu yönde sonuçlanabileceğini göstermektedir. Buradan hareketle şunu söylemek mümkündür ki; "ortak kültür kavramı alış verilerde uluslararası ticarette ve ilişkilerde önemlidir. Anck bu önem, sunulan ürünlerle de alakalı olarak şekillenmektedir. Dolayısıyla ihracat kalemlerinde Türkiye nasıl ki petrol ve türevi ürünlerde yakın kültür bağı bulunan Azerbaycan ile alış veriş halindeyse ve yıldan yıla Azerbaycan ürünlerine yönelik talebini arttırmış ise, Azerbaycan'ın da ihtiyaçları söz konusu olduğunda ve arzın oluştuğu ürünü Türkiye'den karşılaması hali söz konusu olduğunda nihai kararda Türkiye'den yana kullanması kuvvetle muhtemeldir. Bu bağlamda iki ülke arasındaki alış veril temellerinde ihtiyaçlar kavramı güçlü karar verme eylemi doğrultusunda uygulandığında, Kültür bağlamının diğer çalışmalarda savunulduğu üzere anlamlı olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte yakın coğrafya avantajına Laçin koridorunun açılmasıyla daha fazla kavuşan Azerbaycan ve Türkiye'nin iş birliği ve ticaret faaliyetlerinin artacağı bir geleceği tahmin etmek zor görünmemektedir.

Tüm bu arka plan birlikte düşünüldüğünde, bu tez çalışmasında sunulan Azerbaycan'ın Türkiye'ye gerçekleştirdiği ihracat yoğunluk endeksleri ile ithalat yoğunluk endeksleri anlamlı görülmektedir. Bu endeksler aynı zamanda gelecek okumalarını geçmişe tarihleyen işletme fizibilite raporlarındaki gibi bir mantığa sahiptir. Bu endekslere bakıldığında da her ikisinin 1'den büyük olması nedeniyle yoğun bir ilişki bulunduğu; Azerbaycan'ın Türkiye'ye yönelik ihracat endeksi ile ithalat yoğunluk endeksinin özellikle 2019 yılında birbirine oldukça yakın seyrettiği dikkati çekmektedir.

Coğrafi yakınlıktan dolayı ülkeler arasında ulaşımın az zaman alıcı olması ve taşıma giderlerin az maliyetli olması ticareti artıran mühim faktörlerden biridir.Lakin, Azerbaycan Devleti ve Türkiye Devletinin ortak sınırı olmadığından (Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti hariç) devamlı kargo taşımacılığının yapılamaması, aynı zamanda demiryolu bağlantısının olmaması sebebiyle karayolu taşımacılığı zorunlu hale gelmiş

ve bu durum maliyetleri artırmıştır.Bu durum, zaman kaybının yanı sıra iki ülke içinde ek maliyetler getirmekle beraber dış ticaretin gelişmesini önlemektedir.

Fizibilite mantığında olduğu üzere, maliyet düşüşü burada kendini göstermektedir. Dolayısıyla bugüne dek ihtiyaçlar noktasında özellikle teknoloji temelli ürünlerde pahalı bir ülke olan, çünkü kendi ürünlerini piyasaya sürmeyerek dışarıdan bu ihtiyacını gideren Türkiye'nin teknolojiye cevap verme kabiliyeti ortaya çıktığında iki ülke arasındaki etkileşimin alış veriş temelinde yoğunlaşacağını göstermektedir. Bununla birlikte ürünleri daha kullanılabilir kılan katma değerli ürünler kategorisinde de Türkiye'nin hamlesi beklenmektedir. İki ülke arasında özellikle Laçin koridorunun bağlantısıyla TANAP projesinin daha aktif hale gelmesi de söz konusu olasılıklar içerisinde kendini göstermektedir.

Zaferimizle sona eren "Karabağ Savaşı" sonrası Nahçıvan ile Azerbaycan Devletini birleştiren Zengezur Koridoru, Türkiye ile Azerbaycan arasında yeni bir bağlantı sağlayacaktır. Aynı zamanda iki devlet arasında yapılan anlaşmaya göre taraflar ticari ve ekonomik alanlarda ulusal ekonomilerinin ve ihracatın çeşitlendirilmesi, geleceğe dönük projelerde ortak üretimin oluşturulması,yatırım alanındaki işbirliğinin gelişimi için daha elverişli ortamın sağlanması yönünde uğraşlarını artıracaklardır.Diğer yandan Türkiye ve Azerbaycan'ın Kars'ı Nahçıvan'a bağlayacak demir yolu projesi üzerinde de çalışamalar devam etmektedir.Bu projeler hayata geçtiğinde Türkiye ile Azerbaycan arasında yeni ulaşım bağlantısı sağlanacaktır. Türkiye hem Azerbaycan hem de Rusya Devleti ile kara ve demir yolu iletişimini sağlamış olacağından Azerbaycan ve Türkiye arasında dış ticaret rakamlarının yükselmesi açısından önemli bir gelişme olacaktır.

KAYNAKÇA

Abbasov, N. (2021). Türkiye ve Azerbaycan Arasındaki Dış Ticaret İlişkilerinin Azerbaycan Ekonomisi Üzerine Etkisi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Abdullayev, C. (2001). Azerbaycan'da Anayasalaşma Süreci ve Benimsenen Sistemin Niteliği. Avrasya Dosyası, 7(1), 109-131.

Ahmedov, E. (2006). Azerbaycan Cumhuriyetinde Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye Değerlendirmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aksu, L. (1998). Dünya'da ve Türkiye'de Nüfus Analizleri. Istanbul Journal of Sociological Studies. 0(25): 219-311.

Aliyev, F. (2017). Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan'da Türk Sermaye Yatırımları ve Türkiye-Azerbaycan İlişkilerine Katkıları. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: T.C. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü.

Alkan, H. (2010). Azerbaycan Paradoksu (Azerbaycan İç ve Dış Politikası). Ankara: USAK Yayınları.

Allahverdiyev, N., & Goycayli, S. (1996). Economic and Political Geography of Azerbaijan Republic. Baku: Azerbaijan Teacher Publications.

Altınbaşak, İ., Akyol, A., Alkibay, S., Arslan, M., Burnaz, Ş., Cengiz, E., Erdil, S., … Yolaç, G. (2008). Küresel Pazarlama Yönetimi. İstanbul: Beta Yayınevi.

Arslan, Ü. (2014). Uluslararası Ticaret ve Kültürel Yakınlık: Asya Örneği. Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi. 36(1): 89-101.

Aslanlı, A. (10 Ocak 2020). Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri Stratejik Boyutlar Kazanıyor. https://www.aa.com.tr/tr/analiz/turkiye-azerbaycan-ekonomik-iliskileri-stratejik-boyutlar-kazaniyor/1698615 (25.03.2022).

Aslanlı, A. (2018). Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri. Yönetim ve Ekonomi. 25(1): 15-27.

Aslanlı, A. ve Kurban, V. (2016). Azerbaycan- Türkiye İlişkileri ve Sivil Toplum Kuruluşları. Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi. 3(1): 31-43.

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı. (3 Aralık 2015). İlham Əliyev və Baş Nazir Əhməd Davudoğlu Mətbuata Bəyanatlarla Çıxış Ediblər. http://www.president.az/articles/16978 (05.04.2022).

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı. (31 Ekim 2017). Azərbaycan və Türkiyə Prezidentləri Mətbuata Bəyanatlarla Çıxış Ediblər. http://www.president.az/articles/25649 (05.04.2022).

Azerbaycan Cumhuriyeti Türkiye Büyükelçiliği. (2022). Economic Relations. https://ankara.mfa.gov.az/en/content/99/economic-relations (04.04.2022).

Azerbaycan İstatistik Komitesi. (2022a). System of National Accounts and Balance of Payments. https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/?lang=en, (01.03.2022).

Azerbaycan İstatistik Komitesi. (2022b). Population. https://www.stat.gov.az/source/demoqraphy/?lang=en, (03.03.2022).

Azerbaycan İstatistik Komitesi. (2022c). Gender Indicators. https://www.stat.gov.az/source/gender/?lang=en, (03.03.2022).

Azerbaycan İstatistik Komitesi. (2022d). Trade. https://www.stat.gov.az/source/trade/?lang=en, (22.03.2022).

Babayev, R. (2019). Azerbaycan'da Türkiye ve Rusya Algısı; Azerbaycan'ın Türkiye Ve Rusya İle İlişkileri. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya: T.C. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Babayeva, V. (2013). Haydar Aliyev Dönemi Türkiye-Azerbaycan İlişkileri. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Baltaş, N. (2004). The Economy of the European Union. European Union Enlargement (pp.146-157). New York: Palgrave Macmillan.

Bardakçı, H. (2014). Uluslararası Pazarlamada Kültürel Unsurların Önemi Ve Azerbaycan Araştırması. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: T.C. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bölek, U. A. (1999). Bağımsızlık dönemi sonrası Azerbaycan'ında siyasi hayat ve siyasi partiler (Master's thesis, Sakarya Üniversitesi).

Bunyadov, Z. (1989). Azerbaijan in VII-IX Centuries. Baku: Azerbaijan State Publications.

Chernyavsky S.I. (2013) Azerbaijan: Interaction with the Islamic World-prag- matism and Balance. Russia and the Mus- lim World, no 12(258), pp. 65–79. Available at: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_20959961_93477914.pdf, 03.07.2022

Çekinmez, V. (2010). Farklı Kültürlerde Renklerin Anlamları. T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi. https://docplayer.biz.tr/176106-Farkli-kulturlerde-renklerin-anlamlari.html (05.04.2022).

Development Concept "Azerbai- jan-2020: A View to the Future" (2012). The President of the Azerbaijan Republic. Available at: https://president.az/files/future_ru.pdf, 03.07.2022

Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK). (2001). Azerbaycan Raporu. Ankara: DEİK.

Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK). (2013). Azerbaycan Ülke Bülteni. Ankara: DEİK.

Dikkaya, M. (1999). Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Ekonomik İlişkiler. Bilig. 9: 1-17.

Ehtiyar, V. R. (2003). Kültürel Sinerji: Uluslararası İşlemlere Yönelik Kavramsal Bir İrdeleme. Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi. 3(5): 66-78

Emiroğlu, A. (2003). Antropoloji Sözlüğü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Erden Özsoy, C. (2018). Uluslararası Ticarette Kültür Farklılıkları. Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 10(2): 37-50.

Eyvazov, R. (2019). Azerbaycan-Türkiye Dış Ticaret İlişkileri ve Güney Gaz Koridoru'nun Etkisi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa: T.C. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gegez, E. (2008). Kültür ve Çevre. Küresel Pazarlama Yönetimi. İstanbul: Beta Yayınları.

Gegez, E., Arslan, M., Emrah, C. ve Uydac, M. (2003). Uluslararası Pazarlama. İstanbul: Der Yayınları.

Gökçe, M. (2008). Sovyet Sonrası Dönemde Hazar Çevresinde Yaşanan Rekabet. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, The Journal of International Social Research. 1(3): 177-209.

Göktuna Yaylacı, F. (2014). Kültür, Toplumsal Değişme ve Tabakalaşma. Davranış Bilimlerine Giriş. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.

Hasanov, R. (2004). 1991-2004 Azerbaycan Türkiye Diplomatik İlişkileri. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

http://www.mfa.gov.tr/azerbaycan-kunyesi.tr.mfa Erişim: 22.06.2022

http://www.supremecourt.gov.az/static/view/26 Erişim: 18.06.2022.

https://azerbaijan.az/information/105

https://www.azadliq.org/a/27865683.html Erişim: 18.06.2022

https://www.azstat.org/MetaDataG/ Erişim:20.06.2022

https://www.mfa.gov.tr/azerbaycan-siyasi-gorunumu.tr.mfa

Hüseyinova, K. (2006). Uluslararası Ticarette Kültürel Farklılıklar ve Etkileri. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Hüseynov, V. (2009). Uluslararası Ticaret ve Para Yönetimi Bilim Dalı Türkiye-Azerbaycan Ticari İlişkileri ve Geliştirilmesine Yönelik Öneriler. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İbrahimli, A. (2017). Azerbaycan İle Türkiye Arasındaki Dış Ticaret: Ekonometrik Bir Analiz. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya: T.C. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İsbandiyarov, M. (2019). Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan'da Sanayileşmenin Sosyal Yapıya Etkisi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

İsmayıl, T. (2010). Azerbaycan'da Üniversite Gençliğinin Sosyo–Kültürel Yapısı. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İsmayılov, İ. (2007). Azerbaycan'da Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kalafat, Y. ve Aslanlı, A. (2004). Türkiye-Azerbaycan İlişkileri. 21. Yüzyılda Türk Dış Politikası. Ankara: Nobel.

Karaca, N., Aydoğdu, B. ve Bozkırlı, D. O. (Aralık 2016). Azerbaycan Cumhuriyeti Ülke Raporu 2016. www.serka.gov.tr/assets/upload/dosyalar/a9c6941d9db77abf831d09b39e675eec.pdf (05.04.2022).

Kazimli, E. (2006). Azerbaycan Anayasasında Temel Hak ve Özgürlükler. TDKA Avrasya Etüdleri, 191-205.

Köroğlu, C. Z. (2012). Tüketim Kültürü ve Din. Ankara: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.

Kural, B. B. (2021). Çin Ticaret Kültürü; Uluslararası Pazarda Geleneklerin İzleri. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kayseri: T.C. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Latifli, H. (2016). Azerbaycan Türkiye Dış Ticaret İlişkilerinin İncelenmesi: Swot Analizi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli: T.C. Kocaeli Universitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Mehmetoğlu, E. (2010). Azerbaycan Anayasasında yürütme erki (Doctoral dissertation, DEÜ Sosyal Bilimleri Enstitüsü).

Melemen, M. (2017). Uluslararası Ticaret Kültürü. İstanbul: Türkmen Kitapevi.

Mövsümov, E., & Erdil, K. (2008). Azerbaycan'da Siyasal Partilerin Demokratikleşme Sürecine Etkileri (Doctoral dissertation, Yüksek Lisans Tezi, Ankara).

Murselov, C. (2016). Azerbaycan Dini İnançlarına Genel Bir Bakış. Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. IV(8): 48-70.

Musayev, İ. (2010). Azerbaycan'da Ailede Din Eğitimi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Oğan, S. (2001). Azerbaycan'ın Tanımlanamayan Ekonomisi ve Türkiye ile Ekonomik İlişkileri. Azerbaycan Özel, ASAM Avrasya Dosyası. VII(I): 56-85.

Oğuzhan, Z. B. (2019). Tüketim Toplumu, Kimlik ve Din. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Quliyev, O. (2012). Azerbaycan'da Gösteriş Tüketimi. Türk Dünyası Araştırmaları. 198: 143-150.

Quliyev, O. ve Aliyev, Y. (2020). Azerbaycan Tüketicisinin Tüketim Tarzları. TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi. 8(30): 264-267.

Rasıkov, M. (Mayıs 2018). Azerbaycan'ın Siyasal ve Anayasal Yapısı. https://www.ulusam.com/wp-content/uploads/2018/05/Azerbaycan%C4%B1n-Siyasal-ve-Anayasal-Yap%C4%B1s%C4%B1.pdf (22.03.2022).

Rehimli, R. (2020). Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Yönetimi Yapısı ve Siyasal Sistemi. Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi. 3(1): 364-384.

Resulzade, M. E. (1990). Foundation of Azerbaijan Republic and Present Situation. Entire Works: 1. Prepared by Dr. Yavuz Akpinar, İrfan Murat Yildirim, Sabahattin Cagin. Is- tanbul: Meryamer Publications.

Safarov, H. (2021). Türkiye Azerbaycan Enerji Birlikteliği Olan Trans Anadolu Boru Hattı (TANAP) Projesinin Türkiye ve Azerbaycan Pazarı Açısından Önemi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: T.C. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sancak, İ. (2017). Bağımsızlık Sürecinde Azerbaycan ve Haziran Darbesinin Dış Politikaya Etkileri. Balkan Sosyal Bilimler Dergisi. 7(13): 57-71.

Sarıalioğlu, H. (2017). Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri İle Ticari İlişkilerinin Analizi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Giresun: T.C. Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Soğancioğlu, Ş. (2022) İkinci Karabağ Savaşının Türk Basınına Yansımaları:"Cumhuriyet" ve "Sabah" Gazeteleri. Avrasya İncelemeleri Dergisi, 11(1), 89-120.

Somuncuoğlu, T. (2012). Azerbaycan Ülke Raporu. https://docplayer.biz.tr/3358031-Azerbaycan-ulke-raporu.html (22.03.2022).

Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2000). Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Ankara: Strateji ve Bütçe Başkanlığı.

Suleymanov E., Bulut C., ve Rahmanov F. (2017). Economic and Political Analysis of Azerbaijan Turkey Energy Relations. Journal of Management, Economics and Industrial Organization (JOMEINO). 1(2): 24-44.

Süleymanov, E. ve Hasanov, F. (2013). Azerbaycan'ın Türkiyenin Enerji Sektörüne Yatırımlarının Azerbaycan-Türkiye Ekonomik İlişkilerindeki Rolü. Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi. 2(2): 073-100

Swietochowski, T. (1988). From Muslim Community to National Identity Russian Azerbaijan 1905-1920. Istanbul: Baglam Publications.

Şimşir, B. (2011). Azerbaycan (Azerbaycan'ın Yeniden Doğuş Sürecinde Türkiye-Azerbaycan İlişkileri). Ankara: Bilgi Yayınevi.

T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2022). Türkiye-Azerbaycan Siyasi İlişkileri. https://www.mfa.gov.tr/turkiye-azerbaycan-siyasi-iliskileri.tr.mfa#:~:text=T%C3%BCrkiye%2C%2030%20A%C4%9Fustos%201991%20tarihinde,de%20tan%C4%B1yan%20ilk%20devlet%20olmu%C5%9Ftur.&text=Azerbaycan'%C4%B1n%20ise%20Ankara'daki,%C3%A7ok%20boyutlu%20ve%20stratejik%20d%C3%BCzeydedir (25.03.2022).

Taşar Ünalp, A. (2007). Küresel İşletmeler ve Küresel İşletmelerde Farklılıkların Yönetiminde Kültürel Farklılıkların Önemi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Taştan, A. (2003). Azerbaycan'da Sosyo-Kültürel Değişim, Din ve Dinsel Canlanma. Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi. 25: 1-39.

Tayanç, T. (2011). İnşaatçıların Coğrafyası; Türk İnşaat Sektörünün Yurtdışı Müteahhitlik Hizmetleri Serüveni. İstanbul: Türkiye Müteahhitler Birliği.

Temiz, Ö., & Güneş, F. (2020). Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Hukuki Niteliği. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24(2), 959-979.

Topoğlu, E. ve Gökdeniz, İ. (2019). Kültür ve İnanç Farklılıklarının İşletmelerin Temel Pazarlama Stratejilerine Etkileri. Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 12(1): 57-73.

Tutak, E. (2014). Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan'ın Yeniden Yapılanması ve Bu Süreçte Türkiye İle İlişkileri. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı. (2015). Azerbaycan Genel Sektörleri Raporu. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2022). Dış Ticaret. https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104&dil=1, (22.03.2022).

Uğur, T. ve Uğur, M. S. (2014). Kültürel Farklılıkların Ülkeler Arası Mal Akımına Etkisi Üzerine Bir Literatür İncelemesi. International Conference on Eurasian Economies 2014. Düzenleyen Beykent Üniversitesi. Üsküp, Makedonya. 1-3 Temmuz 2014.

Ülkü, İ. (2000). Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan. İstanbul: Doğan Yayıncılık.

Veliyev, C. (16 Haziran 2021). Şuşa Beyannamesi ve Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde Yeni Ufuklar. https://www.aa.com.tr/tr/analiz/susa-beyannamesi-ve-turkiye-azerbaycan-iliskilerinde-yeni-ufuklar/2275640 (22.03.2022).

Veliyev, C. (Ocak 2022). Türkiye-Azerbaycan Diplomatik İlişkilerinin 30 Yılının Özeti. https://kriterdergi.com/dis-politika/turkiye-azerbaycan-diplomatik-iliskilerinin-30-yilinin-ozeti (24.03.2022).

Yakubov, R. (2006). Azerbaycan Kamu Yatırım Projelerinin ve Türk Müteahhit Firmalarının Azerbaycan'daki Durumunun Değerlendirilmesi.

(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Yeşil, S. (2013). Kültür ve Kültürel Farklılıklar: Liderlik Açısından Teorik Bir Değerlendirme. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi. 12(44): 52-81.

Yılmaz Arpaçukuru, Ö. (2018). Azerbaycan-Türkiye İlişkilerine Yön Veren Parametreler. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yılmaz, R. (2010). Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde Son Dönem. Bilge Strateji. 2(2): 23-42.

Yılmaz, S. (2014). Ebülfez Elçibey ve Dönemin Azerbaycan Devleti. LEGES Sosyal Bilimler Dergisi. 1(1): 332-348.

Yumatov, K. V., & Sivina, K. N. (2021). Azerbaijan – Turkey Relations in the International South Caucasus Context (1992–2020). Bulletin of Kemerovo State University, 22(4), 963–971.

Yunusov, V. (2021). Markanın Davranışsal İktisat Bağlamında Yeri Ve Tüketiciler Üzerindeki Etkisi: Azerbaycan Örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Zeynallı, A. (2018). Türk ve Azerbaycan Toplumundaki Bireylerin Aile Yapısı İle Başa Çıkma Tutumları Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: T.C. Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.